

**DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI ÜZERİNE BİR
DENEME: 1982'DEN SONRA TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ**

Mustafa Boran ÖZKAN

**Nisan 2010
DENİZLİ**

**DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI ÜZERİNE BİR
DENEME: 1982'DEN SONRA TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**

Mustafa Boran ÖZKAN

Danışman: Prof. Dr. İnan ÖZER

**Nisan 2010
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı öğrencisi Mustafa Boran ÖZKAN tarafından Prof. Dr. İnan ÖZER yönetiminde hazırlanan “**Demokrasinin Kurumsallaşması Üzerine Bir Deneme: 1982’den Sonra Türkiye’de Demokrasi**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 28/04/2010 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

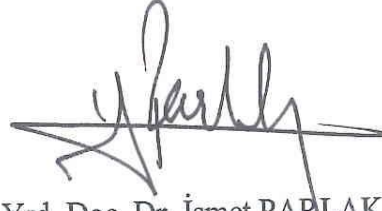
Prof. Dr. İnan ÖZER (Danışman)

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Selçuk ÇOLAKOĞLU

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. İsmet PARLAK

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **25/05/2010** tarih ve **..08/13..** sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza

Öğrenci Adı Soyadı : Mustafa Boran Özkan

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında ve öncesinde bilimsel olarak beni yetiştiren çok değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. İnan ÖZER'e, tez yazım sürecinde bilgilerini ve deneyimlerini benden esirgemeyerek her aşamada görüşlerini bildiren Yrd. Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ ve Yrd. Doç. Dr. İsmet PARLAK'a, tez yazımı öncesinde beni yetiştiren değerli hocalarım Doç. Dr. Yasin SEZER ile Yrd. Doç. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ'ye, yüksek lisans eğitimimin bir bölümünü yurt dışında geçirmem konusunda beni yüreklendiren ve araştırmalarımın bir kısmını orada yapmamı sağlayarak çeşitli perspektiflerden dünya gerçeklerini değerlendirebilme yeteneği kazandıran kıymetli hocam Doç. Dr. Evinç Torlak'a, yöntem konusunda yol gösteren ve kaynakça temininde yardımlarını esirgemeyen bölüm araştırma görevlilerinden Rezzan Ayhan TÜRK BAY ve Ferihan POLAT'a ayrı ayrı teşekkürü borç bilirim.

Hayatımın hemen her döneminde olduğu gibi bu çalışmam sırasında da hiçbir yardımı esirgemeyen, maddî ve manevî olarak her zaman destek çıkan, varlığını sürekli hissettiğim, güç aldığım çok değerli aileme sonsuz teşekkür ederim.

M. Boran ÖZKAN

ÖZET

DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI ÜZERİNE BİR DENEME: 1982'DEN SONRA TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ

Özkan, Mustafa Boran

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. İnan ÖZER

Nisan 2010, 134 Sayfa

Türkiye, demokrasinin siyasal olmayan bir takım güçler tarafından kesintiye uğraması sorununu dönem dönem yaşamış bir ülkedir. Bu bakımdan demokrasinin kurumsallaşması konusu, üzerinde inceliklerle durulması gereken bir konudur. Demokrasinin kurumsallaşmasının sosyolojik temellerinin ortaya konulması ve siyaset bilimi çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada da bu amaçlanmıştır.

Bu anlamda, çalışmanın birinci bölümünde; araştırmanın amacı, konusu ve kapsamı ile ilgili genel bilgiler verilmiş; ikinci bölümünde, kurum ve kurumsallaşma kavramları üzerinde durulmuş, bu kavramların demokrasi ile bağlantısı incelenmiştir. Üçüncü bölümünde, demokrasi kavramı açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, demokrasinin kurumları belirtilerek, kurumsallaşmasının teknik boyutlarına değinilmiş ve demokrasinin kurumsallaşmasının kriterleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın beşinci bölümünde, söz konusu kriterler ekseninde, 1982'den sonra Türkiye'de demokrasi konusu incelenmiştir.

Çalışma, tarihsel anlamda “1982'den günümüze” olarak, coğrafi anlamda “Türkiye” ile sınırlandırılmıştır. Türkiye'de 1980 müdahalesinden sonra getirilen 1982 Anayasası'ndan sonra yeni bir anayasa yapılmadığı için ve demokrasinin yakın tarihteki kurumsal durumunu tartışabilmek için bu çalışmada 1982'den sonraki Türkiye incelenmektedir.

İyi bir yönetim biçimi olarak benimsenen demokrasinin nasıl daha kurumsal, daha istikrarlı hale gelebileceği, işlevselliğinin nasıl daha da artırılacağı, toplumsal kurumlar içerisindeki yerinin araştırıldığı bu çalışma, kesintisiz bir demokrasi modeli uygulama konusunda katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Kurum, Kurumsallaşma, Demokrasi, Kurumsal Demokrasi, İstikrar

ABSTRACT**AN ESSAY ON INSTITUTIONALIZATION OF DEMOCRACY:
DEMOCRACY IN TURKEY POST-1982**

Özkan, Mustafa Boran

Master Thesis, Department of Political Science and Public Administration

Counselor: Prof. Dr. İnan ÖZER

April 2010, 134 Sheets

Turkey is a country which cyclically experienced the issue that her democracy process was interrupted by several unpolitical powers. In this context, the institutionalization of democracy is a topic which should be meticulously handled. The sociologic basis of the institutionalization of democracy should be put forth and analyzed in accordance with political science and this is the principal aim of this study.

In the first part, general information related to the aim, subject and the scope of the study are given. The second part focuses on the concepts of institution and institutionalizing and their tie with democracy is analyzed. The concept of democracy is explained in the third part. The fourth part points out the institutions of democracy, mentions the technical dimensions of the institutionalizing and introduces the criteria of the institutionalization. The fifth part deals with the developments in Turkish democracy of post-1982 in the axis of the mentioned criteria.

This study is limited with “from 1982 to present time” in historical sense and “Turkey” in regional sense. In order to discuss the institutional status of democracy in the near history, Turkey of post-1982 is analyzed in this study as no new constitution was prepared after the constitution of 1982 which was presented following the military intervention of 1980.

This study dealing how to increase the stability of democracy which is accepted as one of the best polity more, increase its functionality and define its place in the social institutions may have contributions to an uninterrupted democracy model.

Key Words: Institution, Institutionalization, Democracy, Institutional Democracy, Stability

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	3
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	4
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	4
1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE YAKLAŞIMI	5

İKİNCİ BÖLÜM

KURUM VE KURUMSALLAŞMA

2.1. KAVRAM OLARAK KURUM VE KURUMSALLAŞMA.....	6
2.2. KURUMLAŞMA- KURUMSALLAŞMA SÜRECİ.....	10
2.3. KURUMLARIN İŞLEVLERİ	12
2.4. KURUMLARIN SINIFLANDIRILMASI	14
2.4.1. Aile Kurumu	15
2.4.2. Ekonomi Kurumu	16
2.4.3. Din Kurumu	16
2.4.4. Eğitim Kurumu	16
2.4.5. Siyaset Kurumu ve Demokrasi	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ

3.1. DEMOKRASİNİN ETİMOLOJİSİ	23
3.2. DEMOKRASİNİN TANIMI	23
3.3. DEMOKRASİNİN TARİHÇESİ	28
3.4. DEMOKRASİ MODELLERİ	36
3.5. DEMOKRASİNİN BAZI KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ	41
3.5.1. Demokrasi ve Sivil Toplum	42
3.2.2. Demokrasi ve İnsan Hakları	46
3.2.3. Demokrasi Sekülerizm ve Laiklik.....	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN KURUMLARI VE KURUMSALLAŞMASI

4.1 DEMOKRASİNİN İLKE VE KURUMLARI	52
4.1.1. Seçimler ve Temsil	53
4.1.2. Siyasi Partiler	56
4.1.3. Çoğulculuk ve Katılım	58
4.1.4. Hukukun Üstünlüğü	61
4.2. KURUMSAL DEMOKRASİ VE DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI	62
4.2.1. Uyarlanabilirlik	63
4.2.2. Karmaşıklık	65
4.2.3. Özerklik	66
4.2.4. Tutarlılık	67
4.2.5. Demokratik Tartışmanın Kurumsallaşması	69
4.2.6. Demokratik Karar Vermenin Kurumsallaşması	72
4.2.7. Demokratik Eylemin Kurumsallaşması	74
4.3. DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI VE İSTİKRAR.....	76

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI EKSENİNDE 1982 SONRASI TÜRKİYE'SİNE GENEL BİR BAKIŞ

5.1. 1982'DEN SONRA TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASININ İNCELENMESİ	79
5.1.1. Uyarlanabilirlik-Tutarlılık ve Türkiye	79
5.1.1.1. Türkiye'de Seçimler	85
5.1.1.2. Türkiye'de Siyasi Kültür	92
5.1.1.3. Türkiye'de Sivil Toplum	99
5.1.1.4. Türkiye'de Laiklik	101
5.1.2. Karmaşıklık ve Türkiye	107
5.1.3. Özerklik ve Türkiye	107
5.1.4. Tartışma-Karar Verme-Eylemin Kurumsallaşması ve Türkiye	108
5.1.5. İstikrar ve Türkiye	110
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	117
KAYNAKÇA	126
ÖZGEÇMİŞ	134

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
HP	Halkçı Parti
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Günümüzde demokrasi en iyi yönetim şekli olarak tanımlanmaktadır. Dünya devletlerinin büyük çoğunluğunun hatta en gelişmişlerinin demokrasi ile yönetilmesi bunun bir kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı devletlerde demokratik sistem kesintisiz olarak işleyebilmekteyken bazı devletlerde dönem dönem kesintiye uğramaktadır. Bunun getirdiği toplumsal ve sosyal bunalım ekonomik ilişkilerden sosyal ilişkilere kadar insanların hayatını etkileyebilmektedir.

Bu çalışma, en iyi yönetim şekli olarak tanımlanan demokrasinin “nasıl daha işlevsel, daha istikrarlı, daha uygulanabilir kılınacağı” sorusuna odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle “demokrasinin kurumsallaşması” olgusu bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu amaçla; çalışmanın birinci bölümünde, çalışmanın konu, amaç, önem ve yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra; ikinci bölümünde “Kurum” ve “Kurumsallaşma” kavramlarına yer verilmektedir. Bir olgunun hangi özellikleri ile kurum ve kurumsal nitelik taşıyacağı konusu tartışılarak kurumlaşma ve kurumsallaşma süreçleri, kurumların işlevleri ve genel toplumsal kurumlar ile demokrasinin bu kurumlar içerisindeki yeri yine çalışmanın birinci bölümü içerisinde incelenmektedir. Sosyolojik genellemeler, demokrasi olgusu ile bağdaştırılıp örneklerle desteklenmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde “Demokrasi” kavramı incelenmektedir. Bu bölümde kavramın etimolojik bilgilerinden, tanımına ve tarihsel geçmişine kadar uzanan bilgilere yer verilmekte, kavram çeşitli yönleri ile incelenmektedir. Ayrıca demokrasi modellerinden “liberal demokrasi”nin incelenmesi ile uygulama yönünden farklılık gösteren demokrasi çeşitlerine bu bölüm içinde yer verilmektedir. Demokrasinin olmazsa olmazı olarak görülen ve eksikliğinden dolayı Türkiye’de zaman zaman siyasal sistemi zorlayan bazı önemli kavramların demokrasi ile bağdaştırılarak incelenmesine yine bu bölüm içinde yer verilmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde demokrasinin nasıl kurumsallaşabileceği sorusuna üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda önce demokrasinin ilke kurumları tartışılmaktadır. Ardından Samuel P. Huntington’ın bir siyasal sistemin kurumsallaşması için öngördüğü bazı şartlardan ve Benjamin Barber’ın demokrasinin kurumsallaşması için öngördüğü eylemlerden hareketle “demokrasinin

kurumsallaşması” konusu işlenmektedir. Ayrıca istikrar ve kurumsal demokrasi arasındaki bağlantıya bu bölümde yer verilmektedir.

Beşinci bölümde Türkiye demokrasinin kurumsallaşması konusu üzerinde durulmaktadır. Ortaya konulan “demokrasinin kurumsallaşması kriterleri” çerçevesinde 1982’den sonra Türk demokrasisine yer verilmektedir.

Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde ise tezin amaçları doğrultusunda elde edilen bilgiler özetlenmektedir, literatürde ve uygulamada görülen özellikleriyle Türkiye’de demokrasinin kurumsallık boyutu tartışılmaktadır. Daha istikrarlı, daha kurumsal bir demokrasinin tesisi için atılabilecek bazı önemli adımlar ve öneriler yine sonuç kısmında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın temel konusunu oluşturan demokrasinin kurumsallaşması, demokrasinin, işleyiş sürecinde, yasal olmayan yollardan kesintiye uğramadan, istikrarlı biçimde varlığını sürdürmesi anlamına gelmektedir. Demokrasi, doğası gereği; insan özgürlüğünü, kişilerin eşitliğini, barışı, v.b. nitelikleri içinde barındıran bir yapıdır. Bu nedenle demokrasinin kurumsallaşması, istikrar kazanması ülkenin refah seviyesini artıracaktır.

Bilindiği üzere dünyada tek tip bir demokrasi modeli bulunmamaktadır. Klasik demokrasi, korumacı demokrasi, gelişmeci demokrasi, halk demokrasisi, radikal demokrasi, müzakereci demokrasi, çoğulcu demokrasi, sosyal demokrasi, liberal demokrasi, doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, demokrasi modellerinden birkaçıdır. Bunların içinde özgürlük-eşitlik olgusuna en çok vurgu yapan “liberal demokrasi” modelidir.

Bu çalışmada demokrasinin kurumsallaşması konusu incelenirken genellikle Samuel P. Huntington ve Benjamin Barber’ın ortaya koyduğu bir takım kriterlerden yararlanılmıştır. Bu kriterlerin seçilme amacı, gelişmekte olan Türkiye’nin demokratik meselelerini değişik perspektiflerden değerlendirme imkânı bulmaktır. Örneğin Huntington’ın ortaya koyduğu kriterler kapsamında Türkiye hakkında değerlendirme yapılırken Türkiye’de yapılan seçimler, Türkiye’de siyasi kültür, Türkiye’de sivil toplum, Türkiye’de laiklik gibi konuların incelenmesini gerekli kılmışken; Barber’ın ortaya attığı kriterler kapsamında değerlendirme yapılırken, konunun biraz daha yerel yönetim kısmını inceleme imkânı edinilmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasında genel anlamda seçimlerin, siyasi kültürün, sivil toplumun olduğu kadar yerel bazı kıstaslarında önemli olduğu düşünülmektedir.

Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden bu yana 27 Mayıs 1960 müdahalesi, 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 müdahalesi, 28 Şubat 1997 süreci ve tarihe e-muhtıra olarak geçen 27 Nisan 2007 dönemi gibi askerî bir takım müdahalelerle karşı karşıya kalmıştır. Bunların hepsinin Türk demokrasisini etkilediği

düşünülmektedir. Bunların hepsinin çözümlenmesinin yapılması bir tez çalışması için sınırları hayli aşmaktadır. 1982 sonrası dönem ise hem son anayasanın yürürlüğe girdiği dönem olması bakımından, hem de daha güncel olması bakımından önem arz etmektedir. Konunun tarih bakımından sınırlandırılması bu kriterler göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

1982'den sonra demokrasi olgusunun Türkiye'de ne derecede kurumsallaştığının incelenmesi, demokrasinin kurumsal boyuta ulaşmasının teorik temellerinin ortaya konulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Ayrıca 1982'den sonra siyasi alanda yaşanan bazı bunalımlı dönemlerin yine söz konusu teoriler çerçevesinde değerlendirilmesi, bunalımın temel sebepleri yine bu çalışma kapsamında incelenmeye çalışılacaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, ardında bıraktığı vasiyetin en önemlilerinden bir tanesi kuşkusuz, Türkiye Cumhuriyeti'nin “muasır medeniyetler seviyesi”ne çıkarılmasıdır. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın ekonomik, toplumsal, kültürel boyutları olduğu gibi siyasi boyutları da bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya milletleri arasında hak ettiği yeri bulması, onlarla rekabet edebilecek konuma gelmesi siyasi istikrarı gerekli kılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kişisel hak ve özgürlükleri genişletmesinin, yönetime herkesin katılımını sağlamasının, sivil toplumu geliştirmesinin, laiklik ilkesine gereken önemi vermesinin ve bunların sürekliliğini sağlamasının onun siyasal istikrarını gerçekleştirmesinin en işlevsel yolları olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'de demokrasi, bilindiği üzere, 1982'den sonra dönem dönem bazı müdahalelere maruz kalmıştır. Bunun en son örneği 27 Nisan 2007'de e-muhtıra olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca ileriki bölümlerde görüleceği üzere, yargının parti kapatma davaları ile dönem dönem siyasete müdahil olması bir takım krizlerin yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

Ayrıca Avrupa Birliği'ne girmeye aday bir ülke olarak işlevsel, kurumsal, istikrarlı bir demokrasinin varlığı Türkiye'de önem arz etmektedir.

Türkiye'nin hem güncel olarak birtakım krizleri yaşaması bakımından hem de Avrupa Birliği'ne girmeye aday bir ülke olarak sağlam temellere dayalı demokrasinin var olmasının gerekliliğinden araştırmanın bu yönleriyle önem arz ettiği düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Yöntem ve Yaklaşımı

Bu araştırma hazırlanırken, öncelikle ele alınan konu ile ilgili kuramsal bir çerçeve oluşturulmuş, kavramsal muğlaklıkların giderilmesine önem verilmiştir. Oluşturulan kuramsal çerçeve ekseninde, 1982'den sonra Türkiye'de demokrasinin kurumsal boyutu tartışılmıştır. Bu yönüyle konu tarihsel bir çerçevede incelenmiştir.

Teorik bir çalışma olmasından dolayı, alan araştırmasına yer verilmemiştir. Bu anlamda yazılı bilimsel kaynaklardan faydalanılmış, güncel olayları çalışmaya yansıtma adına internet sitelerinden faydalanılmıştır.

Araştırma hazırlanırken, yapısal-işlevselci bir tutum benimsenmiştir. Yapısalcılık, bir yönüyle “yapı içinde ögelerin kendi başlarına bir anlamı olmadıkları; ancak dizge içinde bir yer tuttıkları” ve “başka ögelerle kurdukları ilişkinin ögelere bir anlam verdikleri...bir ögenin değişmesiyle bütün dizgenin değişmesi” anlamına gelmektedir¹. İşlevselcilik ise “bir bütün olarak bir sistem için ya da bir sistemdeki diğer birimler (sosyal, kültürel, kişilik) için bir birimin (kurum v.b.) işleyişi” ile ilgili bir yaklaşımı benimsemektedir². Bu anlamda yapısal-işlevselci yaklaşım “yapılar ve fonksiyonlar (işlevler) arasındaki ilişki”yi inceleyen bir tutum sergilemekte ve “toplumsal yapı ve birimlerin toplumsal sistem için fonksiyonel oldukları” esasına dayanmaktadır.³ Bu çerçevede, demokrasinin kurumsallaşması olgusu teorik bir çerçeveye oturtulurken, onun toplumsal kurumlar içerisindeki yerinin belirlenmesi ve kurumsallaşmasının sağlanmasında birtakım kriterlerin birbirleriyle ilişkili olarak kurumsallaşmanın tümünü etkilemesi ve kriterlerin her birinin farklı bir işlevi yerine getiriyor olması, hattâ daha önemlisi, demokratik yönetimin toplumsal yapı içerisinde kişi hak ve özgürlüklerine dayalı, eşitlikçi bir yönetim işlevini yerine getiriyor olmasının benimsenmesi, bu çalışmada yapısal-işlevselci bir yaklaşımın izlendiğini ortaya koymaktadır.

¹ Sezgin Kızılcılık (1992), *Sosyoloji Teorileri 2*, Kuzucular Ofset, Konya, s. 166

² Sezgin Kızılcılık (1992), a.g.e., s.60

³ Emre Kongar (2000), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 153-154

İKİNCİ BÖLÜM

KURUM VE KURUMSALLAŞMA

2.1. KAVRAM OLARAK KURUM VE KURUMSALLAŞMA

Sosyal bilimler alanında yapılan çoğu araştırmada kavramsal bir karmaşadan söz etmek mümkündür. Bu karmaşa çoğu kavramın disiplinler arası nitelikte olmasından kaynaklanır. Diğer bir deyişle bu alanda yapılan çalışmalarda bir kavram farklı disiplinlerde kullanılabilmekte, dolayısıyla bağlı olduğu disipline göre farklı anlamları da içerebilmektedir. Bu durum “kurum” ve “kurumsallaşma” kavramları için de geçerlidir. Adı geçen kavramların temel olarak ekonomi bilimi, toplumbilimi, yönetim bilimi gibi farklı alanlarda kullanılmasından her kesimin uzlaşısı içinde olduğu tek bir tanımlama yapmak mümkün değildir. En basit tarafıyla bile günlük hayatta kişiler konuşmalarında kurumlardan ya da kurumsallaşmadan bahsetmekte, tartışmanın konusuna ya da kendi bakış açılarına göre bazı tanımlamalarda bulunmaktadır. Örneğin Mustafa Aydın’ın da belirttiği üzere “bir spor kulübü ya da muhtaç çocukların barındığı yer kurum olarak adlandırılmaktadır”.⁴ Kurum kavramına bu şekilde yaklaşım doğru ancak eksik bir yaklaşımdır. Örnekte bahsedilen kadarıyla kurum dar anlamıyla kurumu ifade eder; ancak bunun yanında bir de geniş anlamıyla kurumdan söz etmek mümkündür ki asıl üzerinde durulması gereken konu budur.

Dar veya geniş anlamıyla kurum tanımını bir örnekleme üzerinde yapmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Özer Ozankaya “bir ilkokuldan bir liseden ya da bir üniversiteden bahsederken kavramın dar anlamıyla kullanıldığını; ancak bunların hepsini birden göz önünde bulundurduğumuzda bunların bir bütün olarak geniş anlamıyla ‘Eğitim Kurumu’nu oluşturduğunu” söylemektedir.⁵ Aynı mantıkla bir ülkenin parlamentosundan, plânlama teşkilatından, bakanlıklarından ya da müsteşarlıklarından bahsederken kurum dar anlamıyla kullanılmış olur; ancak bunların hepsini göz önünde bulundurduğumuz zaman işleyen, kümülâtif bir “Siyaset Kurumu”nun olduğu görülür. Örnekleri benzer şekilde çoğaltmak mümkündür. Bu anlamda kurumların sınıflandırılmaları ayrı bir başlık altında incelenecektir.

⁴ Mustafa Aydın (2000), *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara, s. 13

⁵ Özer Ozankaya (1994), *Toplum Bilim*, Cem Yayınevi, İstanbul s. 182

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde kurum, kurumlaşma, kurumlaşmak ve kurumsallaşmak kavramlarına ayrı ayrı yer verilmiştir. Sözlükte kurum; “müessese, kuruluş ya da tesis” sözcükleriyle eş anlamlı olarak yer almakta ve “evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet gibi insan tarafından oluşturulan şey” olarak tanımlanmaktadır. Kurumlaşmanın ise “kurum niteliği kazandırma, kurum niteliği verme”, “özellikle politik ve ekonomik alanlarda denetim örgütlerinin, kurumların çoğaltılması eğilimi” ve “herhangi bir davranış, düşünüş, inanış biçiminin tarih olarak durağan ve toplumca değer verilen kalıplara dönüşme süreci, müesseseseleşme” olmak üzere üç anlamı olduğu görülmektedir. Kurumlaşmak “kurum durumuna gelmek” olarak tanımlanırken kurumsallaşmak “kurumsal duruma gelmek”, “örgütlü duruma gelmek ve “süreklilik taşımak” gibi üç şekilde tanımlanmaktadır.⁶ Sözlükteki bu tanımlamalar kavramdan ne anlaşılması gerektiği konusunda yüzeysel bilgi vermektedir ve ayrıntılardan söz etmemektedir. Bu nedenle tanımı biraz daha genişletip kurum ve kurumsallaşma kavramlarını toplumbilimi açısından ele almak daha faydalı olacaktır.

Yonca Gürol, kurum ve kurumsallaşmanın genel sosyolojide aynı anlamı ifade ettiğini söylemektedir ve kurumu “organize olmuş bir grup; yerleşmiş bir birim ya da prosedür” olarak tanımlarken (burada prosedür toplumun oluşumu için gerekli olan kurallar bütünü anlamına gelir) kurumsallaşma konusunda ise, Scott'a atıf yaparak kurumsallaşmanın; “sosyal süreçlerin, sorumlulukların, sorgulanamayacak türdeki olayların sosyal düşünce ve harekette kural niteliğinde bir statü kazandığı süreci ifade ettiğini” söylemektedir.⁷

Amerikalı toplum bilimcisi William Richard Scott'un kurumsallaşma üzerinde değerlendirmesini Ethem Duygulu “Kurumsallaşma Olgusu (Analitik Bir Yaklaşım)” adı altında yaptığı doktora tezinde şu şekilde aktarmaktadır “....Scott, kurumsallaşmanın kazanılan (aşılana) değerlerin bir süreci, gerçeğin ortaya çıkarıldığı (yaratıldığı) bir süreç; bir sınıfın, grubun ya da zümrenin elemanı olarak kurumsal sistemler ve toplumsal sınıflar olarak kurumlar şeklinde olmak üzere dört farklı biçimlendirmeden söz edilmektedir.”⁸ Duygulu, aynı çalışmasında Ronald Jepperson'ın kurum ve kurumsallaşma ile ilgili değerlendirmesini ise şu şekilde aktarmaktadır: “Kurumlar aynı

⁶ TDK Sözlüğü (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 1265

⁷ Yonca Gürol (2005), *Örgüt Teorisi Olarak Kurumsallaşma*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 18-22

⁸ Ethem Duygulu (1998), *Kurumsallaşma Olgusu (Analitik Bir Yaklaşım)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 5

kültürel etmenler ya da çevresel etkinin bir biçimi olarak özdeş tutulmamalıdır. Kurum, mevcut belli bir durum ya da özelliğe ilişkin düzen ve şekli simgelerken, kurumsallaşma öyle bir duruma erişme sürecini ifade etmektedir. Kurumsallaşma, en iyi biçimde ayrı bir sosyal özellik ya da durumu ifade etmektedir.”⁹

Joseph Fichter ise, kurumu bir kişi ya da grup olarak değil kültür ile alakalı olarak insanların yaşam tarzlarının örüntülenmiş bir parçası olarak tanımlamakta ve kurumun özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:¹⁰

- “Kurumları kişiselleştirmemize rağmen her bir kurumu sosyal gereksinmelerin karşılanmasına yönelik bir hedefe sahip olduğunu düşünebilir ve kurumların amaçlı olduklarını söyleyebiliriz. Kurumlar temel davranış tarzlarıdır; birlikte bulunan kişiler kurumlar yoluyla birtakım işler gerçekleştirirler.
- Kurumlar oldukça sürekli bir içeriğe sahiptir. Bir kültürde kişilerin gerçekleştirdiği örüntüler, roller ve ilişkiler bir süre sonra gelenekselleşir, tüm insan yapısı nesnelere gibi de değişmeye uğrar. Ancak kurumsal değişim oldukça yavaştır.
- Kurumlar yapılanmış, örgütlenmiş ve eşgüdümlemişdir. Kurumları oluşturan parçalar diğerlerine dayanır ve birbirleri üzerinde baskıda bulunur. Bu durum, sosyal rol ve ilişkilerin, davranış örüntülerinin yapılaşmış bileşimi olması gerçeğinden kaynaklanır.
- Her kurum ne kadar diğer kurumlarla bağımlı olsa da, bir birim olarak işlemeden dolayı yine de biricik bir yapıdır. Bir kültürdeki hiçbir kurum diğerlerinden tümüyle ayrı olamaz. Her kurum tanınabilen bir davranış örüntüsü olarak işlevde bulunur.
- Kurumlar zorunlu olarak değer – yüküldür. Çünkü tek biçimli davranışların yinelenmesi, hareketin normatif kodları haline gelmiştir. Bu kodların bazıları yazılı hukuka girer, çoğunluğu ise kişiler üzerinde bilinçaltı sosyal baskı yaratır.”

Fichter’in bu değerlendirmesinde, kurumların amaçsız birer yapı olmadığı; bilakis sosyal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik amaçlarının olduğu görülmektedir. Ayrıca Fichter, kurumların durağan değil, süreklilik arz ettiklerini ve süreklilik içinde yavaş da olsa değişim gösterdiğini belirtmektedir. Kurumsal değişim oldukça önemli bir kavramdır. Sosyal kurumların değişmesiyle beraber toplum da değişir. Fichter’in değerlendirmesinde görüldüğü gibi, kurumlar birbirinden bağımsız düşünülemez. Toplumsal düzenin sağlanmasında kurumların birbiriyle uyumlu olması yargısı sosyologlar tarafından genel kabul gören bir yargıdır. Bu nedenle değişimin yavaş ve

⁹ Ethem Duygulu (1998), a.g.e., s. 5

¹⁰ Joseph Fichter, (2004). *Sosyoloji Nedir*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara, s. 139

kurumlar arasındaki uyumun sağlanarak yaşanması toplumsal düzenin sağlanması açısından da önemlidir. Siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda görülecek ani değişiklikler toplumsal düzeni sarsabilir. Fichter son olarak kurumların değer yüklü olduğunu söylemektedir. Bu, kurumların kuralsal bazı nitelikler taşıdığı anlamına gelir. Bu kurallar, toplumlarda gelenek halini alabileceği gibi hukuk kuralları içerisinde de yer alabilmektedir.

Ozankaya da kurumun “hep birlikte eşgüdülmüş ve örgütlenmiş bir görelî bütün oluşturan düşünceler, inançlar, gelenek-görenek ve davranışlarla özdeksel öğelerden (=yapılar, mallar, belgiler, simgeler...) oluştuğunu” söylemekte ve bir sürekliliği olduğunu belirtmektedir.¹¹ Bu tanımlamada, Ozankaya kurumun örgütlenmiş bir düşünce, inanç, gelenek, görenek ve davranış öğeleriyle bir bütün oluşturduğuna, bu öğeler arasında bir bağ olduğuna dikkat çekmekte ve kurumun durağan olmadığını, bir sürekliliğinin olduğunu vurgulamaktadır.

Kurumsallaşma üzerine yaptığı önemli araştırmalar ile Amerikan dünyasında önemli bir yere sahip hukuk ve sosyoloji profesörü Philip Selznick'in konu ile değerlendirmelerini Duygulu şu şekilde aktarmaktadır: “... örgütsel yapı (kurum); dış çevre tarafından sınırlandırılan (zorlanan), katılımcıların kararları tarafından etkilenen ve tepkilerini yansıtan bir uyumlaştırıcı araç olarak ortaya çıkmakta; kurumsallaşma ise, söz konusu etki ve tepkileri uyumlaştırma sürecini ifade etmektedir...Kurumlar, etkileşim ve uyumun ürünleridir, grup ideallerinin yeşerdiği bahçeyi oluştururlar ve kolaylıkla yok olmazlar.”¹² Burada açıkça görüldüğü gibi Selznick kurum kavramını bir örgütsel yapı olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda kurumlar üzerinde katılımcı gruplar, dış çevre ya da katılmayanların rolü olduğu söylenebilir, bir etki – tepki olayının varlığından bahsedilebilir.

Bu tanımlardan kurum kavramıyla ilgili şöyle bir sonuca varılabilir: Toplumbilimi açısından kurum soyut bir kavramdır, zihinsel bir kurgu niteliğindedir. Elle tutulup gözle görülemez. Kurumlar, davranışlarla ortaya çıkan kurallar bütünüdür; toplumsal düzeni gerçekleştirmede önemli yere sahiptir. Bu anlamda toplumsal düzeni sağlama noktasında kurumlar birer “yapı” niteliği kazanırlar. Özet olarak toplumbilimi

¹¹ Özer Ozankaya (1994), a.g.e., s. 181

¹² Ethem Duygulu (1998), a.g.e., s. 6

açısından kurum, Gürol'un da belirttiği gibi “üstlendiği işlevin nasıl yerine getirilmesi gerektiğini anlatan ve birlikte, eşgüdülmüş, örgütlenmiş, uyumlu bir bütünlük oluşturan düşünceler, davranış kuralları, değer ölçüleri ile bunların uygulanmasını sağlayan araç-gereçler, mallar ve yapılardan ve onları gözle görünür kılan, zihinlerde pekiştiren, bayraklar, rozetler, renkler, biçimler gibi simgeler toplamından oluşur.”¹³

Demokrasi ve kurumsallaşma olgusu daha teknik olarak sonraki bölümlerde incelenecektir; ancak hem bölümle ilişkilendirmek hem de bir ön değerlendirme yapmak anlamında Gürol'un bu tanımlaması çıkış noktası alınarak demokrasi olgusunun bir ülkede kurum niteliği kazanabilmesi için ya da başka bir ifadeyle kurumsallaşabilmesi için her şeyden önce demokrasinin bir işlevi yerine getirmesi gerektiği söylenebilir. Diğer tüm siyasal sistemlerde olduğu gibi demokratik sistemlerde de amaç devleti en iyi şekilde yönetmektir. Dolayısıyla demokrasi, bu işlevini yerine getirirken toplumda böyle bir sisteme uyumlu, bütünlük oluşturan düşünceler, davranış kuralları ve değer ölçüleri bulunmak zorundadır. Bu durum daha sonraki bölümlerde “Kurumsal Demokrasi ve İstikrar” başlığı altında, “otorite kalıplarının uyumu” olarak incelenecektir.

Demokrasinin kurumsallaşmasının sağlanmasında olması gereken diğer bir önemli nokta ise, demokrasinin varlığını simgeleyen bazı sembollerin yaratılmasıdır. Bu simgeler barışı, özgürlüğü, çoğulculuğu, ifade eden bir takım sembollerden oluşturulabilir. Bu, bir yönetim sistemi olarak benimsediğimiz demokrasinin kurumsallaşmasını belli ölçüde kolaylaştıracaktır.

2.2. KURUMLAŞMA - KURUMSALLAŞMA SÜRECİ

Hiçbir kurumsal yapının akşamdan sabaha ortaya çıkıp uzun yıllar varlığını sürdürdüğü görülmemiştir. Elbette bu kurumsal yapıların bir ortaya çıkış süreci, kurumlaşma - kurumsallaşma süreçleri vardır. Bu bölümde bunun üzerinde durulacaktır.

Kurumların ortaya çıkış şekilleri insanların ihtiyaçlarıyla doğru orantılıdır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere bulunduğu eylemler alışkanlığa dönüşüp âdet halini alırlar. Âdetler kurallaştırılır (normlaştırılır), kurallar ise kurum haline gelir. Bu şekilde bir genelleme doğru ancak eksik bir genellemedir; zira bütün kurumların ortaya

¹³ Yonca Gürol (2005), a.g.e., s. 18

çıkış tarzı bu şekilde olmayabilir. Şöyle ki kimi toplumlarda kurumlar “kendiliğinden” ortaya çıkabilirken kimi toplumlarda kurumlar “yapay” olmaktadır. Kendiliğinden ortaya çıkan kurumlar, kültür ve inanca bağlı olarak etkileşim sonucunda doğarken; yapay kurumlar, toplumu aşan kültür öğelerinin etkisiyle iradi katkıların da yer almasıyla ortaya çıkmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere kurumların ortaya çıkış şekli iki türdür:¹⁴

- 1) Doğrudan toplumsal etkileşim sonucunda ortaya çıkan kurumlar.
- 2) Toplumsal etkileşime bağlı olmadan ortaya çıkan kurumlar.

Kurumların bu şekilde ortaya çıkış tarzları toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Örneğin siyasal kurumlar içinde yardımcı kurum olarak ele alabileceğimiz demokrasi, Eski Yunan’da, kendiliğinden toplumsal etkileşime bağlı olarak ortaya çıkarken Türkiye tarihinde batıdan alıntı, yapay olarak, bazı kesimlerin iradi katkılarıyla 1800’lerde yeşermeye başlamıştır.

Ozankaya kurumsallaşma sürecini L. Broom ve P. Selznick’in değerlendirmeleri ile dört başlık altında incelemektedir:¹⁵

- Resmîlik Kazanma
- Varlığını Güvencede Bulundurma
- Değer Özdeşmesi
- Başka Kurumlardan Ayırt Edilen Bir Toplumsal Bileşime ve Tabana Kavuşma

Bu kategoride ilk sırada olan resmîlik kazanma; yasalar, yönetmelikler, tüzükler gibi araçlar vasıtasıyla resmî olmayan öğelerin resmîleştirilmesini ifade etmektedir. Bu anlamda resmîleştirme eşgüdümü ve iletişimi de geliştirmektedir. Böylece gayri resmî nitelikte olan uygulamalar, resmîlik kazanarak kurumsallaşması kolaylaşır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasasının daha ikinci maddesinde demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletinin olduğunun ifade edilmesi; demokratik yönetime resmîlik kazandırma ve onun kurumsallaşmasının sağlanması açısından önemlidir. Benzer biçimde 2839 numaralı Milletvekili Seçim Kanunu’nda belirtildiği üzere seçimlerin genel, eşit ve gizli oyla bütün yurtta aynı günde yargı yönetim ve denetimi altında

¹⁴ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 25 - 26

¹⁵ Özer Ozankaya (1999), a.g.e., s. 186 – 188

yapılması ve oyların sayımı, dökümü ile tutanaklara bağlanmasının açık olarak yapılması bir anlamda demokrasinin kurumsallaşması açısından önemlidir¹⁶.

Toplumsal kurumsallaşmalar, ilgili küme içindeki ilişkiler bütününden, amaçlardan ve kişisel özlemlerden oluşan karmaşık bir yapı arz eder ve bu öğeler varlıklarını güvencede bulundurmaya isterler. Bu anlamda kurumsallaşan yapının,

- Varlığı üzerinde her zaman canlı bir ilgi duymaları sağlanmaya çalışılır,
- Varlığına yönelik tehlikeler azaltılmak istenir,
- Kısa süreli amaçlardan uzun süreli amaçların gerçekleşmesine çalışılır.

Bu nedenle günümüzün yönetim biçimleri arasında en iyisi olarak gördüğümüz demokrasinin kurumsal bir düzeye gelmesi, onun üzerine olan ilginin daimi tutulmasıyla, yaygın biçimde hak ve özgürlüklerin sağlanmasının ve sürekli hâle getirilmesinin önemiyle, toplumun hemen her kesiminin, her dönemde yönetime katılmasını sağlayarak ve bu katılımı sağlayacak mekanizmaların güncelliğinin sağlanmasıyla, demokrasinin istikrarlı ve kararlı şekilde işlemesine engel olabilecek durumların ortadan kaldırılmasıyla sağlanabilir.

Değer özdeşmesi de bireylerin kendilerini kurumla özdeşleştirmeleri anlamına gelir. Bireylerin kurumun yöntemlerine alışmaları, kurumu onlar için değer verdikleri bir kişisel doyum kaynağı durumuna yükseltir. Böylece kurum daha büyük bir istikrarlık ve bütünleşme ölçüsüne ulaşır; üyeleri için yalnızca bir araç olmaktan çıkıp başlı başına değerli, tutulan bir niteliğe bürünür yani kurumsallaşır. Bu anlamda toplumda bireylerin demokratik yollarla kendini ifade etme imkânını bulması, demokratik yollardan isteklerini ve tercihlerini dile getirebilmesi onun kurumsallaşabilmesinin önemli bir etkenidir.

2.3. KURUMLARIN İŞLEVLERİ

Toplumsal yapı içinde her grubun, her bireyin bir işlevi olduğu gibi toplumsal kurumların da belirli işlevleri vardır. Elle tutulup, gözle görülemeyen; ancak toplumsal hayatın düzenlenmesinde önemli yere sahip bu kurumların ne gibi işlevlere sahip olduğu, Fichter'in değerlendirmeleri çerçevesinde bu bölümde incelenecektir.

¹⁶ Bkz: Milletvekili Seçimi Kanunu Madde: 2 (Ayrıca on-line ulaşım için: <http://www.tbmm.gov.tr/genser/kanun4.html>) (23.03.2009)

Fichter, kurumların işlevselliğine yönelik yaptığı çalışmada kurumların olumlu işlevlerini şöyle sıralamıştır:¹⁷

- “Kurumlar sayesinde kişi, şeyleri nasıl yapacağını öğrenmek ya da keşfetmek için zaman ayırmaz çünkü kişi nasıl sorusunun yanıtlarını sosyalizasyon süreci içindeyken öğrenmiş ve bu davranış tarzlarına alışmıştır. Dolayısıyla davranış kurumsallaşmış olur ve kişinin sosyal davranışı kolaylaşır.
- Kurumlar, bireye bireyin kendi özel yetenek ve dileklerini geliştirebileceği, önceden var olan roller temin eder. Birey; işletme yöneticisi, hukukçu, eş, basketbol oyuncusu v.b rollerde neyin olacağını ve neyin beklendiğini bildiği için, kendi rolün oynanmasına uydurmayı başarır. Bu, özünde rolün kurumsallaştığı anlamına gelir.
- Kurumlar toplam kültürün istikrarlılığı ve eşgüdümü için birer ajan olarak da hizmet eder. Kurumsallaşmış düşünme ve davranma yolları insanlar için bir anlam ifade eder, bir güvenlik aracı sağlar. Kişilerin büyük çoğunluğunun onayladığı normal ve uygun yollar haline gelir.
- Kurumlar var olduğu için bireysel kişi, diğer kişiler arasında nasıl düşünüp davranması gerektiğini bilir. Birey ve gruplar için kurumlara uymak, kurumlardan sapmaktan daha kolaydır. Kurumların sadece var olmaları bile sosyal baskı yoluyla olası sapkın grupların davranışlarının düzeltilmesinde etkili olur.”

Bu yazılanlar ışığı altında, siyasal yönetim biçimlerinden biri olan demokrasinin kurumsal işlevleri hakkında kısa bir değerlendirmeden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Kurumların işlevleri konusunda ilk söylenen şey, kurumların kişilerin sosyal davranışlarını kolaylaştırdığıydı. Buna göre demokratik yönetim biçimini benimseyen toplumlarda kişiler, yöneticilerini nasıl seçeceği konusunda bilgi sahibi olmak için ekstra çaba harcamak zorunda değildiler; çünkü sosyalizasyon sürecinde seçimlerin düzenli aralıklarla yapılacağını, liderlerini oylarıyla seçeceklerini ve karşı cinste olanların oylarının kendi oylarından eksik ya da fazla sayılmayacağını öğrenmişlerdir. İkinci değerlendirme kurumların bireylere hazır, belirli bir “sosyal rol” ve “sosyal ilişki” formları temin etmesi yönündeydi. Demokratik yönetimlerde seçimle iş başına gelen lider ya da yönetici, toplumsal düzeni sağlayacak kararları alırken salt kendi düşünceleri yönünde kararlar alamayacağını bilir. Uygulanacak olan kurallar önceden belirlenmiş oy oranları çerçevesinde halkın seçtiği temsilciler vasıtasıyla görüşülür ve karara bağlanır. Kurumların işlevi konusunda söz konusu olan üçüncü değerlendirme kurumların toplam kültürün istikrarlılığı ve eşgüdümü ile ilgiliydi. Bu anlamda toplumun siyasi kültürüyle de alakalı olarak demokrasinin kurumsallaştığı ülkelerde kişisel iktidarın

¹⁷ Joseph Fichter (2004), a.ge., s. 142 - 143

sınırlandırılması yönünde sağlam temeller atıldığı söylenebilir. Salt kişisel iktidara bağlı olarak ortaya çıkabilecek yönetim biçiminin engellenmesi, aynı zamanda kişinin birey olarak edindiği hak ve özgürlükleri de güvence altına alacaktır. Toplum çıkarı, kişisel çıkarın önüne çıkacak; toplumsal refah artacaktır. Dördüncü ve son olarak; kurumların, davranışları kontrol etme işlevine değinmek gerekirse yine demokrasinin kurumsallaştığı toplumlarda, iktidara gelmek isteyen kişiler darbe gibi toplumsal düzenin yapısını etkileyecek yollardan kaçınarak seçimle işbaşına gelmek gibi demokratik yolları seçeceklerdir.

2.4. KURUMLARIN SINIFLANDIRILMASI

Kurumlar, çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak, değişik şekillerde sınıflandırılabilir. Örneğin Aydın, bu konuda yaygın olarak; coğrafi alana göre sınıflandırılma, belli bir zaman ya da çağa göre sınıflandırılma, toplum içinde verilen öneme göre sınıflandırılma ve işlevlerine göre sınıflandırılma yapılabileceğini belirtmektedir.¹⁸

Sosyolojide en yaygın sınıflandırma ise kurumları temel ve yardımcı olarak ikiye ayırarak yapılmaktadır. Bu ayırım; evrensellik, zorunluluk ve önemlilik özellikleri üzerinde durularak yapılmaktadır.¹⁹ Bu anlamda; evrensellikten, kurumların en ilkelinden en gelişmişine kadar bütün toplumlarda yaygın olarak bulunduğu; zorunluluktan, onun bir başka bir kurumla karşılanamaması; önemden ise o kuruma toplum genelinde yaygın biçimde değer verilmesi anlaşılmalıdır.²⁰ Temel kurumlar, bu sayılan özelliklere sahip kurumlar iken, yardımcı kurumlar söz konusu özellikleri içermemektedir ve yardımcı kurumlar temel kurumlarca içerilen sayısız, küçük ölçekli çeşitli kurumlardan oluşmaktadır. Temel kurum-yardımcı kurum ayırımı bu özellikler göz önünde bulundurularak yapılmaktadır.²¹ Tüm toplumlarda görülen temel kurumlar “aile, eğitim, ekonomi, siyasal ve din” kurumları iken yardımcı kurumlar toplumdan topluma farklılık göstermektedirler. Temel kurum ve yardımcı kurum üzerine yapılan tanımlamalar şöyle bir örnekleme ile pekiştirilebilir:

¹⁸ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 19

¹⁹ Joseph Ficher (2004), a.g.e., s. 145

²⁰ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 20

²¹ Joseph Ficher (2004), a.g.e., s. 145

- Aile temel kurumunun yardımcı kurumları: Nişanlılık, evlilik, çocuk bakımı, v.b.
- Eğitim temel kurumunun yardımcı kurumları: Sınav, mezuniyet, dereceler, v.b.
- Ekonomi temel kurumunun yardımcı kurumları: Krediler ve bankalar, defter tutma, reklam, v.b.
- Siyaset temel kurumunun yardımcı kurumları: Siyasal yönetim şekli, yasal sistem, ordu ve polis sistemi, kamu hizmetine seçilme ve atanma formları, v.b.
- Din temel kurumunun yardımcı kurumları: Din-adamı cemaat ilişkisi, dua sistemleri, dini törenler, v.b.

Toplumsal kurumlar, “değişim” açısından önem arz etmektedirler. Bu anlamda, demokrasi açısından, demokrasiyi içselleştirmiş toplumsal kurumların birbiriyle uyumu, kurumsallaşmayı da kolaylaştıracaktır. İnan Özer’in de belirttiği üzere “toplumsal değişimin o toplumun bütün kurumlarını etkileyen bir süreç”²² olması, demokrasinin kurumsallaşması bağlamında siyaset kurumu ve diğer kurumlar arasındaki önemi ortaya koymaktadır. Bu anlamda toplumsal kurumlara örnek olarak çalışmanın en başında “Eğitim Kurumu” ve “Siyaset Kurumu” gösterilmiştir. Toplumsal kurumlar, genel itibariyle beş tanedir. Çalışmanın konusu itibariyle daha çok siyasal kurumlar üzerinde durulacaktır; ancak siyaset kurumunun ve demokrasinin yerini tespit edebilmek açısından diğer dört temel kurumu da kısaca belirtmekte fayda vardır.

2.4.1. Aile Kurumu

Mustafa Aydın’ın da belirttiği üzere Mustafa Erkal, aile kurumunu nüfusu yenileme, millî kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği bir kurum olarak tanımlamaktadır.²³

Ozankaya, aile kurumunun temel toplumsal birim olup tarih boyunca köklü değişimler geçirmesiyle beraber şu işlevleri sağladığını belirtmektedir: “insan türünün üretilmesini düzenleyip kuşakların sürekliliğini sağlamak; cinsel yaşamı düzenlemek, bireyler arasında işbirliği ve onlara birincil küme doyumları sağlamak”; ayrıca aile kurumunu “içinde insan türünün belli biçimde üretildiği, topluma hazırlanma sürecinin

²² İnan Özer (1999), “Siyasal Değişme Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 25

²³ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 35

belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli biçimde düzenlendiği, eşler ve ana-babalarla çocuklar (ailenin biçimine göre başka yakınlar) arasında belli bir ölçüde içten, sıcak güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok bir ölçüde yer aldığı bir toplumsal kurum” olarak tanımlamaktadır.²⁴

2.4.2. Ekonomi Kurumu

Ekonomi, toplumların temel kurumları arasında önde gelenlerden bir tanesidir; zira Aydın’ın da belirttiği üzere “insanoğlu aile kurumu ile soyunu devam ettirmekte iken ekonomi ile bizzat kendi varlığını sürdürmektedir.”²⁵

Toplumbilimi, ekonomide toplumların kıt kaynaklarla, artan tüketim ihtiyaçlarını karşılama yolundaki tutum ve davranışlarıyla ilgilendir. Diğer bir deyişle; iş bölümü ve meslek uzmanlaşması, mülkiyet sistemi, ekonomi tipleri, yapı değişimleri (özellikle sınaileşme süreci), sanayi işletmelerinin ya da fabrikaların yapısı ve sanayide beşeri ilişkileri ,toplumbiliminin ekonomide ilgilendiği alanlara girer.²⁶

2.4.3. Din Kurumu

Dinî kurumlar genelde insanın tanrı ile ilişki kurma ihtiyacını karşılamaktadırlar. Bu ihtiyaçlar dua, ibadet gibi formlarla ifade edilirler. Dinî kurumlar davranışların doğruluk ya da yanlışlığına işaret ederler; ahlâk ve etik ile yakından ilgilidir. Din temel kurumunun altında; ibadet sistemi, dinî törenler, din adamlığı, cemaat ilişkileri, mabet düzeni gibi yardımcı kurumlar yer almaktadır.²⁷

2.4.4. Eğitim Kurumu

Kurumsal anlamıyla eğitim, bireyin yaşadığı toplumda yeteneğini, tutumlarını ve olumlu değerdeki davranış süreçlerini geliştirdiği süreçlerin toplamıdır ve bu anlamda diploma, ödev, öğrencilik, öğretmenlik gibi çeşitli alt kurumları vardır. Eğitim kurumunu bireyin topluma kazandırılması ve dolayısıyla toplumun sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir yere sahip olduğu için her toplumda bulunmaktadır.

²⁴ Özer Ozankaya (1999), a.g.e., s.357

²⁵ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s.69

²⁶ Tom B. Bottomore (2000), *Toplumbilim*, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, s.145

²⁷ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 99

Eğitimin gerçekleştiriliş biçimi toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir; ancak zorunluluğu evrenseldir. Toplumbilimi, eğitim kurumunu bu yönleriyle analiz etmektedir.²⁸

2.4.5. Siyaset Kurumu ve Demokrasi

Siyaset kurumu, ülkenin yönetim biçimi üzerine oluşturulan kurumlardır. Siyaset kurumu kamu düzenini sağlamak, genel yönetimi gerçekleştirmek gibi görevleri yerine getirmektedir. Siyaset kurumunun alt kurumları arasında otoriteler, seçim sistemi, oylama, baskı grupları gibi kurumlar yer almaktadır²⁹ ve “siyasal kurumlar siyasetçilerden değil, siyasal olarak adlandırılan davranış çeşitlerinden oluşmaktadır.”³⁰ Tom B. Bottomore, siyasal kurumları toplumdaki iktidarın dağılımı ile ilgili kurumlar olarak belirlemektedir.³¹ Bu nedenle iktidarın halk arasında paylaştırıldığı, egemenliği kullanma yetkisinin halka verildiği bir yönetim biçimi olarak bu alt kurumlara bir de demokrasiyi ilave etmek yanlış olmayacaktır.

Devlet, doğumumuzdan ölümümüze kadar hayatımızın hemen her aşamasında varlığını bize hissettirmektedir. Doğumumuzu kayda alır ve tabi ki ölümümüzü de. Vergi koyarak gelirlerimize ortak olur. Bizi koruma görevi devlete aittir. Üstün bir yaptırım gücüne sahiptir. Kuralları o belirler ve kurallara uymadığımız takdirde bizi cezalandırmaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda kafamızda bir devlet modeli şekillenir; ancak devleti tanımlama hususunda sıkıntı yaşarız. Birçok yazar, devlet kavramının herhangi bir açıklayıcı değeri olmadığını söyleyerek bu sıkıntıdan kurtulurlar. Christopher Pierson’ın da aktardığı üzere Amerika’nın önde gelen siyaset bilimi isimlerinden Gabriel Abraham Almond gibi düşünürler devletin bu soyut, fizik ötesi kavramından sıyrılarak “hükümetler” ve “siyasi sistemler” üzerinde durulması gerektiğini söylemektedirler.³² Buna karşın başka bir grup düşünürler ise devletin “gelişmişlik düzeyine erişmiş bir organizasyon” olduğunu söylemektedirler.³³ Alman sosyolog ve ekonomi politik uzmanı Max Weber devlet kavramını ince ayrıntılarına kadar ele almaktadır. Pierson, Weber’in devlet yaklaşımını şu şekilde aktarmaktadır:

²⁸ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 183-184

²⁹ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 143

³⁰ Joseph Ficher (2004), a.g.e., s. 141

³¹ Tom B. Bottomore (2007), a.g.e., s. 165

³² Christopher Pierson (2000), *Modern Devlet*, Çeviren Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları, İstanbul, s. 20

³³ Mustafa Aydın (2000), a.g.e., s. 144

“sürekli işlemler yapan bir siyasal örgüt, düzenin uygulanmasında idari personeli, fizik güç ve şiddetin meşru kullanım tekeliyle elinde tuttukça devlet olarak anılacaktır (modern devletin), idari kadroların yasal düzenlemelerle denetlenen örgütlü faaliyetlerinin esas aldığı idari ve yasal düzeni vardır, bu düzen yasalarla değişir. Bu düzen sistemi, sadece devletin mensupları, yurttaşlar, büyük kısmı mensubiyetliklerini doğumla elde etmiş olanlar üzerinde değil ayrıca çok geniş ölçüde kendi yetki alanında yer alan tüm eylemler üzerinde bağlayıcı otorite iddiasındadır. İşte bu, toprak temeline sahip yaptırımcı bir örgüttür. Dahası günümüzde güç kullanımı sadece ya devletin izin verdiği ya da devlet tarafından kuralların belirlendiği kadarıyla meşru sayılır... Modern devletin güç kullanımını tek eline alma iddiası onun yaptırımcı yönetim ve sürekli işlen niteliği kadar özseidir.”³⁴

Weber’in ortaya atığı bu görüşte açıkça görülmektedir ki modern devleti oluşturan “Şiddet Araçlarının Denetimi”, “Toprak”, “Egemenlik”, “Anayasallık”, “Kişisel Olmayan Bir İktidar”, “Kamu Büroksasisi”, “Yetki / Meşruiyet”, “Yurttaşlık” gibi sekiz farklı unsur bulunmaktadır.

Weber’in analizine göre modern devleti oluşturan bu unsurların her biri şüphesiz başlı başına bir araştırma konusudur. Bunlardan özellikle iki tanesi “iktidar” (kişisel olan ya da kişisel olmayan diye ayırt edilmeksizin) ve iktidarın “meşru” (yetki / meşruiyet) kılınması siyaset ve toplum bilimcilerini uzun süreler meşgul etmiştir. Konunun anlaşılır kılınması bakımından iktidar ve meşruiyet kavramlarının açıklanması gerekmektedir.

İktidar, siyaset biliminin en temel kavramıdır. Münci Kapani iktidar kavramını genel ve geniş anlamıyla “başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı” olarak tanımlamakta ve Weber’in iktidar tanımını şu şekilde aktarmaktadır: “iktidar, sosyal ilişkiler çerçevesi içinde bir iradenin ona karşı gelinmesi halinde yürütülebilmesi imkânıdır”.³⁵ Kapani’nin tanımlamasına göre bir kimsenin başka kimseleri kendi istediği yönde davranmaya sevk edebildiği takdirde onlar üzerinde iktidara sahip olduğu görülmektedir. Weber ise, iktidara sahip olanlarda öyle bir güç, kuvvet görmektedir ki, iktidara karşı gelindiği takdirde dahi varlığını devam ettirebilme potansiyeline sahiptirler. Mümtaz’er Türköne, iktidarın kaynağı ve tezahürleri ile karmaşık bir olgu olduğuna işaret etmekte, iktidarın değişik görünüşlerinden ve içerdiği unsurlarından yola çıkarak siyasal iktidarın istediğini yaptırabilme gücü olduğunu, en

³⁴ Christopher Pierson (2000), a.g.e., s. 23

³⁵ Münci Kapani (2002), *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 46

üstün irade olduğunu, güç kullanma tekeli olduğunu, sürekli olan meşrû irade olduğunu ve çok boyutlu siyasal ilişkiler ağı olduğunu söylemektedir.³⁶

İktidar konusunda siyaset bilimciler açısından tartışma yaratacak, iktidarın kapsamıyla ilgili şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Acaba bir aile, bir grup, bir dernek içinde sırf bir kişi başkalarının davranışlarını istediği şekilde yönlendirebiliyor, onların davranışlarını etkileyebiliyor diye siyasal iktidara sahip midir? Bu sorunun cevabı elbette “hayır” olacaktır. O zaman, bu noktada siyasal iktidarın sınırlarını çizen bir takım özellikleri sıralanması gerekmektedir. Münci Kapani'nin değerlendirmeleri ile siyasal iktidarın nitelikleri şunlar olmalıdır:³⁷

- “Diğer sosyal iktidarlar bir sadece belirli bir grubun üzerinde geçerli olduğu halde siyasal iktidar ülke sınırları içinde yaşayan bütün insanlar ve topluluklar üzerinde bağlayıcılığa sahiptir. Bu bakımdan siyasal iktidar bir toplumun tümü üzerinde bağlayıcı kararlar almak ve bu kararları yürütmek yetkisine sahiptir.
- Siyasal iktidar diğer iktidarlardan daha üstündür ve kendi iradesini başkalarına kabul ettirme, onların davranışlarını kontrol etme ve son sözü söyleme yetkisini elinde tutar.
- Diğer sosyal iktidarlar kendi çevrelerinde iradelerine, kararlarına uyulması için ikna, manevi baskı, disiplin cezası gibi baskı araçlarını kullanabilirler; ancak güç kullanma yetkisine sahip değildirler. İşte siyasal iktidarın ayırt edici özelliklerinden bir tanesi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Siyasal iktidar kuvvet kullanma yetkisini elinde tutan yegane iktidardır.
- Siyasal iktidarı diğer iktidar türlerinden ayıran iki önemli unsur rıza ve itaat unsurlarıdır. Toplumun yönetilen kesimi hiçbir zorlama olmaksızın siyasal iktidarın kararlarına kendiliğinden itaat ederler yani ona rıza gösterirler.”

Siyasal iktidarın meşru kılınması, topluma ve zamana göre farklılık göstermiştir. Siyaset bilimciler siyasal iktidarın meşruiyeti konusunu genelde iki farklı teori üzerinde inceler: Teokratik Teoriler ve Demokratik Teoriler.

Teokratik teoriler iktidara tanrısal bir kaynak gösterirler. Başka bir deyişle bu teoriler iktidarın meşruiyetinin doğrudan tanrı tarafından sağlandığını açıklamaya çalışırlar. Buna göre tanrının bizzat kendisi yönetenleri seçmekte ve bunların görevleri yerine getirebilmeleri için kendilerini gerekli kudretle donatmaktadırlar.³⁸ Teokratik temelli meşruiyete göre yönetenler iktidarlarını aşkın bir varlıktan, tanrıdan, almaktadırlar. Burada da iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. Yönetenler kendilerini ya

³⁶ Mümtaz'er Türköne (Ed.) (2003), *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, s. 37

³⁷ Münci Kapani, a.g.e., s.48-50

³⁸ Esat Çam (1999), *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınevi, İstanbul: s. 333. Ayrıca teokratik yönetimin en yaygın örnekleri için bkz. Ali Öztekin (2000), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 14 -15

tanrı kral ilan etmişlerdir ya da tanrının kendilerine siyasal iktidarı (yönetme hakkını) verdiğini ileri sürmüşlerdir.³⁹

Teokratik teorilerin meşruluğu konusunda yazarlar arasında belli bir fikir birliği mevcuttur; ancak egemenliğin halktan kaynaklandığını ortaya koyan teoriler için aynı şey geçerli değildir. Kimi yazarlar bu teorileri sadece “Halk Egemenliği” başlığı altında incelerlerken kimi yazarlar “Demokratik Teoriler” ana başlığı altında “Halk Egemenliği Teorisi” ve “Milli Egemenlik Teorileri” olarak iki başlık altında incelemişlerdir. Daha kapsamlı olması bakımından da bu çalışmada ikinci seçenek incelenecektir.

Siyasal iktidarın millette olduğuna yönelik millî egemenlik düşüncelerinin varlığı ünlü Fransız düşünürü Jean-Jacques Rousseau’ya (1712 – 1778) kadar uzanır. Rousseau 1756 – 1760 yılları arasında yazdığı “Toplum Sözleşmesi” adlı kitabında siyasal iktidarın meşruiyetini nereden aldığı konusuna değinirken “güç” ve “hak” kavramlarından yola çıkmıştır. O’na göre hakkı doğuran şey kişisel bir güç olmamalıdır; çünkü eğer insan birisi tarafından boyun eğmeye zorlanıyor ise, boyun eğmek gibi bir mecburiyeti yoktur demektir. Rousseau’ya göre hiçbir insanın, başka bir insan üzerinde doğal bir yetkisi yoktur ve kaba güç hiçbir hak yaratmaz, o zaman bir insanın bir işi yaptırma gücü ya da yasak etme gücü (yetke) yalnızca sözleşmelere dayanarak yapılabilmektedir. Bu sözleşme de, insanın özgürlüklerinden vazgeçecek, sınırsız biçimde boyun eğecek türden bir sözleşme olmamalıdır ki sözleşme anlam kazanabilsin. O zaman bu sözleşme toplumu oluşturan bireylerin bir araya gelip kendine zarar vermeden, kendi özgürlüğünü koruyarak hem herkesle birleşip hem de kendi buyruğunda kalarak yapılan bir sözleşme olmalıdır. O da insanların yetki ve haklarını topluma devretmesiyle mümkün olmaktadır.⁴⁰ Bu sözleşme ile kişilerin tek tek iradelerinin toplamından daha büyük bir genel irade ortaya çıkmaktadır. Toplumda en üstün iktidar -egemenlik- genel iradeye aittir ve bu egemenlik her zaman doğruyu gösteren, hiçbir zaman yanılmayan, sadece toplumun iyiliğine yönelmiş bir iradedir.⁴¹

Toplum sözleşmesi her ne kadar Rousseau’nun söz konusu eseriyle popülerliğini kazanmış olsa da bu olgunun O’ndan çok daha önce yaşamış olan Thomas Hobbes

³⁹ Davut Dursun (2006), *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 108

⁴⁰ Jean-Jacques Rousseau (2006), *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 7-15

⁴¹ Davut Dursun (2006), a.g.e., s. 109

(1588 – 1679) ve John Locke’un (1632 – 1704) düşüncelerinde de yer aldığı bilinmektedir.

Kısaca değinmek gerekirse Hobbes’a göre insanların haklarını karşılıklı olarak devretmesi onların sözleşme yapması anlamına gelmektedir; ancak bu sözleşmede sadece söz vermek, insanları onların ahitlerine bağlamaya yetmemektedir, dolayısıyla insanların sözlerini tutmamasından kaynaklanacak bazı kötü sonuçlara karşı korku hissetmelerini sağlayacak ve sözlerini tutmasının yüksek önem derecesine sahip olduğunu hissettirecek bazı araçlara ihtiyaç vardır.⁴² İnsanların ahitlerini ifa etmeye zorlamak insanların hareketlerinin kişisel arzulara dayanması nedeniyle “doğal hukuk” ya da “tek bir karar verici tarafından yönetilmeyen bir çoğunlukla sağlanamamaktadır”, dolayısıyla bunu gerçekleştirecek olan yegane kuvvet “tek ve sürekli bir karar verici” olmalıdır.⁴³ Hobbes, bu karar vericinin, egemenliğini iki şekilde edebileceğini söylemektedir. Bunlardan birincisi zor kullanma ve kendi egemenliğini kabul etmezse onları yok edeceği tehditi yolu iken, ikincisi kendilerini başkalarına karşı koruması umuduyla tamamen insanların kendi rızalarıyla, bir kişi ve ya da kurula tâbi olmaktır.⁴⁴ Hobbes’a göre insanlar haklarını sözleşme yoluyla bir karar vericiye devrederken karar vericinin bu hakları kullanma yetkisi sınırsız olabilir. Halbuki Locke’un ön gördüğü sözleşme türünde ise insanların yetkilerini devrettiği kişi ya da kurum (hükümet) sözleşmeye taraf teşkil eder ve icap ettiği şekilde davranmazsa insanların buna karşı koyma yetkisi vardır. Dolayısıyla Locke’un öngördüğü şekliyle bir sözleşmenin her iki taraf açısından bağlayıcı bir özelliği vardır.⁴⁵

Milli egemenlik teorisi ile halk egemenliği teorisindeki farklılık ise şuradan kaynaklanmaktadır:

“Milli egemenlik teorisinde egemenliğin soyut bir bütün olarak kendisine manevi kişilik tanınan millete verilmesine karşılık, halk egemenliği teorisinde egemenlik somut olarak belli bir zamanda milli topluluğu meydana getiren vatandaşlar

⁴² Mete Tunçay (Der.) (2005), *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi, Yeni Çağ*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 217-218

⁴³ Mete Tunçay (Der.) (2005), a.g.e., s. 228

⁴⁴ Mete Tunçay (Der.) (2005), a.g.e., s. 230

⁴⁵ İlhan Akipek (1953), “Locke’un Siyasi Fikirleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:10 Sayı: 1, s. 263* (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/320/3167.pdf>) (25.03.2010)

kitlesine verilmektedir.”⁴⁶ Bu anlamda millet soyut bir kavramdır ve dolayısıyla soyut bir kavrama manevi bir kişilik yükleyerek egemenliği ona vermek eleştiri konusu olmuştur; ancak egemenliğin gerçek sahibinin halk yani vatandaşlar olması halinde egemenliğin doğrudan kullanılmasına imkân vermektedir. Yani egemenlik burada ete kemiğe bürünerek bir nevi somutlaştırılmakta ve halkın yönetime katılması anlamında aktif bir rol oynamaktadır.⁴⁷

Ahmet Taner Kışlalı, meşruiyet konusunda siyasal iktidara meşru sayıldığı ölçüde boyun eğmenin doğal olduğunu söylemekte ve şu şekilde devam etmektedir “ ... kurumlaşmamış, inanca dayanmayan bir boyun eğişte genellikle bir güçsüzlük, bir karşı koyamama durumu söz konusudur. İstikrar, süreklilik ve yapısal bir modele bağlılık ise meşruluk duygusu yaratır.”⁴⁸Yapılan araştırmalarda dünya siyasal tarihi içinde gelişmiş ülkelerde iktidarın meşru kılınma şekline bakıldığı zaman, bunun çoğunlukla demokratik halk egemenliğine dayanarak elde edildiği görülmektedir. Bu da demokrasiyi işaret etmektedir.

⁴⁶ Münci Kapani (2002), a.g.e., s. 73

⁴⁷ Davut Dursun (2006), a.g.e., s. 109

⁴⁸ Ahmet Taner Kışlalı (2007), *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ

3.1. DEMOKRASİNİN ETİMOLOJİSİ

Demokrasi, siyasal ve bilimsel yazında kullanılan özel bir ifadedir. Demokrasi sözcüğü Yunanca “Demos” (Halk) ve “Kratos” (İktidar)⁴⁹ sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu iki sözcüğün birleşiminden “Demokratia” sözcüğü meydana gelir. O zaman demokrasi sözcüğünün tam karşılığı “halkın iktidarı” olmaktadır.

Yine başka bir kaynağa göre sözcük; halk, halk kitlesi ya da yurttaşlık anlamına gelen “Demos” ile egemen olmak, iktidar kullanmak gibi anlamlara gelen “Kretein” sözcüklerinden oluşur ve bu bakımdan yine halkın egemenliği kullanması ya da “çoğunluğun egemenliği” anlamına gelmektedir.⁵⁰

3.2. DEMOKRASİNİN TANIMI

Demokrasiyi tanımlamak zordur. Kurum ve kurumsallaşma kavramlarında olduğu gibi demokrasi kavramının tanımında da literatürde herkesin uzlaşısı içinde olduğu ortak bir tanımdan bahsetmek güçtür. Bir önceki bölümde belirtildiği üzere demokrasi sadece halkın yönetimi, halkın iktidarı ya da halkın iktidarı kullanması olarak ele alınırsa, konuya sadece terminolojik yönüyle bir açıklık getirilmiş olunur; çünkü demokrasi sadece halkın yönetime katılması anlamından çok daha geniş bir anlamı ifade etmektedir. Bu anlamda kurumsal bir demokratik yapının varlığı her şeyden önce demokrasi kavramının iyice anlaşılmasıyla mümkün olacaktır.

İnsan, yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır ve hayatı boyunca aile, komşuluk, kulüpler gibi farklı grup ve örgütlenmelerin üyeleri olarak yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir. Bu yapılanmalarda en küçüğünden en büyüğüne kadar çeşitli sebepler için takip edilecek yöntemler, üyeler arasında sorumluluk ve nimetlerin dağılımı konusunda kararlar alınmaktadır. Grubun ya da organizasyonun tümünü etkileyecek olan bu kararlar bireysel olarak da alınabilir, kolektif olarak da alınabilir.

⁴⁹ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1987), C. 7, Ana Yayıncılık, İstanbul, s. 107

⁵⁰ Manfred G. Schmidt (2001), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çeviren: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, s. 13

İşte demokrasi bu kolektif kararlar alanına ait bir kavramdır. O zaman demokrasi; organizasyonları, grup ya da örgütlenmeleri bütün olarak etkileyen kararların; organizasyonun, grup ya da örgütlenmenin tüm üyelerince alınması ve karar alma mekanizmasında herkesin eşit haklara sahip olmasıyla ortaya çıkan bir yapıdır. O halde buradan anlaşıldığı kadarıyla demokrasi kolektif karar verme sürecinde bütünsel denetim ve bu denetimin kullanılması aşamasında hakların eşitliği prensibine dayanır. En basit tarafıyla herhangi bir yapılanmada karar verme mekanizmalarında bu prensipler hayata geçtiği ölçüde bu oluşum demokratiktir.⁵¹ Bu açıklama demokrasi kavramının anlaşılması açısından en küçük yapılanmalar üzerinde örneklendirilerek yapılmıştır. Tabiatıyla durum makro boyutuyla, yani devlet yönetimi üzerinde düşünüldüğü zaman olay biraz daha karmaşık bir hal alacaktır.

Aristoteles okulunun devlet şekilleri öğretisine göre demokrasi, çoğunluğun egemen olduğu egemenlik şekli ya da devlet şeklidir ve bu yönüyle azınlığa (aristokrasi, oligarşi) ve tek kişinin yönetimine (tiranlık, monarşi) dayanan eski yönetim biçimlerinden temelden ayrılır. Bu nedenle kamusal işlerin düzenlenmesinde geniş bir kitleyle işbirliği yapmak, yönetici kesimin yönetilenlere hesap verme ve vatandaşların sahip oldukları haklar bakımından diğer yönetim biçimlerinden de farklılık gösterir.⁵²

Aytekin Yılmaz, Lindsay'a atıf yaparak demokrasiyi "insanların sadece vicdanlarının sesini dinledikleri, yönetimin kişilerin rızasına dayandığı ve zorlamanın ortadan kalktığı bir sistem" olarak tanımlamakta ve demokrasinin özgürlükler üzerinde çok hassas olması gerektiğini söylemektedir. Bu anlamda "demokrasilerde kişinin fiziki ve ruhi varlığı güvence altına alınmalı" ve "ifade, toplanma ve örgütlenme ile basın özgürlüğü gibi özgürlükler" sağlanmalı ve korunmalıdır Ayrıca demokratik sistemi benimseyen devletlerde doğal olarak kendi kendini yönetim mekanizmasının da var olması gerekmektedir. Burada demokrasilerde devleti yönetecek olan kadroların seçim yöntemiyle göreve gelmesi ve oy kullanabilme hakkına erişen herkesin katılımının sağlanması ve bütün kişilerin kullandığı oyların eşit olması yani genel ve eşit oy hakkı ile seçmenlerin devlet aygıtının herhangi bir baskısına uğramadan oy kullanmaları

⁵¹ David Beetham, Kevin Boyle,(1998), *Demokrasinin Temelleri*, Çeviren Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara, s. 1-2

⁵² Manfred G. Schmidt (2001), a.g.e., s. 13

zorunludur.⁵³ Demokrasilerde bazı özgürlüklerin sağlanması ve güvence ortamında devamlılığının sürdürülmesi ayrıca bu özgürlükleri koruyacak kurumsal bir yapının varlığı da gerekmektedir. Bu anlamda da yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılması ve her bir erkin diğerini denetlemesi suretiyle bu özgürlüklerin güvence altına alınması sağlanmaya çalışılmaktadır.⁵⁴

Büyük Larousse ansiklopedisinde demokrasi sözcüğü için şu tanımlamalar yapılmaktadır:⁵⁵

- “Egemenliğin halktan kaynaklandığı yönetim biçimi,
- Bu yönetim biçimine sahip devlet,
- Çeşitli kademelerde, belirlenen görevleri yerine getirecek kişilerin görüşlerinin dikkate alındığı bir kurum, grup, v.b içinde kurulan ilişkiler sistemi,
- Bir kurum, bir topluluk içerisinde kişilerin karşılıklı hak ve özgürlüklerinin varlığına dayanan yaşam biçimi,”

Sosyal siyaset terimleri sözlüğünde ise demokrasinin farklı tanımlamaları şu şekillerde yapılmaktadır:⁵⁶

- “Demokrasi; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirine karşı bağımsız ve birbirini dengeli bir şekilde kontrol eden siyasi bir rejimdir.
- Siyasi denetimin doğrudan doğruya halkın ya da düzenli aralıklarla halkın hür bir biçimde seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu sosyal, ekonomik hususiyetleri ne olursa olsun bütün vatandaşların eşit sayıldığı sosyal örgütlenmiş yönetim biçimidir.
- Milleti temsil etmeye aday olanlar halkın hür ve serbest seçimleriyle geçici bir süre için milletin vekili olma sıfatına sahip olabilirler (çok partili siyasal sistem).
- Siyasi ve idari kararların alınmasında halkın katılımına her aşamada önem verilir. Halkla devletin bütünleşmesi, temsilî ve sivil demokrasi kurallarının uygulanmasının yanında hukuk ilkelerinin benimsenmesi ile mümkündür.
- Demokrasinin; siyasi-fikri hürriyet ilkesi, plüralizm (çoğulculuk) ilkesi, katılımcılık ilkesi, hukuk ilkesi gibi önemli ilkeleri vardır .”

Türköne, bugüne kadar kullanılan demokrasi tanımlarına şu şekilde yer vermektedir:⁵⁷

- “Yoksulların ve yığınların yönetimi,

⁵³ Aytekin Yılmaz (2000), *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 20

⁵⁴ Aytekin Yılmaz (2000), a.g.e., s. 20 - 21

⁵⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986), c.6, Interpress Basın ve Yayıncılık, İstanbul s. 3006

⁵⁶ Ali Seyyar (2002), *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 115

⁵⁷ Mümtaz'er Türköne (2003), a.g.e., s. 188

- İnsanların kendi kendilerini, profesyonel politikacılara ve kamu görevlilerine ihtiyaç duymadan doğrudan ve sürekli olarak yönettikleri sistem,
- Hiyerarşi ve ayrıcalıklar yerine liyakat ve fırsat eşitliğine dayanan bir toplum modeli,
- Sosyal eşitsizliklerin üstesinden gelmeyi amaçlayan bir refah ve yeniden dağıtım sistemi,
- Çoğunluğun yönetimi ilkesine dayanan bir karar alma sistemi,
- Çoğunluğun iktidarına sınırlamalar getirerek azınlıkların hak ve çıkarlarını koruyan sistem,
- Kamu görevlerine gelmek için halkın oyuna müracaat edilen rekabetçi bir sistem,
- İnsanların siyasal hayata katılımına bakmaksızın çıkarlarına hizmet eden hükümet biçimi.”

Touraine, “demokratik yönetim biçiminin, olabilecek en çok sayıda bireye en büyük özgürlüğü veren, mümkün olan en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan siyasal yaşam biçimi” olduğunu söylemektedir. Burada Touraine demokrasinin bir özgürlükler rejimi olduğunu, özgürlükler konusunda çeşitliliğin demokrasiyi güçlendireceği üzerine vurgu yapmakta ayrıca demokratik yönetim biçiminin özgürlükleri sadece sağlamakla kalmayıp onları koruyan bir rejim olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Çeşitlilik, kimi yönleriyle birbiriyle aynı özellikler taşımayan kimselerin bir araya gelmesi sonucu oluşur. Bunlar kişilerin din, köken, düşünce ve tasarıları açısından farklılık göstermesi anlamına gelir. Bu anlamda demokrasi sadece özgürlüklerin sağlanması, devam ettirilmesi ya da çoğunluğun yönetime katılması değil; farklı kimselerin din, köken, düşünce ve tasarılarına saygı duymayı da gerektirir.⁵⁸

Özer’e göre demokrasi, “kültür, yaşam standardı, bütün toplumsal ve ekonomik ilişkilerin, kısacası manevi değerlerin dikkate alındığı bir yönetim biçimidir. Demokrasi, bireyin bir toplumda iyi yaşam ve refah düzeyini artırmak için güçlenen bir sistemdir. Bu nedenle yönetim biçimi olmaktan çıkar, ahlâki bir alana kayar.”⁵⁹ Burada Özer, demokrasiyi kültürle ilişkilendirerek demokrasinin ahlâki boyutuna vurgu yapmaktadır. Bu yönüyle demokrasi, toplumsal yaşam ve refah seviyesini artırmaktadır.

Huntington, demokrasiden ne anlaşılması gerektiği konusunda Avusturyalı siyaset bilimci Joseph Schumpeter’e atıfta bulunmaktadır. O’na göre “demokratik yöntem, siyasal kararlara varılması için öyle bir kurumsal düzenlemedir ki, burada

⁵⁸ Alain Touraine (2004), *Demokrasi Nedir?*, Çeviren Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.25-26

⁵⁹ İnan Özer (1996), “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, S. 72

bireyler karar verme iktidarını halkın oyları için yarışmacı bir mücadele yoluyla elde eder.”⁶⁰ Bu tanımlamada demokrasinin sadece seçim unsuruna değinilmektedir; ancak demokrasinin sadece seçimlere göre tanımlanması kimilerine göre eksik kalmaktadır. Onlara göre demokrasi; hürriyet, eşitlik, kardeşlik, vatandaşların politika üzerinde etkin denetimi, sorumlu yönetim, siyasette dürüstlük ve açıklık, bilgili ve akılcı tartışma, eşit katılım ve iktidar ve diğer vatandaşlık erdemlerini de içermelidir.⁶¹Buna ilaveten Emre Kongar, demokrasinin “temel hak ve özgürlüklerin güvencede olduğu bir yönetim biçimi” olduğunu söylemektedir.⁶² Bu değerlendirmede demokrasinin seçimlerden farklı bir unsuru olarak temel hak ve özgürlükleri koruyan bir yapıyı ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

Bütün bu nedenlerle demokrasi, “toplumdaki değişik kişiliklerin tanınmasını ve farklı fikirlerin ifadesini esas alan, hoşgörüyü dayanan ve tartışmayı temel alan bir sistemdir.” Demokrasi; toplumda ortak yaşayışı bozmayacak şekilde, farklılıkları kabul eden, onlara saygı duyan ve onları devam ettirme gayretinde olan bir siyasal sistemdir. Bu nedenle demokrasinin farklılıkları yok edip, toplumu aynı şeye inandırıp bir çeşit totaliterizm modeli oluşturması beklenemez; bu nedenledir ki demokrasilerde mutlak oy birliği aranan bir nitelik değildir. Kitle iletişim araçlarının hükümetin tek elinde olması da demokrasiye aykırıdır. Adı üzerinde kitle iletişim araçları kitlelere ulaşmak isteyenlerin kullandığı vasıtalarıdır. Bunların tek kişinin idaresinde olması çeşitliliğin önüne geçilmesi anlamına gelir. Azınlık ve muhalefet gibi grupların da iktidar tarafından baskı altına alınması ve onların fikirlerine saygı gösterilmemesi demokrasi ile örtüşmez.⁶³

Özetle “demokraside müzakere, tartışma ve uzlaşma esas ise burada amaç oybirliğini sağlamak değil bir şeylere ulaşmaktır. Bu nedenle demokraside kişiler düşüncelerini diğerleriyle uyduğu sürece değil farklı olduğunda da yani her koşulda ifade etme hakkına sahiptirler. Demokrasi sadece belirli düşüncelerin temsilini değil farklı düşüncelerin de ortaya konulmasını gerektirir. Bu anlamda demokrasi, kişiliğe saygı temelinde herkesin topluma katkıda bulunma hakkına dayanmaktadır. Nihai

⁶⁰ Samuel P. Huntington (1996), *Üçüncü Dalga*, Çeviren Ergun Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, s.4

⁶¹ Samuel P. Huntington (1996), a.g.e., s. 7

⁶² Emre Kongar (2001),”Demokrasi Kültürü Sorunları”, *Emre Kongar Resmî Web Sitesi*, http://www.kongar.org/makaleler/Demokrasi_Sorunlari.php (10.10.2009)

⁶³ Aytekin Yılmaz (2000), a.g.e., s. 24

anlamda demokrasi farklı olmanın kurumsallaşmasını ve iktidarı ele almasını kabul eden bir rejimdir.”⁶⁴

3.3. DEMOKRASİNİN TARİHÇESİ

Demokrasi'nin tanımladığı sistem, ilk olarak Yunanlılar arasında gelişmiş, milattan önce altıncı ve dördüncü yüzyıllar arasında belirgin biçimde Atina şehir devletlerinde olgunlaşmıştır. Ahmet Taner Kışlalı'ya göre “demokratik düşünce'nin ilk kaynaklarının Eski Yunan'da doğması bir rastlantı sayılmaz”; çünkü “Mezopotamya'da kısa ömürlü olan kent devleti, dağlarla bölünmüş, deniz ticaretine açık Mora yarımadasının koşullarında uzun ömürlü olurken, doğrudan demokrasiye elverişli bir ortam yaratılmıştı”.⁶⁵ Atina'dan önce bazı demokratik öğeler taşıyan devletler elbette var olmuşlardı; ancak öbür devletlerin hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olunamadığından ya da bu devletlerin, demokratik öğelerin yanında fazla miktarda demokratik olmayan öğeler de içermesinden dolayı demokrasinin temelleri Eski Yunan'a dayandırılır.⁶⁶ Bu nedenle demokrasinin ortaya çıkışını kavramak için öncelikle Atina şehir devletlerinin yapısını anlamak gerekmektedir.

Milattan önce 500'lerde dünyada bir taraftan Hint Uygarlığı, Çin Uygarlığı gelişmekteyken, diğer taraftan da Yunan Uygarlığı gelişmekteydi; ancak bu uygarlıkların aralarında bazı farklar bulunmaktaydı; örneğin Mezopotamya'nın savaşçı halkı (Aryanlar) kara insanları olarak kalırlarken, Ege bölgesinin ilk Yunan istilacıları Minos Giriti'ndeki Knossos'a sızmış ve Ege adalarına yerleşerek denizin yolunu tutmuşlardır. Knossos M.Ö 1400'lerde yerini Mykenlere, M.Ö 1200'lerde de Mykenler yerini Dorlar'a bırakmışlardır.⁶⁷

Bu istilalar sonucunda Yunanistan anakarasından gelen göçmenler gemilere binip Ege'yi geçerek Asya kıyılarında birtakım yerleşim merkezleri kurmuşlardır. Yeni yerleşim merkezlerine gelen insanlar daha önce yerleşmiş bir önderlik kurumuna ya da herkesin düşünmeden uyacağı belirli gelenek kurallarına sahip olmadıkları için yeni

⁶⁴ AYTEKİN YILMAZ (2000), a.g.e., s. 25

⁶⁵ AHMET TANER KIŞLALI (2006), *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 241

⁶⁶ LESLIE LIPSON (1984), *Demokratik Uygarlık*, Çeviren: Haldun Gülalp, Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 15

⁶⁷ WILLIAM H. MCNEILL (2002), *Dünya Tarihi*, Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, s. 146-147

yerleşim merkezlerinde etkin bir işbirliğini güvence altına alabilecek gözle görünür bir yasalar dizisi, bir yönetim sistemi yaratmak zorunda kalmışlar ve Yunan şehir devletlerini (polis) kurmuşlardır.⁶⁸ Ege adalarında, Yunanistan anakarasında, Güney İtalya’da ve Asya kıyılarında kurulan bu küçük devletçikler (Athenas - Atina, Sparta - Isparta, Samos, Miletos en önemlileridir) dostluk, müşterek menfaat bağlarıyla birbirlerine bağlı iken siyasetçe birbirlerinden ayrılmışlardır.⁶⁹ Yarı göçebe kabileler toprağa yerleşip polisleri kurduktan sonra yerel şefler bir kralın başkanlığı altındaki kurulda toplanarak tartışmaları çözüme bağlamayı uygun bulmuşlardır. Tüm kurul toplanamadığı zamanlarda genellikle herkesi ilgilendiren sorunlarla ilgili işlere bakacak ve kralın yetkesini genişletme yolunda herhangi bir girişiminde onu denetleyecek birini atamak uygun görülmüştür. Böylece ortaya magistalar denen, yasaların uygulanmasıyla ilgili sivil memurlar ortaya çıkmıştır. Magistalar sınırlı bir süre için atanıyorlardı ve devredilmiş birtakım yetkileri kullanıyorlardı.⁷⁰

Modern dillerdeki “politika” sözcüğünün de kaynağı olan “polis”, “küçük bir insan topluluğu; merkezî bir kent olan küçük bir bölgenin ekonomik birliği; yalnızca vatandaşların hak ve görevlerine dayanan bir anayasa; geleneğin ve vatandaş iradesinin hâkim olduğu yasa egemenliği ve yalnızca vatandaşlar için geçerli olan bireyin özgürlüğü” gibi temel bazı nitelikleri içinde barındırıyordu.⁷¹ Ayrıca sosyal anlamıyla polis, yönetime katılan bir vatandaşlar kurulu anlamına da geliyordu. Şehir devletleri, bir başka deyişle polisler bizim zamanımızdaki devletlerden birçok yönüyle farklılık gösteriyorlardı. Her şeyden önce Yunan şehir devletleri hem nüfus hem de coğrafi olarak oldukça küçük bir yapıya sahiptiler. Örneğin, Atinalıların şehri milattan önce 400’lerde 300.000 nüfusa kişilik nüfusa sahip olduğu bilinmektedir.

Bazı polislerde toplumun çeşitli sınıflara ayrıldığı bilinmektedir. Bu toplumsal sistem Yunanistan’ın değişik bölümlerinde ayrı olarak uygulanıyordu. Örneğin Sparta’da küçük bir soylular sınıfı, ayrı ırktan ve ezilmiş serflerin emeğiyle yaşamaktaydı. Daha yoksul tarımsal bölgelerde nüfus, daha çok ailelerinin yardımıyla kendi toprağını işleyen çiftçilerden kuruluydu; fakat ticaret ve endüstrinin geliştiği yerde özgür kentliler, madenlerde erkekleri ve dokuma endüstrisinde kadın köleleri

⁶⁸ William H. McNeill (2002), a.g.e., s. 147

⁶⁹ H.G Wells (1962), *Kısa Dünya Kısa Tarihi*, Çeviren Ziya İshan, Varlık Yayınları, İstanbul, s. 81

⁷⁰ William H. McNeill (2002), a.g.e., s. 148-149

⁷¹ Bülent İplikçioğlu (1997), *Eski Batı Tarihi 1*, Türk Tarih Kurumu, Ankara

kullanarak zengin olmuşlardır. Bu köleler, İonya’da çevredeki barbarlardan gelmeydi. Bunlar kural olarak önce savaşta tutsak alınırlardı. Zamanla nüfusun artışıyla, saygıdeğer kadınların yalıtılması da artmıştır. Yalıtılmış olan kadın daha sonra Grek yaşantısının uygar yanlarına Sparta ve Lesbos dışında küçük ölçüde katılmıştır. Eski Yunanistan’da önce tek adam yönetiminden (monarchia) soylular yönetimine, sonra tiranlıktan demokrasiye doğru bir değişme görülmüştür. Eski Yunan’da krallar, Mısır ya da Babil’deki gibi mutlak bir güce sahip değilleri. Bir yaşlılar kurulu onlara danışmanlık ederdi ve geleneği çiğneme hakkı verilmezdi. Dolayısıyla burada tiranlık zorunlu olarak kötü yönetim anlamında değil, yönetme gücü kalıtımsal olmayan kişinin yönetimi anlamındaydı. Buna karşın demokrasi, kadınlar ve köleler dışındaki halkın yönetimi anlamına gelmekteydi. İlk tiranlar güçlerini ilişkin oldukları zenginler sınıfının en zengin üyesi olmaktan almışlardı.⁷²

Demokrasi, Eski-Yunan’da halkın; geleneksel, aristokratik, kabilelere özgü bir yapının cevabıdır. Eski Yunan’da demokrasi milattan önce 640 – 559 yılları arasında yaşayan Solon’a ve onun yaptığı reformlara dayandırılır. Solon’dan önce Atina’da oligarşik bir yapı mevcuttu; fakirler, çocukları ve karıları ile beraber zenginlere kölelik yapıyorlardı ve bütün topraklar az sayıdaki zenginlerin elinde toplanmıştı. Toprağı işleyenler, topraktan sağladıkları gelirin sadece altıda birine sahip oluyorlardı ve geri kalan kısmını toprak sahibine geri veriyorlardı. Solon zamanına kadar, borçlananlar, alacaklılara kendi bedenlerini rehin gösteriyorlardı. Solon halka çeşitli haklar veren ilk devlet adamı oldu.⁷³ Halkın büyük çoğunluğunun imtiyazlı bir azınlık için bu şekilde angarya hizmetinde bulunduğu böyle bir devlet şeklinde halk en sonunda soylulara karşı ayaklandı. Şiddetli ve uzun süren bir savaşın sonunda Solon’a uzlaştırıcı olarak devleti yeniden düzenleme görevi verildi.⁷⁴

Solon reformları IV. yüzyıl yazarlarının daha sonra ortaya çıkan radikal düzenlerine karşıt gördükleri “Klasik Demokrasi”nin yolunu açmıştır.⁷⁵ Solon’un kurduğu devlet düzeninde kişinin herhangi bir borçtan dolayı kölelik etmesi yasaklanmış, kişi haksızlığa uğradığı zaman diğer herkesin onu koruyabilmesi

⁷² Bertnard Russel (1983), *Batı Felsefesi Tarihi*, Çeviren Muammer Sencer, Say Kitap, İstanbul, s. 15-16

⁷³ Aristoteles (2005), *Atinalıların Devleti*, Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, s. 2

⁷⁴ Aristoteles (2005), a.g.e., s. 7

⁷⁵ Philippe Raynaud, Stephane Rials (2003), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Çevirenler: İsmail Yerguz, Necmettin Kâmil Sevil, Emel Ergun, Hüsnü Dilli, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 187

sağlanmış, herhangi bir memurun verdiği bir karar karşısında kişinin mahkemeye başvurabilmesine olanak verilmiştir.⁷⁶ Eski Yunan'da Solon'un getirdiği düzenlemeler ile kişisel haklar kısmen sağlanmış ve halkın gücü artmıştır. Solon'la başlayan bu değişiklikler sonraki Yunan devlet adamları ile devam ettirilmiştir. Özellikle milattan önce 507'de yapılan Klihenes reformları ile bütün yurttaşların siyasal eşitliği sağlanmıştır. Solon'dan sonra iktidar genişletilmiş bir komisyon işlevi gören ve yüksek devlet görevlilerini seçen halk meclisinin elinde olmuştur. Yurttaşların kurumlara, meclise, mahkemelere ve yüksek devlet görevlerine katılımı etkili hale getirilmiştir ve tarihte ilk defa kamusal alanda kişisel ve kolektif kimlik oluştuğu görülmektedir. Bu kimlik aile ya da kabile kimliği değil yeni bir birlikte yaşam biçiminin, demokrasinin oluşu olmuştur.⁷⁷

Lipson'a göre Eski Yunan demokrasisinin ölçütleri, toplumsal bağlamda Eski Yunan demokrasisinde öngörülen; zenginlerin sömürülmesi, yoksulların yönetime girmesi, borçlanmaya bağlı köleliğin ve kamu görevi için mülkiyet gereğinin ortadan kaldırılması, ailevi durum ve servetten bağımsız olarak bireysel yeteneğe fırsat tanınması anlamına gelmektedir. Eski Yunan'da yönetsel sistem anlamında demokrasi, çoğunluğun yönetimiyle sonuçlanacak biçimde tüm yurttaşlar tarafından açık görüşme ile karar alınması, kamu görevlerinin çoğunluğuna kura ile atama, tüm kamu görevlerinin sorumlu tutulması ve yurttaşlardan oluşan büyük jüriler anlamına geliyordu. Ayrıca demokrasi; eşitlik, (olumsuz açıdan cehaletin egemenliği olarak görülen) konuşma eşitliği (özgürlüğü), (olumsuz açıdan itaatsizlik ve düzensizlik olarak görülen) özgürlük ve çok yönlülük, yasaların ve kamu görevlilerinin yetkisine boyun eğme, kamu etkinliklerine sürekli katılım felsefi idealler olarak görülmekteydi.⁷⁸

Atina demokrasisi, tek kişinin egemenliği olan hükümdarlık sistemini reddetmekte devlet işleri ile ilgili her çeşit düşünce ve kanaatlerin görüşülmesinde özgürlük ilkesini tanımakta, çoğunluğun oylarıyla alınan kararların meşruluğu için yeterli görmekteydi ve Atina demokrasisi yurttaşların özgürlüklerinin gerçek güvencelerinden biri olan kanunlara saygı esasına dayanmaktaydı. Bütün bunların yanında Atina demokrasisi günümüz demokrasilerinden de farklıydı. Şöyle ki Atina

⁷⁶ Aristoteles (2005), a.g.e., s. 13

⁷⁷ Philippe Raynaud, Stephane Rials (2003), a.g.e., s. 187 -188

⁷⁸ Leslie Lipson, a.g.e., s. 29

demokrasisinde kısmî bir demokrasi, azınlığın demokrasisi vardı. Halkın sadece belli bir bölümü demokratik haklardan yararlanabiliyordu. Kadınlar, köleler ve yabancılar halkın çoğunluğunu oluşturmasına rağmen bu haklardan yararlanamıyordu.⁷⁹ Atina demokrasisinde yurttaşlar ve köleler birbirinden ayrı tutuluyorlardı. Bu nedenle Eski Yunan demokrasisi insanların eşitliğine değil, yurttaşların eşitliğine dayanan bir demokrasi modelidir. Eski Yunan demokrasisinde, yasama ve yargı işlerine doğrudan katılanlar yurttaşlar olmuştur; dolayısıyla da günümüz demokrasisindeki eşitlik anlayışı Eski Yunan demokrasisinde yoktur.⁸⁰

Eski Yunan'da demokrasinin temelleri bu şekilde ortaya atıldıktan sonra demokrasinin ölçütlerini yeni baştan belirlemek için uzun yüzyıllar geçmesi gerekmiştir. Demokrasi, antik dönem siyaset felsefesinin temelini oluşturmasına karşın modern düşüncede 18. yüzyıl sonlarına kadar çok fazla popüler olmamıştır. Bu, böyle bir yapının mutlak monarşi döneminde çok fazla güncel olmamasından kaynaklanmıştır. Bu dönemde devlet yönetimi anlamında ortaya çıkabilecek sorunlar genellikle aristokrasi ve monarşi lehine çözümlenmiştir.⁸¹

Ortaçağ boyunca ulusal monarklar, feodal beyler ve her dereceden yerel toprak sahipleri kadar (Avrupa'nın kıyı bölgelerindeki) kasabalar hatta klanlar ve hiçbir siyasal birime bağlı olmayan özgür köyler ayrıcalık ve yetki alanları konusunda birbirleriyle tartışıp durmuşlardır.⁸² Bu dönemlerde Stoacılık ve Hıristiyan düşüncesi de demokratik yapının oluşmasında önemli katkılar yapmıştır; ancak modern demokrasi fikrinin gelişmesi daha çok 18. ve 19. yüzyıl düşünürlerinin fikirleri ve liberal gelişmelerle beraber olmuştur.⁸³ Buna karşın Ortaçağ döneminde demokrasi için atılan adımlarda 1215 yılında İngiltere'de imzalanan Magna Carta Libertatum (Büyük Şart) azımsanmayacak bir öneme sahip olmuştur. Feodal beylerin karşısında kralın haklarını sınırlayan Magna Carta, ne modern anlamda bir anayasanın özelliklerini ne de bir haklar ve ödevleri düzenleyen modern anlamda bir haklar bildirisinin özelliklerini içermiştir; ancak günümüzün anayasal düzenine ulaşincaya kadar siyasal yaşamın önemli köşe taşlarından biri olmuştur; zira Magna Carta, Avrupa tarihinde modern demokrasiye

⁷⁹ Selver Tanili (1981), *Uygarlık Tarihi*, s. 18

⁸⁰ AYTEKİN YILMAZ (2000), a.g.e., s. 62

⁸¹ Philippe Raynaud, Stephane Rials (2003), a.g.e., s. 190

⁸² William H. McNeill (2002), a.g.e., s. 407

⁸³ AYTEKİN YILMAZ (2000), a.g.e., s. 88

geçişin ilk adımlarından bir tanesidir. Maddelerinden de anlaşılacağı üzere Magna Carta tam olarak vatandaşların siyasal haklarını belirlemekle beraber kralın mutlak yetkilerini din adamları ve halk lehine sınırlayan bir düzenlemedir.⁸⁴

Yılmaz, modern demokrasi fikrinin şekillenmesinde 17. yüzyılın aydınlanma felsefesi ile reformasyon hareketlerinin etkili olduğunu söylemektedir. Bilindiği üzere aydınlanmaya yol açan düşünsel öğeler 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan rönesans ve reform hareketlerine dayanır. Rönesans hareketleri 1350’lerde İtalya’da şekillenmeye başlamıştır. Bilindiği üzere, bu dönemde İtalyan kentleri laik düşünen bir halkla, ilgilerini bilinçli olarak tanrısal şeylerden kurtarıp insanla ilgili şeylere yöneltmiş olan ve sanatçılarla düşünürleri koruyan prenslerden oluşmaktaydı. Rönesans’ın insan becerilerinin yarattığı güzellik ve insan yeteneklerinin engellenmeksizin kullanılması ile ortaya çıkabilecek doğruluk ülküleri Avrupa’nın öteki ülkelerinde de çekicilik kazanacaktı.⁸⁵ Rönesansla beraber sanat, edebiyat ve eğlence imkânlarının artmasıyla bireyler kendini gerçekleştirme anlamında da imkân buldular. Bu da bireyin merkezî bir konuma gelmesini sağladı ve hümanist-insan merkezli bir yapı oluştu. Bu gelişmeler ortaçağın sanat ve edebiyat anlayışının yönünü değiştirip sekülerliğe ve bireyciliğe yol açarken dinî düşünce de reformasyon hareketleriyle 16. yüzyılda aynı sürece giriyordu.⁸⁶ Reform dönemi boyunca da sayıları az ama önemleri azımsanmayacak bir grup insan, tanrıbilimsel araştırmaların bu dünya ile ilgili konuları unutturmasına izin vermedi.

1688 İngiliz Devrimi’yle Avrupa’da Aydınlanma Dönemi başlamış, 1789 yılında Fransız Devrimi’yle doruk noktasına erişmiştir. Bu anlamda aydınlanma hareketleri Batı’nın hayatında ticaret ve sanayileşme yoluyla ve burjuvazinin ya da bir orta sınıfın ortaya çıkmasıyla gerçekleşmesi bakımından önem arz etmektedir. Aydınlanma döneminde akılcılık önem kazanmıştır. Bu anlamda insan davranışlarının belirlenmesinde gelenek ve dinî inançların değil, tek başına “akıl” olduğu fikri önem kazanmıştır.⁸⁷ Bu dönemde insan, geleneklerden ve dinî inançlardan sıyrılarak bir anlamda özgürleşmeye başlamıştır. Sosyal çevreyi ve kendisini idare edebileceği

⁸⁴ Magna Carta Libertatum’un tam metni için bkz: <http://www.britannia.com/history/docs/magna2.html> (19.11.2009)

⁸⁵ William McNeill (2002), a.g.e., s. 491

⁸⁶ Aytakin Yılmaz (2000), a.g.e., s. 89

⁸⁷ Ahmet Cevizci (2002), *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, s. 9

düşüncesi onu kendi kendisini yönetebileceği düşüncesine götürmüştür. Böylece “insanın bilimsel bilgi ve bunun uygulamasıyla özgürleşip erdem kazanacağı ve nihai anlamda insanın ilerlemesiyle daha iyi bir toplum kurulacağı varsayılmıştır.”⁸⁸

Aydınlanma Dönemi’nden sonra demokrasiye katkı yapacak bazı düşünce şekillerinin ortaya çıkması 1789 Fransız İhtilâli ile gerçekleşmiştir. İhtilâlin demokrasi evrimine yaptığı katkı, tarihsel süreç içinde şöyle özetlenebilir:

İhtilâlin çıktığı sırada Fransa’da halk asiller sınıfı, ruhban sınıfı (kilise ya da din adamları sınıfı) ve halk sınıfı olmak üzere üçe ayrılıyordu ve ülkenin başında Bourbons hanedanından gelen kral 16. Louis vardı. Bu üç toplum sınıfını birbirinden ayıran sınırlar her sınıfın sahip olduğu imtiyazlardan kaynaklanıyordu.

Fransa’da 1789’da ihtilâlin patlak vermesine neden olan iki temel olay vardır:

Bunlardan birincisi 1614 yılından beri toplanmayan Etats-Généraux’un 1789 yılında toplanmasıyla ortaya çıkan oylama sorunuuydu.⁸⁹ Bu sorun yapılacak olan oylamada her temsilcinin bir oyu mu olacaktı yoksa her sınıf bir bütün olarak tek bir oy mu kullanacak temeline dayanmaktaydı. Sınıf esaslı temel alınırsa asiller ve ruhbanların iki oyuyla bunlar her konuda egemen olabilirlerdi; ama bireysel oy esas alınırsa kendilerine birkaç kişinin katılmasıyla halk sınıfı istediği kararı alabilirdi.

İhtilâlin patlak vermesine neden olay ikinci önemli olay vergilerin adaletsizliğinden kaynaklanmıştır. Bir sene önce açılan şikâyet defterlerinde halka ne istediğine dair sorulan sorularda halk, vergilerin vatandaşın rızası ile alınmasını ve vergiyi verenlerin masrafları kontrol etmesini istiyordu. Etats-Generaux toplantısına gelen halk sınıfının temsilcilerinin kafasında halkın bu şikâyet ve istekleri bulunuyordu; ancak halk sınıfının bu istekleri asiller ve ruhban sınıfı ile çelişki içindeydi.⁹⁰

Bu oy konusunun tartışmaları haftalar sürerken halk temsilcileri işin uzayacağını ve kendilerinin kralın entrikalarıyla oyalandıklarını hissettikleri anda 17 Haziran 1789’da halkın %96’sını kendilerinin temsil ettiklerini belirterek kendilerini milli meclis ilan etmiş, anayasası olmayan Fransa için halktan gelen baskılarla anayasa

⁸⁸ Aytakin Yılmaz (2000), a.g.e., s. 88

⁸⁹ Fahir Armaoğlu (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 37

⁹⁰ Fahir Armaoğlu (1997), a.g.e., s. 38

hazırlama yoluna gitmiş ve 9 Temmuz 1789'da da kendisini kurucu meclis ilan etmiştir. Kurucu meclis 4-5 Ağustos 1789'da asillerin bütün ayrıcalıklarını ve feodalite sistemini ilga ederek 28 Ağustos 1789'da da İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi'ni kabul etmiştir. Bu bildirinin demokrasinin gelişimi açısından bazı önemli maddeleri şunlardır:⁹¹

- 1) İnsanlar, hakları bakımından eşit doğarlar ve öyle kalırlar.
- 2) Bu haklar; hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnmedir.
- 3) Kanun, genel iradenin efendisidir.
- 4) Kamu düzenine dokunmadıkça hiç kimse siyasal ve dinî inançlarından dolayı alıkonulamaz
- 5) Her vatandaş hür bir şekilde konuşabilir, yazabilir ve yayında bulunabilir.

Kurucu meclisin iki yıl çalışmasından sonra 1791 yılında kralın da onayıyla Fransa'nın ilk anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmıştır. Bu anlamda ihtilâlin ve anayasa çalışmalarının dayandığı tek kavram "millet egemenliği" olmuştur. Anayasada "egemenlik millete aittir", "bütün iktidarlar kaynağını millettten alır" ve "kanundan üstün bir irade yoktur, kral ancak kanunla hükümdarlık yapar" ilkeleriyle o zamana kadar hükümdarlık otoritesinin dayandığı tanrı ve din kavramları bu iktidarın altından çekilmiş ve yerini "millet egemenliği" ile "milli irade" ilkeleri almıştır. İhtilâlin dünya çapındaki önemi "milli irade" kavramını milletler arası ilişkilere sokarak milletler arası hukuk anlayışına yeni bir boyut kazandırmasından kaynaklanmaktadır.⁹²

19. yüzyılda ise toplumlar için, yavaş yavaş mutlak monarşiden kurtulmanın da etkisiyle, "özgürlük" ve "halk iradesi" kavramları önemini artırmıştır.⁹³ Bununla beraber Fransız İhtilali'nden itibaren laikleşme de giderek önem arzetmeye başlamıştır. Gerhard Leibholz'un da aktardığı üzere "eski dinî kavramlar ruhanîlikten dünyevîliğe doğru bir gelişim sergilemiş, Allah hakimiyeti kavramı yerine halk hakimiyeti; bütün

⁹¹ Fahir Armaoğlu (1997), a.g.e., s. 40

⁹² Fahir Armaoğlu (1997), a.g.e., s. 41- 43

⁹³ H. Herrfahrdt (1963), "Demokraside XX. Asırda Meydana Gelen Değişmeler", Çeviren: N. Ayiter, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:20 Sayı:1* (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/339/3481.pdf>) (30.10.2009), s. 106-107

insanların Allah önünde eşitliği düşüncesinden çok bütün insanların kanun önünde eşitliği” esas alınmaya başlanmıştır.⁹⁴

19. ve 20. yüzyıllarda insan hakları alanında yaşanan gelişmeler demokrasiyi de etkilemiş gözükmektedir. Bu dönemde insan haklarının giderek önem kazanması demokratik yönetimi de insan hakları ile beraber düşünmeye yöneltmiştir.

20. yüzyılın sonlarında yaşanan önemli bir gelişme, Sovyetler Birliği'nin dağılması, sosyalist rejimin diğer rejimler karşısında gücünü yitirmesine sebep olmuş, dolayısıyla liberal demokratik sistemin ön plana çıkmasını sağlamıştır.⁹⁵

20. yüzyılda meydana gelen diğer önemli bir gelişme Avrupa Birliği'nin kurulması olmuştur. Bunun demokrasi açısından önemi, birliğin farklı bir temsil sistemi olmasıdır. Uluslarüstü⁹⁶ bir yapıya sahip olan Avrupa Birliği'nin ona üye olan devletlerin temsilcilerinin bulunduğu Avrupa Birliği Parlamentosu yeni dönem temsil sisteminin bir ürünüdür.

3.4. DEMOKRASİ MODELLERİ

Demokrasi denildiği zaman adeta tek tip bir model varmış ve bütün halklar o modeli kullanıyormuş gibi anlaşılır. Demokrasinin halkın egemenliğine dayanan fikrî yapısını temel alındığı zaman, bu normal karşılanabilir; ancak uygulamada böyle değildir. Klasik demokrasi, korumacı demokrasi, gelişmeci demokrasi, halk demokrasisi, radikal demokrasi, müzakereci demokrasi, çoğulcu demokrasi, sosyal demokrasi, liberal demokrasi, doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, demokrasi modellerinden birkaçıdır. Bunların bir kısmı “egemenliğin kullanılması” bakımından diğerlerinden farklılık gösterirken bir kısmı “içerdiği felsefe” bakımından diğerlerinden ayrılır. Günümüzde demokrasi denildiğinde genellikle

⁹⁴ Gerhard Leibholz (1962), “Demokrasinin Yirminci Yüzyıldaki Hüviyet Değişikliği”, Çeviren: Nermin Abadan ve Vehbi Gül, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Cilt:17 Sayı:3*, (Ayrıca online ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/402/4381.pdf>) (30.03.2010), s. 221

⁹⁵ Gencay Şaylan (2008), *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 16

⁹⁶ Bu kavram, “uluslararası kuruluşların tüm üye devletleri ya da vatandaşlarını ‘çoğunluk’ esasına göre aldığı kararlarla bağlayabilme yetkisi” olarak tanımlanmaktadır. Supranasyonel olarak da bilinir ve bu yapıya sahip bir kuruluşun aldığı kararlar “egemen devletlerin iradelerini aşan ve ulusal hukukun üzerinde sayılabilecek kararlar alabilmektedir.” Faruk Sönmezoğlu (der.) (2000), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, s. 724-275

“liberal demokrasi” modeli anlaşılmaktadır. Egemenliğin kullanılması bakımından ise dünyada genellikle tercih edilen model “temsili demokrasi”dir.

Bütün bu modelleri incelemek tezin amacını hayli aşacaktır. Bu nedenle bu çalışmada bugün demokrasi denilince akla gelen liberal demokrasi modelini ve egemenliğin kullanılışı bakımından demokrasi modellerini kısaca incelemek uygun olacaktır. Tarihsel süreç içerisinde demokrasinin evrilerek günümüzün liberal demokrasi anlayışına bürünmesi kolay olmamıştır. Liberal demokrasinin anavatanı İngiltere’dir. Bununla beraber Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Belçika, Hollanda, İsviçre, İskandinav Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi bazı devletler bu siyasal sistemi uzun zamandan beri yürütmektedirler.

Giovanni Sartori, liberal demokrasiyi çözümlerken liberalizm ile demokrasi arasındaki temel ilişkiyi özgürlük ve eşitlik arasındaki ilişki olarak görmektedir. Bu anlamda liberalizmi demokrasiden ayırt etmek için liberalizmde özgürlük, demokraside de eşitlik olduğunu söyler. Bu durumda doğal olarak da liberal demokratik sistemlerin görevi özgürlük ve eşitliği birleştirmek olmaktadır.⁹⁷

Liberal demokrasilerde olması gereken birtakım öngörüler ve varsayımlar mevcuttur. Siyasal iktidarın sınırlı olması bunların başında gelir. Bu sınırlılık siyasal iktidarın, toplumsal hareketlerin çizdiği sınırlar etrafında hareket etmesi gerektiğinden kaynaklanır. Sivil toplum örgütlerinin varlığı bu noktada önemlidir. Çünkü burada bir etkileşim söz konusudur; bu etkileşimde siyasi iktidar, sivil toplum örgütlerini baskı altına alacak girişimlerden kaçınmalıdır. Liberal demokrasinin ikinci özelliği toplumdaki çoğulculuk olgusunun kabul edilmesidir. Çoğulculuk, hem toplumu oluşturan insanların çeşitli özellikler bakımından farklılık göstermesi hem de onların değer ve çıkarlarına önem verilmesi anlamına gelir. Liberal demokrasilerde göz önünde tutulması gereken üçüncü özellik, toplumu açıklayan nesnel yargıların bulunmayışı nedeniyle insanların eşitliğine inanılması, fikir ayrılıklarının saygıyla karşılanarak hoşgörülü olunması niteliğidir. Bu da şu anlama gelmektedir: Liberal demokrasilerde hoşgörü ve çoğunluk kararının sınırlılığı vardır. Hoşgörü olmalıdır; çünkü toplumu açıklamaya yönelik nesnel yargıların bulunmayışı hiç kimseyi, hiç kimse üzerinde aynı

⁹⁷ Giovanni Sartori (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çevirenler: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, s. 415

şekilde düşünmeye ve davranmaya zorlayamaz. İnsanların eşit yaratıldığı inancı da düşünce ayrılıklarının hoşgörüle karşılanmasını gerekli kılar. Çoğunluk kararının sınırlılığı vardır; çünkü siyasal iktidarın hareket alanı, çoğunluğun olmasını ya da yapılmasını istediği şeylerle sınırlıdır. Liberal demokrasilerde azınlıklara çoğunluk olma olanağı sağlanması da gerekmektedir. Bu nedenle liberal demokrasilerde azınlıklara, mevcut çoğunluğu değiştirebilme imkânı sağlayacak mekanizmaların sağlanması gereklidir.⁹⁸

Türköne, dünyadaki uygulamalarına göre liberal bir demokrasinin temel özelliklerinin şunlar olduğunu söylemektedir:⁹⁹

- “Liberal demokrasi, demokrasinin temsili ve dolaylı biçimidir. Siyasi eşitlik prensibine uygun olarak yapılan düzenli seçimlerle iktidarın belirlendiği bir sistemi ifade etmektedir.
- Liberal demokrasi rekabete dayanan seçimlerle sürdürülür. Rekabet, siyasî çoğulculuk, hoşgörü ve çatışan fikirlerin özgür bir biçimde varolabilmesi ile gerçekleşir.
- Liberal demokraside devlet ile sivil toplum arasında açık bir ayrım vardır. Bu ayrım ekonomik hayatın piyasa kurallarına göre organizasyonu ve özerk grup çıkarlarının meşru kabul edilmesi şartına bağlıdır.”

Finer ise liberal demokratik yönetim biçiminin özelliklerini Türköne’den farklı olarak şu şekilde sıralamaktadır:¹⁰⁰

- 1) Liberal demokratik sistemlerde seçimle gelen bir yasama organı vardır. Bu yasama organı temsilcilerden oluşur. Bazı durumlarda (benimsenen hükümet sistemine göre) devlet başkanı ya da cumhurbaşkanı yine seçimle göreve gelebilir.¹⁰¹
- 2) Liberal demokrasilerde ayrıca yasama organına karşı sorumlu olan, yasamaya danışmanlık eden ve onun getirdiği kuraları uygulamakla yükümlü olan bir yürütme organı bulunur.
- 3) Özel güç merkezleri görüntüsünün oluşturduğu ve siyasal iktidarın faaliyetlerini frenleyen toplumsal ve ekonomik denetim ve denge bulunmaktadır.

⁹⁸ S.E. Finer (1999), *Liberal-Demokratik Devlet*, Çeviren: Kemali Saybaşı, Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, Doruk Yayıncılık, Ankara, s. 100-103

⁹⁹ Mümtaz’er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s. 199

¹⁰⁰ S.E. Finer (1999), a.g.m., s.103

¹⁰¹ Demokratik hükümet sistemleri için bkz: Mümtaz’er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s. 155-168

- 4) Bu toplumsal ve ekonomik denetim ve denge sistemine paralel ve buna yardımcı olan siyasal denetim sistemi ve denge sistemi bulunmaktadır.

Demokrasinin kurumsallaşmasından bahsederken liberal demokrasinin bu özellikleri göz önüne alınmalıdır. Zira neyin kurumsallaştığının anlaşılabilmesi için bunların iyi anlaşılması da önemlidir. Peki bu demokrasi modelinin uygulaması hangi şekilde olacaktır? Doğrudan mı, yarı doğrudan mı yoksa temsilciler vasıtasıyla mı? Bu konuyu incelemekte fayda görülmektedir.

Doğrudan demokraside halk, egemenliğini bizzat ve doğrudan doğruya kullanır. Doğrudan demokraside devlet için gerekli olan bütün kararlar, yurttaşlar topluluğu tarafından aracısız ve temsilcisiz olarak bizzat alınırlar. Diğer bir deyişle, doğrudan demokrasi, yöneticiler ile halk arasına temsilciler girmeden, bireysel olarak bizzat kendileri tarafından bir yönetimi ön görmektedir. Bu nedenle doğrudan demokrasi, demokrasinin ideal anlamına en yakın olan sistemdir.¹⁰²

Doğrudan demokrasi uygulamalarına Eski Yunan şehir devletlerinde rastlanır. Doğrudan demokrasi, iktidarın doğrudan kullanılmasında sürekli olarak halkın katılımını gerektiren bir demokrasi türüdür ve Yunanlıların uyguladığı biçimiyle gerçek doğrudan demokrasi, vatandaşların tümüyle kendilerini kamu hizmetine vermelerini gerektirmekteydi.¹⁰³

Günümüzde anayasal devletler arasında doğrudan demokrasi konusunda lider devlet İsviçre'dir. Hem ulusal düzeyde hem de kantonlar düzeyinde ve topluluklarda doğrudan demokrasi oldukça kuvvetli biçimde yerleşmiştir.¹⁰⁴

Başka bir açıdan doğrudan demokrasi, vatandaşların devlet yönetimine temsilci kullanmadan, bizzat kendisi ve sürekli olarak katılımını ifade eder. Doğrudan demokrasinin avantajları Türköne'nin sıralaması ile şunlardır:¹⁰⁵

- “Demokrasinin en saf formu olarak doğrudan demokrasi, vatandaşların kendi kaderlerini tayin hakkını güçlü biçimde destekler.

¹⁰² Kemal Gözler (2008), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 115

¹⁰³ Giovanni Sartori (1996), a.g.e., s. 303-305

¹⁰⁴ Manfred G. Schmidt (2001), a.g.e., s. 247

¹⁰⁵ Mümtaz'er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s. 191

- Daha bilgili ve siyasal açıdan daha öngörülü vatandaşların yetişmesine yardım eder.
- Kamuya, politikacılara ihtiyaç duymaksızın kendi görüş ve menfaatlerini ifade etme imkânı sağlar.
- Vatandaşlar kendi verdikleri kararları daha kolay kabul ettikleri için yönetimin meşruluğu üzerinde bir tartışma yaşanmaz.”

Temsilî demokrasi ise milletin sahip olduğu egemenlik hakkının kullanılmasını kendisini temsil eden organlara devrettiği bir modeldir.¹⁰⁶ Doğrudan demokrasi büyük toplumlarda herkesin yönetime katılmasının sağlanması açısından uygulanması zor bir yöntemdir. Bunun yerine halkın iradesini yönetime aktarabilmek için “temsil” kurumu işletilir. Düzenli yapılan seçimlerle halkın kendi kendini yönetme hakkını birilerine vekâletle devretme yolunu kullanarak işletilen bu yönetime “Temsilî Demokrasi” adı verilir. Bu modelde, temsilciler halk adına karar verir ve halk adına yönetim işlerini üstlenir. Temsilî demokrasi, demokrasinin sınırlı ve dolaylı bir biçimidir. Bu modelin sınırlılığı ve dolaylılığı belirli dönemlerde yapılan seçimlerle işletilmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷

Temsilî demokrasi, bütün vatandaşların temsilci seçimlerine katılmasını yani seçimin genel ve doğrudan olmasını gerektirir. Genel olarak temsilî demokrasinin uygulanma biçimi iki türdür. İlkinde seçmenler sadece yasama organının üyelerini belirler, yasama da yürütmeyi belirler ve denetler; ikincisinde seçmenler genel seçimle hem yasama organının üyelerini hem de devlet başkanını belirlerler.

Türköne temsilî demokrasinin faydalarının şunlar olduğunu söylemektedir:¹⁰⁸

- “Temsilî demokrasi, demokrasinin uygulanabilir bir biçimini sunmaktadır.
- Temsilî demokrasi sıradan vatandaşlara karar alma süreci içinde bir sorumluluk yükler.
- Temsilî demokrasi ile sıradan vatandaşların yönetime doğrudan katılmaması sisteme istikrar verir.
- Temsilî demokrasi, iktidarın daha eğitimli, daha bilgili ve daha tecrübeli ellerde olmasına imkân sağlayabilir.”

Yarı doğrudan demokrasi, egemenliğin kullanılmasının halk ile temsilcileri arasında paylaşıldığı demokrasi tipidir. Bir anlamda yarı doğrudan demokrasi, temsilî demokrasi ile doğrudan demokrasinin birleşimidir. Yarı doğrudan demokrasi sisteminde

¹⁰⁶ Erdoğan Teziç (1998), *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 220

¹⁰⁷ Mümtaz'er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s. 191

¹⁰⁸ Mümtaz'er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s. 191

egemenliğin kullanımı esasen halkın seçtiği temsilcilere verilmiştir; ancak kimi durumlarda seçmenler bazı araçlarla egemenliğin kullanılmasına doğrudan doğruya katılırlar; bu bakımdan yarı doğrudan demokrasi temelde bir temsilî demokrasidir. Şu durumda yarı doğrudan demokrasi “halkın egemenliğin kullanılmasına zaman zaman doğrudan doğruya katıldığı bir temsilî demokrasi tipi” olarak da tanımlanabilir.¹⁰⁹

Yarı doğrudan demokraside seçmenlerin egemenliğin kullanılmasına katkıda bulunmasını sağlayan araçlar; referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü ve temsilcilerin azli olmak üzere dört tanedir. Referandum, halk oylaması olarak da bilinir ve yasama tarafından hazırlanacak ya da hazırlanmış bir kanunun halk oyuna sunulması anlamına gelir. Halk vetosu ise halkın kendiliğinden harekete geçerek yasama organınca kabul edilmiş olan bir yasaya “hayır” demesidir. Bu yol ile yönetime uygun olarak kabul edilen bir yasanın halk oyu sonucuna göre tümünün ya da bir bölümün iptali sağlanır. Halk teşebbüsü ise halkın istediği ancak yasama organının çıkarmaktan kaçındığı kanunları çıkartmasına yarayan bir araçtır. Halkın, çalışmasından memnun kalmadığı temsilcileri görevden almasına imkân sağlayan araç da temsilcilerin azli olarak adlandırılır.¹¹⁰

Daha önce de bahsedildiği gibi neyin kurumsallaştığını anlamak için bu veriler önemlidir. Zira doğrudan demokraside olduğu gibi halkın yönetime doğrudan katılımının kurumsallaşmasını tartışmak bu uygun olmayacaktır, bilakis temsil sisteminin araçları ya da uygulanabilirliği gibi özellikler üzerinde durmak bu çalışma için daha uygundur; ancak bu konuya geçmeden önce demokrasinin bazı önemli kavramlarla ilişkisini açıklamakta fayda vardır.

3.5. DEMOKRASİNİN BAZI KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

Demokrasiyi birçok kavramla ilişkilendirmek mümkündür; ancak kimi kavramlar vardır ki demokrasi onlar olmadan hiçbir şey ifade etmez, içi boş kalır. Bu kavramların en önemli üç tanesi “Sivil Toplum”, “İnsan Hakları” ve “Laiklik”tir.

Sivil toplum kavramı kimi zaman askerî olmayan, askerden farklı kişilerin oluşturduğu alan olarak anlaşılabilir. Hâlbuki durum bundan çok farklıdır. Sivil toplum

¹⁰⁹ Kemal Gözler (2008), a.g.e., s. 120

¹¹⁰ Kemal Gözler (2008), a.g.e., s. 120

kavramı askerî olmayandan ziyade siyasal olmayan alan anlamına gelmektedir. Siyasal olmayan bu alanın kimi zaman iktidarı elinde bulunduran kimseleri yönlendirebilecek tutum ve davranışları olmaktadır. Sivil toplum kavramı bu nedenle önemlidir.

İnsan hakları ise kısaca, insanın insanca yaşaması için gerekli olan haklardır. İnsan hakları tüm insanların hak ve özgürlükler bakımından eşit doğduğu esasına dayanır. Demokratik yönetim biçimi, bir bakıma kişinin özgürlüğüne karşı gelebilecek tehlikeleri önleyen bir sistemdir. Baskıcı rejimlerden farklı olarak insan özgürlüğüne yönelik kısıtlamaların olabilecek asgarî biçimde tutulduğu (çünkü sınırsız özgürlükten bahsetmek imkânsızdır) bir yönetim biçimidir. Bu bakımdan demokrasi ile birlikte düşünülmesi gereken bir kavramdır.

Laiklik, çok genel bir ifade ile, din işlerinin devlet işlerinden ayrılması anlamına gelmektedir. Laiklik, ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da yer alan bir kavramdır. Demokrasinin içerdiği bir kavramdır ve bir ilke niteliğindedir. Türkiye'de, dönem dönem, kimi çevrelerin bu ilkeye gereken nezaketi göstermemeleri, siyasal sistemin tıkanmasına yol açmış, Türkiye'yi krizlerin eşiğine getirmiştir..

Bu üç kavram demokrasinin kurumsallaşması için önemlidir. Bu kavramlar birbirinden, hatta daha önemlisi demokrasiden, bağımsız düşünülmemelidir. Çalışmanın birinci bölümünde incelenen kurumsallaşmanın unsurları, demokrasi ile alakalı olarak bu kavramlar açısından da önem arz etmektedir. Bu nedenle bu bölümde bu üç kavramın demokrasi ile ilişkilerine açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

3.5.1. Demokrasi ve Sivil Toplum

Sivil toplum düşüncesinin temeli çağdaş politik kuramın pek çok teriminde olduğu gibi Klasik Yunan'a kadar götürülür. Bu anlamda sivil toplum kavramı her şeyden önce “devlet”e tekabül eden bir anlam taşımaktadır. Klasik Yunan'da sivil topluma katılmış olmak/aidiyet “bir yurttaş yani devletin üyesi olmak, dolayısıyla da onun yasalarına uygun ve diğer yurttaşlara zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak” anlamına gelmektedir.¹¹¹

¹¹¹ Hasan Tüzen (2005), *Sivil Toplum Bilinci ve Lise Gençliği*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, s. 9

Sivil toplumun Eski Yunan’da böyle bir anlama sahip olmasına karşın özellikle Ortaçağdan sonra bu kavram farklı anlamlar kazanmıştır. Sivil toplum, günümüzde artık “demokratik yapı” temelinde yorumlanan bir kavramdır.¹¹²

Ortaçağ’ın başlarına kadar çok fazla popülaritesi olmayan sivil toplum kavramının sosyal tarih içindeki gelişimi 12. yüzyıldaki Batı Avrupa’daki ticaret ilişkileri ile yakından ilgilidir. Bu dönemde artan refah seviyesini korumak ve ondan yararlanmak amacıyla soylu sınıf ve şehir burjuvazisi arasında uzlaşma arayışı burjuvanın giderek ekonomi ve kültür seviyesini artırmasını sağlamış, kilise karşısında da otonomi elde etmesini kolaylaştırmıştır. Bu otonomi onlara aynı zamanda “şehir hürriyeti” diyebileceğimiz bir takım hürriyetler de kazandırmıştır. İşte bu hürriyetleri kullanmayı mümkün kılan düzenlemeler ve kurumlar sivil toplum mantığının orjinini oluşturmaktadır.¹¹³

Doğu toplumlarında belirgin olarak görülmeyen ya da Nur Vergin’in sözleriyle “toplumun muğlak, belirsiz, berraklıktan yoksun, somutluk kazanmayan ve şekillenmeyen bir kesimi”¹¹⁴ olarak görülen sivil toplum, görüldüğü üzere Batı’da ekonomik ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Zaten kavramın anlambilimi açısından serüvenine bakıldığında en göze çarpan özelliğinin iktidar – ekonomi ilişkileri bağlamında ele alınan bir kavram olduğu görülmektedir. Bu anlamda Hegel ve onun ardıllarından Marx’a kadar aydınlanma filozoflarınca sivil toplum kavramı, bir taraftan “devlet - öncesi toplum” ifadesinin zıttı olarak kullanılmaktayken diğer taraftan da devlet kavramının karşılığı olarak kullanılmaktaydı.¹¹⁵

Rousseau’da devlet, sivil devlet anlamına gelmekteydi. Liberalizm’in önemli düşünürlerinden Locke ise temelde devleti sivil toplum ile eş anlamlı olarak kullanmakla beraber, sivil topluma, gelişimi için devlet karşısında otonomi kazandırmak, başka bir deyişle sivil burjuva toplumunun gelişimi için gerekli şartları toplumun temel yasaları olarak görmek istemiştir.¹¹⁶

¹¹² M. Lutfullah Karaman (1990), “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, *Bahar Gündemi*, s. 4

¹¹³ M. Lutfullah Karaman (1990), a.g.m., s. 4-5

¹¹⁴ Nur Vergin (1994), “Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Yeni Türkiye, Yıl:1 Sayı:1 Kasım-Aralık 1994*, s.10

¹¹⁵ Hasan Tüzen (2005), a.g.e., s. 11

¹¹⁶ M. Lutfullah Karaman (1990), a.g.m., s. 5

Sivil toplum kavramının bugünkü anlamını kazanmasında büyük katkıları olan Hegel'e göre ise sivil toplum, bireysel ihtiyaçları karşılamayı ve bireysel hakları korumayı ilke edinmiş devletin siyasal ve yasal düzenlemeleri çerçevesinde kimi kural, kuruluş ile grup davranışlarının ağını oluşturur.¹¹⁷ Daha da fazlası, Hegel, sivil toplumu kazanç, şahsi mutluluk ve kişi statüsünün korunması olarak tanımlarken, devlet merkezci yapısıyla, devleti sivil toplum menfaatlerine karşı korumaktadır.¹¹⁸

Marx sivil toplum kavramını burjuva ilişkileri ile betimleyerek, spesifik bir toplum biçimini tanımlamak için kullanır. Marx çok genel ifadeyle devleti, sınıflara bölünmüş toplumun sosyo-ekonomik çatışmaları ile değerlendirir. Bu nedenle Marx'a gelene dek burjuva toplumu ile özdeşleşen sivil toplum, Marx'da iktisadileşmektedir.¹¹⁹ Bu çerçevede Marx'da, sivil toplum devlete bağımlı olarak değil; tersine sivil toplumun devleti belirlediği şeklinde yer almaktadır. Alt yapı ve üst yapı ilişkileri çerçevesinde sivil toplum, alt yapıyı ifade ederken, devlet üst yapıyı ifade etmektedir. Bu kapsamda Marx'a göre sivil toplum, "özel mülkiyet ve piyasa ilişkilerinin oluşturduğu alan, yani ekonomidir."¹²⁰

İtalyan siyaset bilimcilerinden Antonio Gramsci ise sivil toplum konusunda Marx'a benzer bir tutum izlemekle beraber kavramı, kendine has olarak yeniden yorumlamaktadır. Marx'ın düşüncesinde "yapıya ait" ve özellikle ekonomik alana tekabül eden ve dolayısıyla salt maddî bir anlam kazanmış olan kavram Gramsci'ye göre üst yapıya aittir ve dünya görüşlerini, felsefe ve dinleri, bütün zihni ve manevi eylemleri de içine almaktadır.¹²¹ Zira Gramsci'ye göre sivil toplum "karşılıklı maddi ilişkilerin tümü değil, ideolojik kültürel ilişkilerin tümünü; ticari ve sınaî yaşamın tümünü değil, tinsel ve düşünsel yaşamın tümünü içermektedir."¹²²

Fuat Keyman "bir toplumun kendisini ve eylemlerini bir bütün olarak devlet iktidarının baskısı altında olmayan gönüllü örgütler yoluyla örgütlenmesi" olarak tanımladığı sivil toplumu demokrasi ile özdeşleştirmektedir; çünkü bu tanım içinde toplumun devletten bağımsız olarak birtakım örgütler vasıtasıyla isteklerini siyasî

¹¹⁷ Nur Vergin (1994), a.g.m., s. 9

¹¹⁸ Şahin Yenişehirlioğlu (1995), *Birey-Devlet-Toplum İlişkileri*, Ümit Yayıncılık, Ankara, s. 132

¹¹⁹ M. Lutfullah Karaman (1990), a.g.m., s. 6

¹²⁰ Mustafa Erdoğan (2005), "Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi", (Ed.) Adnan Küçük v.d., 21. *Yüzyılın İçinde Türkiye'de Siyasal Hayat*, II. Cilt, Aktüel Yayınları, İstanbul, s.

¹²¹ M. Lufullah Karaman (1990), a.g.m., s. 6

¹²² Antonio Gramsci (1984), *Modern Prens*, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, Ankara, s. 159

arenaya taşıyabilecekleri yatmaktadır.¹²³ Bu anlamda devlet ve toplum ayrımında toplumun devletten ahlâken ve siyaseten üstün görülmesi, demokratikleşmede önemli bir adımdır. Bu yönüyle sivil toplumu demokrasinin kurumsal bir yapıya bürünmesinde, demokratik kültürün oluşması sürecinde temel yapı taşlarından biri olarak görmek yanlış olmaz; çünkü sivil toplum kurumunun tam anlamıyla işlevsel bir yapıya bürünmesi, siyasal sürecin işleminde oluşan çatlaklarda askerin müdahalesine gerek kalmayacak durumlar yaratır.

Türkiye’de genel olarak sivil toplum tartışmaları seksenli yıllarda başlamıştır. Kavram asıl olarak Türkiye’ye 12 Eylül askeri müdahalesinden sonraki gelişmeler çerçevesinde geçmiştir.¹²⁴ 1982’den sonra Türk demokrasi hayatının incelenmesi en son bölümde yapılacaktır; ancak sivil toplum kavramıyla bağlantılı olarak bu bölümde kısa bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır; öyle ki sivil toplum 1980’lerden itibaren Avrupa’da bile demokratikleşmenin ve katılımcı demokrasinin önemli ve gerekli koşulu olarak algılanmaktadır.¹²⁵

Daha sonraki bölümlerde görüleceği gibi 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra Türk toplumu bir bakıma siyasetten arındırılmıştır, Türkiye bir depolitizasyon süreci yaşamıştır. 1983’ten sonra genel seçimlerin yapılmasından sonra Türkiye’de ya da doğu toplumlarında devletin toplum üzerinde oynadığı baskıcı tutum tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmalar neticesinde bu tutumun nedeni Doğu toplumlarında bireyi devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların yani sivil toplumun olmadığı görülmüştür. Bu nedenle Türkiye’de demokrasinin yeniden tesisi aşamasında sivil toplumun olmazsa olmaz bir değere sahip olduğu hemen herkesçe kabul görmüştür.¹²⁶ Bu anlamda 1980’den sonra Türkiye’de sivil toplum olgusunun demokrasinin kurumsal bir yapıya bürünmesinde önemli bir etken olduğunu söylemek mümkün olabilir. Bu tarihten sonra Türk demokrasisi kesintiye uğramadı değil, demokrasi tarihinde bu tarihten sonra küçük çalkantılar yaşandı elbet; ama bu sivil toplum kavramının gelişmesinin demokrasiye yaptığı katkıların görmezden gelinmesine

¹²³ E. Fuat Keyman (2006), “Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”, (Ed.) Mehmet Zincirkıran, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Nova Yayıncılık, Ankara, s. 312

¹²⁴ Hasan Tüzen (2005), a.g.e., s.16

¹²⁵ E. Fuat Keyman (2006), a.g.m., s. 319

¹²⁶ Ali Yaşar Sarıbay (1994), *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 119

engel olmadığı gibi, demokrasinin de sadece bu kavram ile kurumsal bir düzeye eriştiği anlamına da gelmemelidir.

3.5.2. Demokrasi ve İnsan Hakları

“İnsan hakları” kavramını doğru tanımlayabilmek için her şeyden önce “hak” kavramının ne anlama geldiğini bilmek gerekmektedir; çünkü insan hakları genel olarak hakların özel bir türüdür, hak hem ahlâki hem de hukuki bir kavramdır. Hukuki ve ahlâki olarak hak bir kişi, bir kurum ya da bir şey üzerindeki gerekçelendirilmiş bir iddia ya da talebi ifade eder. Hak sahibi, başka insanlar ya da sosyal kurumlar tarafından kendisine belli bir şekilde davranılmaya hakkı olduğunu ileri sürer. Devlete yönelik (siyasî) bir talep olarak bir insan hakkı iddiası, özünde, bir değer koruması ile ilgilidir. Diğer bir deyişle insan hakları iddiası, siyasî bir iddia olarak ortaya çıkmakla beraber, içeriği ahlâkidir. Brian Orend’in ifadesiyle her kişinin insan olmak sıfatıyla sahip olduğu genel bir ahlâki hak olarak insan hakları, insan kişinin hak ettiği bir asgarî muamele meselesi olması sebebiyle her insana borçlu olunan ve haklı gerekçeleri bulunan, üstün öncelikli bir iddiadır.¹²⁷

Bir başka bakış açısıyla insan hakları, genel olarak insan onurunu korumayı, maddi ve manevi gelişmesini sağlamayı amaçlayan haklardır. İnsan hakları, bireylerin yalnızca insan olmaları nedeniyle kazandıkları haklardır.¹²⁸ İnsana özgü kabul edilen bu haklar, bütün insanların, hatta bazı durumlarda henüz doğmamış olanların her zaman ve her yerde sahip olması gereken haklardır. Bu nedenle de insan haklarına sahip olmak için özel bir çaba gerekmez, insan olarak dünyaya gelmiş olmak insan haklarına sahip olmak için yeterli bir sebeptir.

Zeynep Davran, düşünce tarihinde, “hak, haklar kavramının 17. yüzyılda Grotious, Putendorf ve Locke tarafından vurgulandığını” 19. ve 20. yüzyıllarda ise geri planda tutulduğunu ifade etmekte, günümüzde ise “ahlaki ve siyasal tartışmanın uluslararası kabul gören revaçta ölçütü” olduğunu belirtmektedir¹²⁹. Bu anlamda İnsan hakları kavramı her ne kadar 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren pozitif hukuka girse

¹²⁷ *İnsan Hakları Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe Hakları Kurulları* (2006), s.17-18

¹²⁸ İsmail Doğan (2003), *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları*, Pegem A Yayınları, Ankara, s. 244

¹²⁹ Zeynep Davran (1997), “İnsan Haklarının Düşünsel Temelleri”, *Türkiye Bilimler Akademisi Bilimsel Toplantı Serileri:9 İnsan Haklarının Gelişimi*, Ankara, s. 21

de insan hakları söylemlerinin temellerinin 1215 tarihli Magna Carta'ya dayanmaktadır. İngiltere'de 1628 Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) ve 1689 Haklar Bildirisi (Bill of Rights) ile yön bulur. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, 1777 Hak Bildirileri ve 1789'da Fransa'da yayınlanan İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi ile gelişimine büyük katkı sağlanmıştır. 1942'de birleşmiş milletler antlaşması olarak da bilinen "Atlantik Şartı" ile belirgin bir temele oturtulmuş ve insan hakları ve temel özgürlüklerin uluslar arası çaba ve işbirliğinin amacı olarak ilk uluslar arası antlaşma niteliğini kazanmıştır. 1948 yılında imzalanan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile de günümüzde insan hakları, evrensel nitelik taşıyan bir yapıya bürünmüştür.¹³⁰

Günümüzdeki içeriği ile insan hakları üç aşamada gelişim göstermiştir.¹³¹

- 1) Kişisel ve siyasal hak ve özgürlükleri içeren birinci kuşak haklar,
- 2) Ekonomi, sosyal ve kültürel hakları içeren ikinci kuşak haklar,
- 3) Dayanışma haklarını içeren üçüncü kuşak haklar

İnsan hakları kavramının temel özellikleri şöyle sıralanabilir:¹³²

- "İnsan hakları evrenseldir, bütün insanların ve hatta dünyaya henüz gelmemiş çocukların sahip olması gereken haklardır.
- Özgürlükçüdür, insanın özgürce yaşama ve gelişmesinin temelidir,
- Eşitlikçidir, doğuştan tüm insanlar bir ve eşit,
- Barışçıdır, barış insanların onurlu yaşamaları için gereklidir, insan hakları barışın sağlanmasında etkili ve ısrarlıdır,
- Sorumluluk telkin edicidir, sorumsuz davranışlar insan ve toplumların huzurunu bozar."

Bundan önceki bölümlerde yer alan demokrasinin tarihsel gelişimine, tanımına, özellik ve değerlerine baktığında, demokrasinin özünde; hürriyet, eşitlik, adalet, insana saygı gibi temel hak ve özgürlükler yatan bir yaşam şekli olduğu görülür. Bu nedenle insan hakları olmadan demokrasinin varlığı düşünülemez. Zira Kongar'ın da belirttiği üzere demokrasi tanımının püf noktası "temel insan hak ve özgürlüklerinde" yatar.¹³³ Bu özgürlükler yani ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi özgürlükler olmaz ise herhangi bir çoğunluğun yönetimini demokrasi olarak

¹³⁰ Zeynep Davran (1997), a.g.e., s. 22-24

¹³¹ Nurullah Aydın (2008), *İnsan Hakları, Demokrasi ve Medya*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, s. 112

¹³² İsmail Doğan, a.g.e., s. 245

¹³³ Emre Kongar (1999), *Demokrasi ve Laiklik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 141

nitelendirmek mümkün değildir. Demokrasinin tam anlamıyla işleyebilmesi için bütün insan haklarına saygı gerekir. Demokrasinin yaşayabilmesi için devlet kuruluşlarının demokrasiye olan bağlılıkları yetmez, devletin bağlılığının ötesinde sivil toplum örgütleri ve vatandaşın da demokratik haklarını isteyerek devleti, demokrasiye uyumu açısından denetlemesi gerekir.¹³⁴

Demokratik sistemlerde, vatandaşın devredilemez ve vazgeçilemez kazanımları insan haklarıdır. Demokrasilerde özgürlük hakkı, yaşam ve mülkiyet hakkı gibi kutsal kabul edilen haklar söz konusudur. Kitlelerin, hak ihlallerine karşı toplantı ve gösteri yapma hakları vardır.¹³⁵

Demokrasi ve insan hakları birbiriyle iç içe geçmiş kavramlardır. Şöyle ki, bir siyasal yönetim biçimi olarak demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildiği bir düzeni ifade ederken, insan hakları da demokrasinin düşünsel temelini oluşturur. Demokrasi düşüncesinin temelinde bulunan insan ve insan hakları, insan özgürlüklerinin sağlanması ve korunması demokrasinin özünden uzaklaşmamasını sağlar. Demokratik kurum ve kuralları işler hale getirmek, farklılıkları bir arada yaşatmak için devletin bu tarz hak ve özgürlükleri sağlaması, vatandaşın da bunlara sahip çıkması gerekmektedir. Vatandaşın hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi devletin temel görevi olmalıdır. Zira “toplumun ulaştığı bulunduğu düzeyde benimsenen insan hakları, demokrasinin geleceği ile yakından ilgilidir. İnsan haklarını sınırlamak ve kaldırmaya çalışmak bir ülkede demokrasinin temeline dinamit atmak demektir.”¹³⁶

3.5.3. Demokrasi Sekülerizm ve Laiklik

Seküler kelimesi ruhsal ya da inançsal şeylerle bağlı olmamak anlamındayken sekülerizm, toplum organizasyonunun ya da eğitim gibi kurumların içinde dinsel inanca bağlı öğelerin olmaması gerektiği düşüncesidir.¹³⁷ Sekülerizm Türk Dil Kurumu sözlüğünde; dünyacılık, bireysel katılımı önemli gören, dinin devletten ayrı ve özerk olmasını savunan öğretisi olarak yer almaktadır.¹³⁸ Bir başka bakış açısına göre

¹³⁴ Ünal Ay (1999), “Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi, İlk Uygulama Raporu”, Hazırlayanlar Kâmil B. Raif, B. Jülide Mollaoğlu, *Türk Demokrasi Vakfı*, Ankara, s. 60

¹³⁵ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 148

¹³⁶ Rüştü Yeşil (2002), *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s. 36-38

¹³⁷ Oxford Advanced Learner's Dictionary (2000), Oxford University Press, S.1155

¹³⁸ TDK sözlüğü, (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 587,1724

sekülerizm dine ve kiliseye bağlı olmayan, ruhbanlara ait olmayan; toplumsal ahlâk standartlarının dine ve dinlere göre değil güncel yaşama göre düzenlenmesinden ve ayarlanmasından yana olmak anlamına gelmektedir.¹³⁹ Sekülerizm, anlam olarak laikliğe benzemesine ve çoğu zaman laiklik yerine kullanılmasına rağmen, laiklik sekülerleşmenin bir sonucu olması bakımından bu iki kavram birbirinden ayrılır. Toplumsal kurum ve kuralları çağın gereklerine uygun bir şekilde yenileştirmenin amacı, geleneksel ve baskıcı olan din olgusunun gücünü, dünyevi işlere karışmayacak şekilde sınırlamak, başka bir deyişle dinin yönetme gücünü elinden almaktır. Bu noktada da laiklik sekülerleşme aşamasında bir “kilometre taşı” durumundadır.¹⁴⁰

Laiklik, sekülerleşme ya da sekülerizmden farklı olarak sosyolojik değil, yalnızca siyasal hukuki bir ilkedir, bu nedenle laiklik toplumun ya da toplumsal bir durumun bir niteliği olmayıp bir siyasal örgütlenme biçiminin –genellikle modern ulus devletlerin- bir ilkesi ya da niteliğidir.¹⁴¹ Sosyolojik anlamıyla laiklik, dinin toplumsal hayattaki etkisinin en aza indirilmesini yani toplumun büyük ölçüde sekülerize olmasını ifade eder. Bu ise toplumsal kurum, yapı ve ilişkilerde mistik, irrasyonel bilgi otoritelerine başvurmanın yerini insan aklının ve yaşama pratiğinin almasını; kamusal alanda dünyaya dönük ilgi ve duyarlılıkların ön plana çıkmasını gerektirir. Siyasal ve hukuki bakımdan laiklik tanımına bakıldığında laikliğin siyasi olarak devlet otoritesinin ya da siyasal iktidarın meşruluğunun tanrısal değil, dünyevi bir kaynağa daha somut bir bakış açısıyla da halka (yönetilenlere) dayandırıldığı görülür. Hukuki açıdan laiklik ise devletin pozitif hukukunun dini kurallar yerine akli esaslara dayanması anlamına gelir.¹⁴²

Laiklik zorunlu olarak demokrasiyi içermez; ancak demokrasi laikliği içerir. Çünkü bir demokrasiyi diktatörlüklerin en korkutucusu olan “çoğunluğun diktatörlüğü”nden ayıran esas öge, temel insan hak ve özgürlükleridir. İnanç özgürlüğü ise temel insan hak ve özgürlüklerinin başında gelir. Demokrasi, laiklikten daha geniş, daha kapsamlı bir kavramdır ve zorunlu olarak onu içerir.¹⁴³

¹³⁹ Y. Furkan Şen (2006), *Yeni Dönemde Eski Tartışmalar*, Yargı Yayınevi, Ankara, s. 245

¹⁴⁰ Y. Furkan Şen (2006), a.g.e., s. 250

¹⁴¹ Mustafa Erdoğan (1995), *Demokrasi, Laiklik, Resmî İdeoloji*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 171

¹⁴² Mustafa Erdoğan (1995), a.g.e., s. 147-148

¹⁴³ Emre Kongar (1999), a.g.e., s. 20-21

Din kurallarına dayalı bir devlette, tıpkı aşırı solda ya da aşırı sağdaki bütün totaliter rejimlerde olduğu gibi, yöneticiler kendilerini tek ve değişmez gerçeğin temsilcisi saydıkları için düşünce özgürlüğü ve gerçek demokrasiden bahsedilemez. Şu halde, teokratik olmayan, laik bir devlet yapısı demokrasinin ön şartıdır.¹⁴⁴

Ergun Özbudun'un laiklik ve demokrasi üzerine değerlendirmesi şöyledir:

“Demokratik rejimin, kendisini yıkmayı amaçlayan demokrasi aleyhtarı ayaklanmalara karşı meşru savunma hakkı mevcuttur. Hürriyeti yok etme hürriyetinin tanınamayacağı, İnsan hakları Evrensel Demeci'nde de kabul edilmiştir. Dinî bir devlet, niteliği gereği, ne gerçek anlamda çoğulcu, ne de gerçek anlamda hürriyetçi olabilir. Dinî bir devlet, kendi felsefesine karşı olan siyasal akımlara meşruluk tanımayacağı için böyle bir sistemde demokrasinin vazgeçilmez şartı olan siyasal iktidarın serbest seçimlerle el değiştirebilmesi unsuru da gerçekleşmez. Kısacası toplum, demokrasiye karşı böyle bir sistemi barışçı yoldan değiştirebilme imkânına sahip değildir.”¹⁴⁵

Bu değerlendirme önemlidir. Demokratik sistemi yıkmaya yönelik dinî ayaklanmaların hiçbir şekilde özgürlükle bağdaştırılmayacağı bu açıklamada gayet net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca dinî bir devletin, demokrasinin önemli iki özelliği olan çoğulculuğu önleyeceği ve hürriyetleri kısıtlayacağı olgusuna değinilerek laik bir devletin demokratikleşme açısından önemi vurgulanmıştır.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ikinci maddesinde yer alan “Türkiye Cumhuriyeti...başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletidir” ibaresi ile laikliğin Türkiye Cumhuriyeti için önemi vurgulanmış, bu maddenin anayasanın değiştirilemez maddeler içerisinde yer almasıyla da bu vurgu kuvvetlendirilmiştir.

Baskın Oran, din devlet ilişkilerini feodalizm ile açıklayıp devletleri; feodalizmi hiç yaşamayıp bu kalıntıları ihtiva etmeyenler, feodalizmi yaşayıp onu alt yapı devrimiyle tasfiye etmiş olanlar ve feodalizmi üstyapı devrimiyle tasfiye etmiş olanlar olarak üçe ayırmaktadır. Buna göre feodalizmi hiç yaşamayıp bunu tasfiye etmek zorunda kalmayan Amerika gibi devletler, laiklik problemi açısından en şanslı ülkelerdir; çünkü böyle bir ülkede feodal düzenden miras kalacak dinî simgelere

¹⁴⁴ Turhan Feyzioğlu (1987), “Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Laiklik”, (Panel), Yöneten: Utkan Kocatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 4

¹⁴⁵ Ergun Özbudun (1987), “Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Laiklik”, (Panel), Yöneten: Utkan Kocatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 28-29

dayanan bir yönetim şekli hiçbir zaman mevcut olmamıştır. Fransa ve İngiltere ise feodalizmi yaşayıp onu alt yapı devrimiyle tasfiye eden iki örnek olarak verilebilir. Bu ülkelerde feodal düzenden miras kalan dinî simgelere dayanan yönetim biçimi uzun süreç ve sağlam temellerle uygulanan laikleşme politikaları ile başarıya ulaştırılmış ve bu gibi devletler günümüzde laiklik sorunu ile uğraşmak zorunda kalmamışlardır. Türkiye ise üçüncü grup ülkelere verilebilecek en güzel örnektir. Bu anlamda Oran, üst yapı devriminin alt yapı devrimine oranla daha zayıf sonuçlar doğurması, burjuvazinin zayıf olması ve feodal yapının çok partili düzene rahatlıkla direnebilmesi ve bir aydınlanma dönemini tam olarak yaşamaması gibi nedenlerle Türkiye'nin bugünlerde laiklik sorunuyla baş başa kaldığını açıklamaktadır.¹⁴⁶

Sonuç olarak; sivil toplum, insan hakları ve laiklik demokrasiyle iç içe olan kavramlardır. Bunların birbirinden ayrı düşünülmesi, bir tanesinin eksikliği ile oluşturulacak olan bir siyasal sistem demokratik niteliklerden yoksun olacaktır. Hak ve hürriyetlerin temeli “insan hakları”nda; otoriter, dinî dogmalardan uzak, akılcı bir yönetimin temeli ise “laiklik”te bulunmaktadır. Laiklik ilkesini benimsemiş, seküler nitelikleri içinde bulunduran, hak, hürriyet ve yükümlülüklerinin bilincinde olan bir “sivil toplum”un varlığı demokrasinin sorunsuz, kesintisiz, “kurumsal” olarak işlemesine katkı sağlayacaktır.

¹⁴⁶ Baskın Oran (2001), *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, Ankara, s. 101-105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN KURUMLARI VE KURUMSALLAŞMASI

İlk bölümde kurumsallaşma olgusu incelenirken; bir düşüncenin, bir davranışın nasıl kurum düzeyine geleceği, kurumsallaşma aşamasında hangi evrelerden geçeceği tartışılmıştı. Söz konusu bölümde herhangi bir davranışın kurumsal yapıya bürünmesi anlatılırken, konu demokrasi kavramıyla ilişkilendirilmiş ve mümkün olduğunca örneklendirilmeye çalışılmıştı. Oradaki değerlendirmeler genelde sosyolojik verilerden yola çıkılarak yapılmıştı. Bu bölümde ise, daha teknik olarak, doğrudan, demokrasi kavramının kurumsallaşması üzerinde durulacaktır.

Demokrasinin kurumsallaşması konusunda genel olarak Samuel P. Huntington'ın ve Benjamin Barber'ın ortaya koyduğu birtakım kriterlerden faydalanılacaktır. Söz konusu kriterlerin inceleme olarak seçilmesinde, gelişmekte olan Türkiye'nin demokratik meselelerini değişik perspektiflerden değerlendirme imkânı bulmak hedeflenmektedir. Örneğin Huntington'ın ortaya koyduğu kriterler kapsamında bir sonraki bölümde Türkiye hakkında değerlendirme yapılırken Türkiye'de yapılan seçimler, Türkiye'de siyasi kültür, Türkiye'de sivil toplum, Türkiye'de laiklik gibi konular incelenme imkânı bulacak; Barber'ın ortaya attığı kriterler kapsamında değerlendirme yapılırken ise konunun biraz daha yerel yönetimler alanında inceleme imkânı bulunulacaktır. Bu kapsamda Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşmasında genel anlamda seçimlerin, siyasi kültürün, sivil toplumun olduğu kadar yerel bazı kıstaslarında önemli olduğu düşünülmektedir.

4.1. DEMOKRASİNİN İLKE VE KURUMLARI

Daha önce de belirtildiği gibi, demokrasi insanlığın oluşturabildiği en iyi yönetim sistemidir. Demokratik sistem; iktidarın yanında muhalefetin de olduğu, çoğunluğun yanında azınlığın da haklarının kabul edildiği sistemdir. Yöneticilerin seçimle başa geldiği, yönetilenlerin iktidarı belirleyebildiği ve hukukun egemen olduğu işleyen bir yapıdır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında demokratik bir devletin varlığından söz edebilmek için siyasi iktidarın temel olarak dört ilke ve kuruma sahip olması gerektiği

anlaşılmaktadır. Bunlar; seçimler ve temsil, siyasi partiler, çoğulculuk ve katılım, hukukun üstünlüğüdür.¹⁴⁷

4.1.1. Seçimler ve Temsil

Daha önce belirtildiği gibi günümüzün demokrasi anlayışı, klasik demokrasi anlayışından oldukça farklıdır. Eski Yunan'da uygulama alanı bulan klasik demokraside, vatandaşlar egemenlik haklarını doğrudan kendileri kullanırken günümüzde seçtikleri temsilciler vasıtasıyla bu haklarını kullanmaktadırlar. Temsilci seçilirken kullanılan yegane hak, oy hakkıdır. Bu nedenle “bir toplumda oy hakkına sahip olan ne kadar erişkin var ise o toplum demokrasiye o kadar yakındır.”¹⁴⁸ Oy, demokrasilerde seçim için kullanılan bir araçtır. Demokrasi açısından seçim, yönetilenlerin kendilerini yönetecekleri belirleme işlemi ve eylemidir. Bu anlamda, seçim sadece milletvekillerinin ve yerel yöneticilerin belirlenmesi için uygulanan bir yöntem değil, tüm demokratik örgütler için örgüt üyelerinin, örgütü yönetecekleri belirme yöntemi olmalıdır.¹⁴⁹

Bir toplumun siyasal hayatının en önemli sorunu, siyasal kararların “kimler tarafından” ve “nasıl” alınacağıdır. Tüm toplumu bağlayan, siyasal kararları alan, toplumun geleceği ile ilgili kurallar koyan, kısaca toplumun geleceğini belirleme noktasında olan siyasal kadroların kimlerden oluşacağı, bütün toplumlarda ve her dönemde ciddi tartışmalara, siyasal kavgalara, anlaşmazlıklara ve mücadelelere yol açmıştır.¹⁵⁰ Tarihsel süreç içerisinde, sosyal gelişme düzeyi ile egemen siyasal değerlere bağlı olarak siyasal iktidarı ele geçirme ve yasallık kazandırma yöntemleri biçim değiştirmiştir. Geleneksel toplumların çoğunda tek kişiye dayanan siyasal iktidarlar, kültür düzeyi çok düşük bireyleri etkileyen büyü ya da fizikî zorlamayı sağlayan güce başvurarak düzenlediği taç giyme töreniyle halkın gözü önünde krallık durumunu tanrısalılaştırmış, böylece kabulünü sağlamıştır.¹⁵¹ Günümüz demokratik rejimlerinde ise seçimler, hem yönetilenlerle yöneticiler arasındaki ilişkiyi düzenlemekte hem de siyasal iktidarın yasallaşmasına yardımcı olmaktadır.

¹⁴⁷ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 114

¹⁴⁸ Leslie Lipson (1984), a.g.e., s. 238

¹⁴⁹ Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 151

¹⁵⁰ Davut Dursun (2006), a.g.e., s. 333

¹⁵¹ Esat Çam (1999), a.g.e. s. 481

Demokratik toplumlarda siyasal iktidar yetkisini kullanacak kadroların belirlenmesi, iktidarın kaynağının toplumsallaştırılmış ve halka dayandırılmış olması dolayısıyla toplumu oluşturan bireylere tanınmış bir hak olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵² Başka bir deyişle demokratik kuramda meşru iktidar kaynağını halkın onayından alan iktidardır. Halkın onayına dayanmayan, kaynağını halktan almayan bir siyasal iktidar hak edilmiş bir iktidar değil, olsa olsa zorla ele geçirilmiş, kuvvete dayanan bir iktidar olur.¹⁵³

Demokratik yönetimlerde, halkın irade ve tercihlerini ifade edebileceği en temel yol, bunları dile getirebilecek ve uygulamaya geçirebilecek temsilcilerini seçmedir. Bu nedenle halkın egemenliği; özgür, düzenli ve adil olarak yapılan seçimlerle mümkündür.¹⁵⁴ Zira Hasan Tunç'un da belirttiği üzere "her vatandaşın yalnızca bir oy hakkına sahip olduğu genel oy hakkı ile katılacağı seçimler vasıtasıyla" ve "en az iki büyük partinin, makul aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde adaylarını ve programlarını halkın seçimine sunması gerekmektedir".¹⁵⁵

Bu anlamda, politikayı belirleyecek olan kamu yöneticisinin otoritesi, onun kişisel özelliklerinden değil, seçimlerden gelmektedir. Toplumu yönetenlere bu yönetim hakkını veren seçimdir. Bu nedenle, demokratik siyasal iktidar zora değil, seçime (oy'a) dayanmalı ve kaynağını seçimden almalıdır.¹⁵⁶

Bir bakış açısına göre seçimlerin yapılmasının iki amacı vardır. Bunlardan birincisi hükümet başkanını seçmek ya da icranın başını ve hükümetin izleyeceği politikayı belirlemektir.¹⁵⁷ Halbuki Sartori'ye göre seçimler, politikaları belirlemekten çok politikaları belirleyecek kimseleri saptamaktır. Başka bir deyişle seçimler, sorunları belirlemezler, sorunları belirleyecek olanları saptarlar. Sartori'nin de aktardığı üzere Dahl, "bir seçimin gösterse gösterse en çok vatandaşların adaylar arasında yaptığı birinci tercihi gösterdiğini" savunmaktadır.¹⁵⁸ Seçimlerin yapılmasındaki ikinci amaç ise halk adına hükümeti denetleyen, vergi koyan ve yasa çıkaran temsilciler meclisini, yasama ve parlamento üyelerini seçmektir.

¹⁵² Davut Dursun (2006), a.g.e., s. 333

¹⁵³ Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 151

¹⁵⁴ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 115

¹⁵⁵ Hasan Tunç (1999), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Nobel Yayın Evi, Ankara, s. 140

¹⁵⁶ Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 151

¹⁵⁷ David Beetham, Kevin Boyle (1998), a.g.e., s. 37

¹⁵⁸ Giovanni Sartori (1996), a.g.e., s. 119

Demokratik yönetimlerde halk, siyasi iktidara karşı onayını ya da tavrını düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle göstermelidir.¹⁵⁹ Seçim; halka, siyasi iktidarı onaylamak, onayını geri almak ya da onu reddetme hakkı verir. Yalnız, seçimler yapılırken bazı ilkeler göz ardı edilmemelidir; zira Hitler de iktidara seçimle gelmiştir; ancak seçimlerin ne kadar demokratik olup olmadığı literatürde tartışmalıdır. Bu anlamda demokratik sistemlerde yapılan seçimler serbestlik, eşit oya dayalı olmak ve adil olmak gibi bazı ilkelere dayanmalıdır.¹⁶⁰

Gerçek demokrasinin en temel göstergelerinden bir tanesi olan seçimlerin gerçekten halkın özgür iradesini yansıtır yansıtmadığı, yapılan seçimlerin her türlü siyasal, ekonomik ve toplumsal baskı ve korkudan uzak olarak gerçekleşmesine bağlıdır. Bu, seçimin serbestlik, başka deyişle özgürlük ilkesidir. Serbestlik ilkesi, kişilerin seçimlere katılıp katılmama konusunda özgür olmaları, başka bir deyişle oy kullanıp kullanmamayı tercih etmesi anlamına gelmemektedir Seçmenler; hiçbir baskı, endişe ya da korku duymadan, serbestçe, istediği kişi ya da siyasi partiyi seçebiliyorsa; başka bir deyişle tercihini istediği gibi yapabiliyorsa o zaman seçimler, halkın gerçek iradesini yansıtır.¹⁶¹

Seçimin serbest olması, özgür olması anlamına gelmektedir. Bu özgürlük, seçmenlerin istediği bir tercihi yapmada baskı altında olmamalarını ifade eder ve bu özgürlük oy verme anında bireylerin doğrudan ya da dolaylı olarak belli bir yönde tercih yapmaya zorlanmaması ile yerine getirilir. Bu nedenle, gizli oy, özgür seçimin vazgeçilmez şartlarında bir tanesidir.

Kişilerin ekonomik durumları ve toplumsal konumları ne olursa olsun herkesin tek oy kullanma hakkına sahip olmasına eşitlik ilkesi denir.¹⁶² Başka deyişle seçimlerin eşit oya dayalı olması ilkesi ile herkesin oyunun değerinin diğerleriyle aynı olması kastedilir.¹⁶³ Böylece herkesin seçimlerde yalnızca bir oy kullanması gerekli olacaktır. Bir seçimin eşitlik ilkesine dayandığından bahsedebilmek için oy hakkının tüm vatandaşlar genelinde kullanılmasının sağlanması gerekir. Genel oy; cinsiyet, ırk, renk,

¹⁵⁹ Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 152

¹⁶⁰ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 115

¹⁶¹ Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 168

¹⁶² Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 165

¹⁶³ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 116

dil, din, sınıf gibi ayrımlar yapılmaksızın her vatandaşın seçimlerde oy verme hakkına sahip olmasını ifade eder.

Seçimin adil olması ise, seçimlerin iktidarı belirleyici bir niteliğe sahip olması, iktidarı gerçekten değiştirebilmesi anlamına gelir. Seçimlerin özgür ve eşit olarak belirli aralıklarla ve düzenli yapılması, adaletin göstergesidir. Ayrıca seçimlerin açık sayımla ve dökümle yapılması da sonuçlara art niyetin karıştırılmaması ve adaletin sağlanmasında gereklidir.¹⁶⁴

Temsil kavramının siyasi alanda kullanımına bakıldığında ise, siyasal temsilin, “yürütme hak ve yetkisine sahip gerçek bir kişi ile bu yetkiyi onun yokluğunda kullanma izin ve hakkı kendisine gerçek kişi tarafından verilmiş ‘yapay kişi’ arasındaki bir ilişki olduğu görülmektedir.” Dolayısıyla temsil, “bir yetki tescili işleminden kaynaklanır ve bu ilişki yalnızca gerçek kişi ile temsilci arasındaki bir ilişki olarak değil, aynı zamanda bir grup, sınıf ya da fikrin savunulmasını da içerir.”¹⁶⁵ Demokrasilerde, bu temsilciler halkın seçim yoluyla belirlediği milletvekilleridir. Milletvekilleri, göreve geldikleri andan itibaren sadece seçildiği bölgenin temsilcisi değil, tüm milletin temsilcisi olurlar, dolayısıyla yansıttıkları irade kendisinin ya da seçim bölgelerinin iradesi değil, bir bütün olarak tüm milletin iradesi olmak durumundadır.

4.1.2. Siyasi Partiler

Siyasi partiler, siyasal toplulukların tarihi kadar eskiye götürülebilir. Kral saraylarında oluşan gruplar, çıkarlarını gerçekleştirebilmek için kendilerini kabul ettirmeye çalışmışlardır; ancak siyasi partilerin kurumsal olarak ortaya çıkışları parlamentoların varlığıyla olanaklı olabilmiştir.¹⁶⁶ Siyasi parti; sürekli, yaygın, iktidarı ele geçirmek amacıyla çalışmalar yapan bir örgüt olarak tanımlandığında sadece modern çağa özgü bir gerçek olarak görülüyor. Siyasal gruplara her çağda rastlanılmasına karşın partiler sadece 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana siyasal gerçek olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Batı demokrasilerinde ilk defa rastlanılan partilerin çıkış nedeni olarak, siyasal planda demokrasi mücadelesini; iktisadi, kültürel ve toplumsal planda da

¹⁶⁴ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 116

¹⁶⁵ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (Der.) (1986), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 313-314

¹⁶⁶ Mustafa Gündüz, Ferhan Gündüz (2005), *Yurttaşlık Bilinci*, Anı Yayıncılık, Ankara, s. 111

sanayi devrimini göstermek mümkündür. Siyasi partiler, demokrasi mücadelesinin iktisadi ve toplumsal farklılaşmanın ve bunun sonucu olarak kurumsallaşmak zorunluluğunun ortaya çıkardığı siyasal bir gerçektir.¹⁶⁷

“Bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacı güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlara siyasal parti adı verilmektedir.”¹⁶⁸ Bu anlamda, siyasi partilerin en önemli unsuru iktidarı ele geçirmek ya da en azından onu diğer partilerle paylaşmak olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün partilerin ortak hedeflerini oluşturan bu unsur, onları diğer sosyal gruplardan (özellikle baskı gruplarından) ayırt etmeye yarayan başlıca kriterdir. Siyasi partiler, iktidara gelmeyi seçimle ve halkın desteği ile gerçekleştirmelidir. Seçim ve halkın desteği olmadan, başka bir yöntemle iktidara gelmeyi prensip olarak kabul etmiş bir grup ya da örgüt bir parti değil, ancak cunta olabilir.¹⁶⁹

Demokratik sistem içinde siyasal partilerin önemli işlevleri vardır. Bu işlevlerin önemli olanları şu şekilde belirtilebilir.¹⁷⁰

- “Siyasi partiler aracılığı ile farklı görüş ve çıkarlar belirli bir program etrafında toplanır, böylece siyasî alanda temsil edilebilir hale gelirler.
- Devletin iktidarını sınırlayıp birey özgürlüklerinin güvence altında olmasını sağlayarak demokrasinin önemli gereklerini yerine getirir.
- Siyasi partiler hem iktidarı yönetme hem de yöneten iktidarı denetleme işlevine sahiptirler. Seçimler sonucunda bir parti ya da partiler hükümeti ya da koalisyonu oluştururken hükümetin eylemlerini eylemlerinin denetlenmesi de muhalefet partiler aracılığı ile yapılır. Demokratik rejimlerde muhalefetin varlığı yasal güvence altında olur. Demokratik olmayan rejimlerde ise muhalefet meşru kabul edilmez, sistemin bir düşmanı olarak görülür ve baskı altında tutulur.
- Siyasi partiler hem üyelerini hem de toplumu siyasi konularda eğitime işlevini üstlenir. Toplumun çeşitli kesimlerinden kişileri kendine çekerek onların üyelik statüsünde siyasi bilgi ve deneyim kazanmasını sağlar. Ayrıca parti toplantıları, yayınları ve parti sözcülerinin kamuoyuna hitap eden beyan ve açıklamalarıyla toplumda siyasal kültürün oluşmasını da sağlar.
- Siyasi partiler siyasal sürecin sürekliliğini ve değişimini sağlar, zaman zaman belli bir görüşü pekiştirirken bazen de yeni değer ve inançların yaygınlaştırılıp benimsetilmesine katkıda bulunur.”

Kapani'nin bakış açısıyla ise siyasal partilerin işlevleri şu şekilde sıralanmaktadır.¹⁷¹

¹⁶⁷ Esat Çam (1999), a.g.e., s. 418

¹⁶⁸ Münci Kapani (2002), a.g.e., s. 160

¹⁶⁹ Davut Dursun (2006), a.g.e., s. 251

¹⁷⁰ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 118 - 119

- “Toplumdaki çeşitli çıkarların ve istemlerin birleştirilmesini ve kanalize edilmesini sağlar. Bu anlamda siyasi partilerin toparlayıcı ve birleştirici bir rolü vardır.
- Siyasi partiler, hemen bütün rejimlerde halk kitleleri ile iktidar arasında köprü vazifesi görürler. Toplumdaki istekler, beklentiler ve onların gerçekleştirilmesi yolundaki etkileme faaliyetleri çoğunlukla bu kanaldan geçer.
- Siyasi partilerin siyasal personelin yönetici kadrolarını ve liderlerin seçilmelerini sağlamak gibi rolleri de vardır. Bütün modern siyasal sistemlerde politik kadrolar ve liderler genellikle partilerin içinden çıkar.
- Siyasi partiler iktidara geldikleri zaman, devletin siyasal organları (yasama ve yürütme) içinde temel bir role sahiptir. Onların ana amaçlarının gerçekleşmesi olarak nitelendirilebilecek olan bu role partilerin yönetme ya da hükümet etme işlevi denilebilir. Ayrıca demokratik sistemlerde muhalefette bulunan siyasi partiler iktidarın kullanılmasını denetleme işlevine sahiptirler.”

Bütün bu yönleriyle siyasi partileri demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak görmek gerekmektedir; çünkü demokrasi bir yönüyle farklı görüş ve yaşam biçimlerini bir arada barış içinde yaşatan ve bunları siyasal etkinlikler yoluyla bütünleştiren bir sistemdir. Bu anlamda, siyasi partiler, demokrasinin bu işlevini yerine getirebilmesinde temel araçtır.

4.1.3. Çoğulculuk ve Katılım

Çoğulculuk, toplumsal ve siyasal hayatın her aşamasında farklı görüş ve düşüncelerin varlığını, bunların eşit değerde olmasını, örgütlenerek siyasal iktidar yarışına katılabilmelerini ifade eder.¹⁷² Demokrasilerde farklı dünya görüşlerine ve siyasal programlara sahip çeşitli grupların serbestçe faaliyetlerde bulunmaları söz konusudur. Barışçı yöntemle örgütlenmeleri, kendini ifade etmeleri, rekabet halinde yarışmaları mümkündür. Bundan dolayı demokrasiler yarışmacı bir siyasetin varlığına dayanırlar ve siyasal görüşlerin farklı partiler halinde örgütlenmeleri ile çok partili sistem halinde hayata geçerler.

Fikir ve örgütlenme özgürlüğünün demokrasinin temelini oluşturduğu belirtilmişti. Bu anlamda değişik görüşlerin varlığı ise ancak hoşgörü ortamında sağlanır.¹⁷³ Bu nedenle demokratik yönetimlerde niteliği ne olursa olsun her türlü düşünceye saygı gösterilmesi esastır. Buna karşın demokratik düzeni değiştirmeye,

¹⁷¹ Münci Kapani (2002), a.g.e., s. 165-167

¹⁷² Davut Dursun (2006), a.g.e., s. 174

¹⁷³ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 121

yıkmaya yönelik düşünce ve eylemlerin kabul edilmesi söz konusu değildir; zira böyle bir düşünce demokrasinin kurumsal düzeye gelmesinde en büyük engeldir.

Demokratik yönetimlerde farklı görüş ve düşünceler, toplumun zenginliği olarak algılanması gerekmektedir; çünkü bu zenginlik toplum yararına en iyinin bulunmasına katkı sağlar, kamuoyunun duyarlılığı ve taleplerine göre iktidarın keyfi uygulamalarını önleyebilir. Bu duyarlılık ve talep özgürlüğü ise demokrasi ilkelerinin egemen olduğu toplum olan, daha önce belirtilen sivil toplum ile mümkündür; çünkü sivil toplum örgütleri bireylerin belirli amaçlar için özgürce bir araya gelip ortak hareket ettikleri örgütlerdir. Sivil toplum örgütlerinin, demokratik ortamda, bireyin etkin katılım hakkını kullanmasında önemi büyüktür.

Çağdaş toplumlar; değişik sınıfsal temellerle ve siyasal görüşlere dayanan siyasal partiler, dernekler, etkin temsilci kuruluşlar, farklılaşmış ve bağımsız medya kuruluşları ve olabildiği ölçüde nüfusun geniş kesimlerini kapsayan siyaseti etkileme olanakları ile tanınırlar. Bu anlamda çağdaş devlet örgütlenmelerinde bireyler hem siyasal alanla ilgili eylemlere katılır ve siyasal mekanizmaları etkiler hem de siyasetten etkilenir.¹⁷⁴

Katılım kavramı günlük dilde yoğun bir şekilde kullanılan bir kavramdır. Kimin neye, nerede, ne zaman ve nasıl katılacağı gibi birçok soruya verilen cevaba göre katılım kavramının içeriği ve sınırları değişebilir. Bu araştırmada katılım siyasal boyutlarıyla ele alınacaktır; başka bir deyişle siyasal katılım kavramı bu araştırmanın kapsamına girmektedir. Bu anlamda siyasal katılım Öztekin'in anlatımıyla "toplumu oluşturan bireylerin bir siyasal davranış türü olarak alınan ya da alınacak her türlü siyasal, ekonomik ve toplumsal kararlar karşısında gösterdikleri tepkiler, eğilimler ve yaklaşımlar" olarak tanımlanabilir.¹⁷⁵ Siyasal katılım sadece seçimlerde oy kullanmak anlamına gelmez; çünkü katılım, basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsar.¹⁷⁶ Başka bir deyişle siyasal katılım gerekli hazırlıkları yapmış ve donanımı edinmiş bireylerin belli siyasal rolleri oynamaları, siyasal sürece katılarak belli davranışlar göstermeleri ve eylemde bulunmaları ile

¹⁷⁴ M. Akif Çukurçayır (2000), *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Yargı Yayınevi, Ankara, s. 28

¹⁷⁵ Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 223

¹⁷⁶ Münci Kapani (2002), a.g.e., s. 131

mümkün olmaktadır.¹⁷⁷ Bu anlamda, halkın oy verme yoluyla sadece temsilcilerini seçmesi demokrasi için gerekli fakat yeterli değildir. Bunun yanında bireylerin yönetime katılması ve bunun süreklilik taşıması gerekmektedir. Çoğulculuk ve katılım birbirini tamamlamaktadır. Katılım ilkesi gereğince bireyler tercihlerini özgürce belirler, yönetime demokratik yollarla iletir.¹⁷⁸

Şu durumda siyasal katılımı üç şekilde kategorize etmek mümkündür: Siyasete katılmama, ilgi duymama (örneğin oy vermeme); yalnız seçimlere katılım; seçimler dışında da siyasete ilgi gösterme. Üçüncü katılım biçimini de olayları izleme, siyasal konuşmaları dinleme, bu konuşmalara katılma gibi kategorize etmek mümkündür. Daha üst düzeyde bir katılım ise siyasal partiye üye olmak, parti için çalışmak gibi durumları nitelemektedir.¹⁷⁹

Kapani, Amerikalı siyaset bilimcisi Dahl'ın siyasal katılım boyutlarını; ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olarak belirlediğini söylemektedir. Bu anlamda ilgi, siyasal olayları izlemeyi; önemseme, siyasal olaylara önem vermeyi; bilgi, olaylar ve sorunlar hakkında bilgi sahibi olmayı; eylem ise siyasal olaylara aktif olarak karışmayı ifade eder. Bu dört olay birbirinden kopuk, bağlantısız değildir; aksine bunlar arasında bir bağlantı vardır. Örneğin, seçim sonuçlarına ilgi duyan kimselerin seçim kampanyasını önemseyerek izleyenlerin tartışılan sorunlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olanların seçimlerde oy kullanma oranlarının da fazla olduğu yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır¹⁸⁰

Siyasal katılım ve çoğulculuk, demokrasilerde “Çağdaş Çoğulcu ve Katılımcı Demokrasi” modeliyle birebir örtüşmektedir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde rastlanılan bu çağdaş demokrasi tipinde her siyasi düşünce ve ideoloji kısıtlanmaksızın örgütlenebilir ve siyasi iktidar yarışına katılabilir.¹⁸¹ Bu sistemlerde düşüncenin söylenmesinin ve örgütlenmesinin suç sayılması düşünülemez. Bu anlamda, her türlü siyasal düşünce ve ideoloji serbestçe örgütlenerek gerek parlamentoda gerek kamuoyunda sesini duyurabilir. Bu tür siyasal sistemlerde örgütlenme hakkı sınırlandırılmaksızın, tüm toplumsal katmanlara tanınır ve her düzeydeki çalışanlar,

¹⁷⁷ Davut Dursun (2006), a.g.e., s. 229

¹⁷⁸ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 121.

¹⁷⁹ Esat Çam (1999), a.g.e., s. 169

¹⁸⁰ Münci Kapani (2002), a.g.e., s. 131

¹⁸¹ Ali Öztekin (2003), a.g.e., s. 239

meslekler, örgütleri aracılığı ile toplumdaki yerlerini alırlar. Kısacası çoğulcu ve katılımcı siyasal sistemlerde her vatandaş sınırlandırılmaksızın her düzeyde siyasete katılabilir.

4.1.4. Hukukun Üstünlüğü

Şeklî açıdan hukuk, toplum hayatını düzenleyen ve devletin yaptırım gücüyle desteklenen sosyal kurallar bütünüdür. Amacı açısından ise toplumun genel yararını ya da ortak iyiliğini sağlamak amacıyla insanların birbirleriyle ya da meydana getirdikleri topluluklarla; yine insanların meydana getirdikleri toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve yetkili makamlar tarafından konulmuş ve devlet yaptırımı ile desteklenmiş sosyal düzen kurallarının bütünüdür.¹⁸²

Modern devletlerde hukuk ve devlet iç içedir. Konuyla ilişkili olarak üzerine vurgu yapılması gereken kavram “Hukuk Devleti” kavramıdır. Hukuk devleti kavramından anlaşılması gereken; devletin hukuka uyması, hukukî güven ortamı, karar ve işlemlerin yargı denetimine bağlı olması gerektiğidir.¹⁸³ Buradaki hukuk herhangi bir hukuk değildir; değerlere bağlı, insan haklarına dayalı liberal bir hukuktur. Bu nedenle de hukuk devleti ve demokratik devlet ilkeleri birbirini tamamlayan öğelerdir. Çoğulcu-özgürlükçü demokrasinin temelleri bu beraberliğe dayanır.

Hukukun üstünlüğünün kabul edildiği bir ülkede yönetici ve kanun yapıcılarının vatandaşlardan üstünlüğü yoktur, ayrıcalıklı bir sınıftan, meslekten ve kişiden bahsedilemez; hukukun üstünlüğünün benimsendiği devletlerde siyasi iktidar ve bürokrasi hukuka bağlı ve saygılı olmalı, vatandaşına bağlılık ve saygı duyması anlamında da kusurda bulunulmamalıdır.¹⁸⁴

Hukukun üstünlüğünün kabul edildiği söylenen devletlerde, hukuk devletinin yapıcı unsurları şu şekilde sıralanabilir¹⁸⁵

- “Devletin hukuka ve demokratik bir anayasaya uygunluğunu sağlayan ilke ve kurumlar,

¹⁸² Ed. Mehmet Ayan, İbrahim Aslan (1998), *Temel Hukuk Bilgisi*, Mimoza Yayınları, Konya, s. 14

¹⁸³ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu (2004), *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 107

¹⁸⁴ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 123

¹⁸⁵ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu (2004), a.g.e., s. 107

- Bu uygunluğu pekiştirecek yargı denetimi (adli, idarî mahkemeler, anayasa yargısı),
- Bu mekanizmanın etkin işleyişi için gerekli olan yargı bağımsızlığı (tarafsızlık, yargıç güvenceleri),
- Adil yargılanma ilkesinin gerektirdiği güvenceler.”

Ayrıca hukukun üstünlüğünü kabul eden devletlerde; millî iradenin üstün olması, egemenliğin millete ait olduğunun kabul edilmesi, üstünlüğün anayasada ve yasalarda olması, demokratik kurum ve kuralların varlığı, yargının bağımsız ve güvenilir olması, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alınması, hukuk düzeni içinde onurlu bir yaşamın sağlanması gibi nitelikler bulunmalıdır.¹⁸⁶ Bu niteliklerin ancak demokrasi ortamında var olabilmesi nedeniyle hukukun mutlak egemenliği, demokrasinin gelişmesiyle birlikte kabul edilmiştir. Burada amaç eşitlik ve adaletin sağlanması, insanlar arasında farklı uygulamaların olmamasını gerçekleştirmektir.

Hukukun üstünlüğünün olduğu devletlerde anayasalar, hak ve özgürlüklere kapsamlı bir şekilde yer vermelidir, hak ve özgürlüklerin sınırları anayasalarda yer bulmalıdır. Yürütme organı, anayasaya uygun olarak çıkarılan yasaları uygulamaya geçirmelidir. Yargı organları görevlerinde bağımsız olmalı, anayasa ve yasalara uygun olarak karar vermelidir. Hukuk kurallarının uygulanmasında çıkabilecek uyuşmazlıklar hiçbir baskı ve etki altında kalmadan çözümlenmelidir, mahkeme ve yargıçlar tarafsız olmalı, yargı süreci adalet anlayışı içinde işlemelidir.¹⁸⁷

4.2. KURUMSAL DEMOKRASİ VE DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI

Kurumsal demokrasi, kimi araştırmacılar tarafından kurum kararlarının yöneticilerin somutlaşmış iradesi olmasına izin vermeyen bir yönetim anlayışı olarak tanımlanmaktadır. Bu tarz bakış açısıyla kavrama yaklaşanlar kurumsal demokrasiyi insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğüne bağlı ve kurumun imkânlarını çalışanlar lehine kullanmayı ön gören bir yaklaşım olarak benimsenmektedir. Bu yaklaşıma göre kurumsal demokrasi; kurumun sosyal sorumluluğunu kurum içine yayar ve kurumun görev alanını genişletir, kurumun çalışanlarının haklarına ve çıkarlarına karşı kurumsal

¹⁸⁶ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 123

¹⁸⁷ Nurullah Aydın (2008), a.g.e., s. 124

duyarlılığı öngörür, kurumsal iradenin kullanılmasında oydaşmacı (konsensus) bir yaklaşımı benimser¹⁸⁸.

Kurumsal demokrasiyi bu yönüyle değerlendirmek yanlış olmaz; ancak kurumu dar anlamıyla ele alan bu yaklaşımda daha çok o kurum açısından yapılacak ya da yapılan düzenlemelerin ne kadar demokratik olup olmadığı ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle burada kavramın ele alınış biçimi kurumsal iradenin ve kurumsal kaynakların kullanımında kurum çalışanlarının düşüncelerine başvurma ya da yönetme erkine kurum çalışanlarının katkıda bulunup bulunmadığı ile ilgilidir. Böyle bir değerlendirme sadece o kurumu ilgilendirir, hâlbuki bu çalışmada konu daha makro düzeyde, yani ülke çapında alınacaktır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki daha sonra inceleneceği üzere bu nitelik ülke çapında demokrasinin kurumsallaşmasının koşullarından sadece birisi olacaktır.

Bir kurumu “yerleşmiş, muteber ve tekrar gören davranış kalıpları” olarak tanımlayan Huntington bunların kurumsallaşma düzeyinin birbirinden de farklı olacağını söylemektedir. Hattâ O’na göre kurumsallaşacak olan örgüt ve usûlün gücü siyasal örgüt ve usûlün toplum faaliyetlerini ne derece içinde barındırdığı, bunların toplum tarafından ne derece desteklendiği ile doğrudan ilişkilidir. Daha teknik ifadelerle, Huntington, bir siyasal sistemin kurumsallaşma düzeyini o sistemdeki örgüt ve usûllerin “uyarlanabilirliği (adaptability)”, “karmaşıklığı (complexity)”, “özerkliği (autonomy)” ve “tutarlılığı (voherence)” ile ölçülebileceğini söylemektedir.¹⁸⁹

4.2.1. Uyarlanabilirlik

Huntington, bir siyasal örgüt ya da usûlün bir topluma uyarlanabilirliği ile söz konusu örgüt ya da usûlün kurumsallaşabilmesi arasında bağlantı olduğunu söylemekte, uyarlanabilirliğin; yaş, çevresel baskılar ve doğabilecek herhangi bir probleme karşı cevap verebilme yeteneği ile ilişkisine dikkat çekmektedir. Örgüt ya da usûlün yaşından kastedilen, kronolojik yaşı (örgüt ya da usûlün var olma süresi) ya da kuşaksal yaşıdır

¹⁸⁸ İncelemenin tam metni için Bkz: Hasan Tutar, Ferruh Tuzcuoğlu, Mehmet Altınöz, *Kurumsal Demokrasinin Algılanması Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi7.pdf> (14.11.2009), s. 3

¹⁸⁹ Samuel P. Huntington (1966), “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, Çeviren: Ergun Özbudun, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:22 Sayı:1*, Ankara, s.65 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3439.pdf>) (14.11.2009)

(örgütün başında bulunan yönetici kadrosunun ne kadar uzun süredir görev yaptığı). Buradan anlaşılması gereken şudur: “bir örgüt ne kadar eskiyse ve çevresinin baskılarına ne kadar çok maruz kalmışsa uyarlanabilirliği o kadar yüksektir.” Ayrıca örgütün başında bulunan yönetici kadrosu çok uzun süre aynı görevi yürütüyor ise onun uyarlanabilirliği o kadar tehlikededir. Örgüt ya da usûlün olası herhangi bir probleme cevap verebilme yeteneği ise onun geçmişteki benzer problemleri çözebilme tecrübesiyle doğru orantılıdır.¹⁹⁰

Önceki bölümlerde işlenen “demokrasinin tarihçesi” başlığı altında demokrasinin yaşı konusuna az çok fikir sahibi olunabilir. Bu anlamda demokrasinin yaklaşık 20 yüzyıllık bir mazisinin olduğu görülmektedir. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır: milattan önce 5. yüzyıllarda yeşermeye başlayan demokrasi fikri bilindiği gibi klasik demokrasiyi ifade etmektedir. Liberal demokrasi ise ondan yüzyıllar sonra ortaya çıkmıştır. Zira Gencay Şaylan liberal söylemin siyasal alana yansımalarını daha önce üzerinde durulan “sözleşme kuramları”na dayandırmaktadır.¹⁹¹ Bu da yaklaşık olarak 17. yüzyıla dayanır ki, 17. yüzyıldan günümüze kadar geçen süre liberal demokrasi için kısa bir zaman dilimi sayılmamaktadır.

Konuyu kuşaksal yaş olarak değerlendirmek gerekirse, demokratik yönetim biçimini benimseyen devlet yöneticilerinin, Huntington’a göre, uzun yıllar görevde kalma konusunda ısrar etmeleri demokrasinin kurumsallaşmasının önünde bir engel olarak gözükmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi demokratik sistemlerde devlet yöneticileri seçimle iş başına gelmektedir. Ülkeyi yönetme yetkisinin ve meşruiyetin kaynağı olarak seçimlerin nasıl yapılması gerektiği konusunda Hikmet Sami Türk, Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı’nda şu ifadelerin yer aldığını söylemektedir: “Demokratik yönetim (hükümet), düzenli aralıklarla yapılan, serbest ve adil seçimlerle açıklanan halk iradesine dayalıdır.”¹⁹² Burada konu itibarıyla altının çizilmesi gereken ifade seçimlerin “düzenli aralıklarla” yapılıyor olmasıdır. Bu sayede halk, icraatlarından memnun kalmadığı yöneticiyi değiştirme imkânı bulacak ve bir anlamda aynı kişilerin uzun yıllar süren iktidarı önlenmiş olacaktır.

¹⁹⁰ Samuel P. Huntington (1966), a.g.m., s. 65-67

¹⁹¹ Gencay Şaylan (2008), *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*, İmge Yayınları, Ankara, s. 116.

¹⁹² Hikmet Sami Türk (1995), *Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanunu Önerisi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt 44, Sayı 1, Ankara, s. 554 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2777.pdf>) (01.04.2010)

Bununla beraber tek bir kişinin uzun yıllar sürecek iktidarını önlemek sadece seçimlerin yenilenmesi unsuruyla önlenemez. Zira, siyasal partinin genel başkanı, yapılan parti kongrelerinde üst üste genel başkan seçiliyor ise bu o partinin sürekli iktidara gelmesi neticesinde yine aynı kişinin uzun dönem sürecek iktidarıyla sonuçlanacaktır. Parti iç tüzüklerine konulacak kısıtlamalar ile de bunun önüne geçmek mümkündür.

Demokratik yönetimlerin çıkacak herhangi bir probleme karşı çözüme yönelik uygulamalarda bulunması bir anlamda iktidarın yeteneğine bağlıdır; ancak insan haklarına önem veren, bilinçli sivil topluma ve güçlü siyasi partilere sahip rejimler profesyonel olarak bunun üstesinden gelebilirler.

4.2.2. Karmaşıklık

Huntington'a göre bir örgütün karmaşık bir yapıya sahip olması onun kurumsallaşmasını olumlu yönde etkilemektedir. Bu anlamıyla karmaşıklık örgütün alt birimlerinin sayısına ve işlevsel açıdan çeşitliliğine bağlıdır.¹⁹³

Huntington, en basit ve en istikrarsız sistemlerin tek kişiye dayanan siyasal sistemler olduğunu söylerken, değişik siyasal kurumları olan sistemlerin daha çok uyarlanabilir olduğunu söylüyor. Bunun nedeni olarak ise şunu gösteriyor: “Birtakım kurumlar belli çağın gereklerini karşılarlarken diğer kurumlar ondan sonraki çağın gereklerini karşılarlar. Kendini yenileme ve uyarlama araçları sistemin içinde mevcuttur.” Bu anlamda Amerikan sistemindeki “başkan, senato, temsilciler meclisi, yüksek mahkeme ve federe devlet hükümetleri” gibi kurumların her biri, farklı zamanlarda ortaya çıkabilecek sorunlara karşı kendi vazifelerini yerine getirme kabiliyetine sahiptirler. Fakat 1950 Fransı’sında bağımsız bir yürütme organının bulunmayışı, o dönemde Fransa yönetimini ordunun müdahalesine açık bırakmıştı.¹⁹⁴

Bilindiği üzere, toplumların siyasal sistemleri ve yönetim şekilleri onların örgütlenme biçimine, ekonomik ya da toplumsal yapısı gibi değişik faktörlere dayanarak değişmektedir. Dünya tarihinde insanoğlu demokrasiden başka, hattâ ona taban tabana zıt tiranlık, despotizm, diktatörlük, benzeri siyasal sistemlerle karşı karşıya

¹⁹³ Samuel P. Huntington (1966), a.g.m., s. 71

¹⁹⁴ Samuel P. Huntington (1966), a.g.m., s. 72

kalmışlardır. Bunların ortak özellikleri yönetimin tek kişinin iradesinde toplanmış olmasıdır. Örneğin Sartori daha milattan önce 5. yüzyıllarda bile tek kişinin yönetimini ve egemenliğini belirtmek için Yunanlıların, “tiran” sözcüğünü kullanmış olduğunu ve o tarihlerden sonra da tiran sözcüğünün “tek kişi yönetiminin kanunsuz, meşrû olmayan yozlaşmış biçimi” olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bu anlamda O’na göre tiranlar özgür olmaya düşkün demos’u yönettikleri için kısa ömürlü olmuşlardır.¹⁹⁵ Yani tek kişinin egemenliğine dayanan yönetim biçimi özgür halk kabullenememiş, sistem kurumsallaşamamış ve işlevselliğini yitirmiştir.

4.2.3. Özerklik

Huntington, siyasal örgüt ve usûllerin kurumsallaşmasında üçüncü kıstasını, özerklik olarak, “onların diğer sosyal gruplaşmalar ve davranış metotları karşısındaki bağımsızlık derecesi” şeklinde ifade etmektedir. Bu anlamda O’na göre “gelişmiş siyasal sistemin siyasal örgütleri daha az gelişmiş bir siyasal sistemin sahip olmadığı bir bütünlüğe sahiptirler.” Bu durum ise az gelişmiş siyasal sistemleri siyasal olmayan bazı güçlerin etkisine maruz bırakmaktadır.¹⁹⁶

Bu anlamda, siyasal olmayan güçlerin etkisine açık toplumlarda darbe yapmak bir anlamda kolaylaşmaktadır; çünkü siyasal örgüt ve usûller, siyasal olmayan kuvvetlerin etkisinden kendilerini koruyamazlar. Dolayısıyla, böyle bir niteliğe sahip bir ülkede, dışarıdan gelen “ajanlar, gruplar ya da fikirler” o ülkede kolaylıkla darbe yapılmasını sağlayabilir.¹⁹⁷ Bunlara örnek olarak ABD’nin; 1953’de İran’daki, 1967’de Yunanistan’daki ve 1967’de Şili’deki askeri müdahalelerde fiilen yer alması gösterilebilir.¹⁹⁸ Öyle görünüyor ki sözü edilen ülkelerde siyasi kurumlarının Huntington’ın bahsettiği anlamda özerklikten yoksun oluşu ABD’nin bu ülkelerdeki faaliyetini kolaylaştırmıştır.

Askerî darbelerin ortaya çıkması konusunda, ülkenin siyasi kültürünün önemli olduğu düşünülmektedir. Zira siyasal kültür bir ülkede yönetim usûlünü belirleyen önemli bir faktördür. Sarıbay’ın da belirttiği gibi siyasal kültür hem ulusun siyasal gelenekleri olarak, hem de siyasal yaşama büyük etkileri olan yazılı kurallar ve

¹⁹⁵ Giovanni Sartori (1996), a.g.e. s. 221-222

¹⁹⁶ Samuel P. Huntington (1966), a.g.m. s. 73

¹⁹⁷ Samuel P. Huntington (1966), a.g.m., s. 74

¹⁹⁸ Baskın Oran (Ed.) (2003), *Türk Dış Politikası Cilt:II*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 38

toplumda hâkim olan siyasal, ideolojik araçlar olarak nitelendirilebilir.¹⁹⁹ Siyasi kültürün Türkiye’de demokrasinin işleyişi hakkındaki değerlendirmelere daha sonraki bölümlerde yer verilecektir.

Yılmaz, kültür ve askerî müdahale arasındaki ilişkiye ekonomik gelişmişlik ve sivil toplum penceresinden bakmaktadır. O’na göre gelişmiş bir ekonomiye, güçlü bir sivil topluma ve güçlü bir demokratik kültüre sahip toplumlarda askerî müdahaleler bu özellikleri barındırmayan toplumlara göre daha az görülmektedir. Yılmaz, toplumun kurumsal yapısı ile askerî müdahale arasında bir bağlantı kurmaktadır ve ülkenin güvenlik koşullarının olduğu kadar toplumun yapısı, kültürü ve kurumlarının da askerî müdahalede etkili olduğunu söylemektedir.²⁰⁰

4.2.4. Tutarlılık

Huntington’a göre bir örgütün birlik ve tutarlılığı ile onun kurumsallaşması arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur, bu anlamda birlik ve tutarlılık açısından kuvvetli olan örgütler böyle bir özelliği yerine getiremeyen başka örgüte nazaran daha fazla kurumsallaşmış olur. Burada tutarlılık ve birlikten kasıt, işlevsel sınırlar üzerinde doğabilecek problemlere karşı örgütün izleyeceği genel politikalar üzerinde oydaşma bulunmasıdır. Uygulanacak politikaların karar alma sürecinde ya da daha öncesinde ortaya çıkmayan bir oydaşma onun varlığını tehlikeye atabilir.²⁰¹

Bu anlamda demokratik yönetim şeklini benimseyen bir sistemde sivil toplumun, baskı gruplarının ya da daha önemlisi temel politikaları yürütecek olan siyasal partilerin demokrasinin temel felsefesi etrafında ortak bir görüşe sahip olması gerekmektedir. Yani bir siyasal parti iktidara geldiği zaman demokratik rejimin temel felsefesine ters düşecek icraatlarda bulunmamalıdır; fakat çeşitli politikaların uygulanması konusunda farklı görüşlere sahip olunması son derece doğaldır.

Bu şekilde, rejimin temel ilke ve usûlleri üzerinde uzlaşının bulunduğu bir sisteme İngiltere bir örnek olarak gösterilebilir. Bu durum belki de İngiltere siyasal hayatının istikrarlı olmasında en önemli etkendir. Ayferi Göze’nin de belirttiği üzere

¹⁹⁹ Ali Yaşar Sarıbay (1998), *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, s. 47

²⁰⁰ AYTEKİN YILMAZ (2001), *Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar)*, Vadi Yayınları, Ankara, s. 237

²⁰¹ Samuel P. Huntington (1966), a.g.m., s. 75

İngiltere’de siyasi partiler “ortak bir felsefî görüş, belli bir siyasal ve sosyal hayat görüşü etrafında birleşmişlerdir...İngiltere’deki rejimin temel ilkeleri üzerinde partiler arasında temelde bir anlaşma vardır.”²⁰²

Bir örgüt ya da siyasal usûlün kurumsallaşmasında özerklik ve tutarlılık ilkesini bir arada düşünmekte fayda vardır. Bu anlamda devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız, müdahaleden uzak yani özerk bir yapıda olması, fakat aynı zamanda da bu erklerin demokratik rejimin niteliklerine ters düşmeyecek biçimde de birbirleriyle uyum içinde olması gerekmektedir. Bu durum hem kurumlar arası çatışmayı azaltır ve istikrarsızlığı önler hem de olabilecek herhangi bir anti-demokratik uygulamaya karşı denetimi kuvvetlendirir. Zaten kuvvetler ayrılığı sistemi ile yapılması istenilen şey, Tunç’un da belirttiği üzere “devlet kuvvetlerinin birbirini sınırlaması ve bu yolla kuvvet suistimallerinin önüne geçilmesidir.” Burada yasama, yürütme ve yargı arasındaki ayrılık yatay kuvvetler ayrılığıdır. Bir de dikey kuvvetler ayrılığı vardır ki bu da “devlet yetkilerinin değişik seviyelerdeki organlar (bölgesel ve yerel yönetimler gibi) aracılığı ile kullanılması” anlamına gelir.²⁰³

Yukarıda anlatılan şekliyle uyarlanabilirlik, karmaşıklık, özerklik ve tutarlılık kavramlarının bir siyasal sistemin kurumsallaşmasına (dolayısıyla demokratik bir sistemin kurumsallaşmasına da) nasıl katkıda bulunduğu Huntington’ın değerlendirilmeleriyle aktarılmaya çalışıldı. Bir başka Amerikan siyaset teorisyeni Benjamin Barber’ın demokrasinin kurumsallaşmasına kattığı anlam kısmen daha farklıdır. Barber, “Güçlü Demokrasi” adlı kitabında demokrasiyi genişletmekten çok demokrasi hakkındaki anlayışı genişletmekte ve yerel davranış ile daha katılımcı bir ulusal siyaset arasındaki önemli bağlantıların ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmaya çalışmıştır. Barber, bu eserinde demokrasinin büyük liderler tarafından değil, yetkin ve sorumlu yurttaşlar tarafından güvence altına alınacağını belirtir ve “Demokratik Tartışma”, “Demokratik Karar Alma” ve “Demokratik Eylem” kavramlarını kurumsal bir çerçeveye oturtur. O’na göre kurumsal bir demokrasiye erişebilmek için önce bu

²⁰² Ayferi Göze (2000), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 453

²⁰³ Hasan Tunç (1999), a.g.e., s.90-91

kurumların bazı kriterleri taşıması gerekmektedir. Tek tek bu kavramların kurumsallaşmasını incelemeyen önce bu kriterleri sıralamakta fayda vardır:²⁰⁴

- “Bu kurumlar gerçekçi ve işler olmalıdır, bu ise onların tüm pratik amaçlar için fiili siyasal deneyimin bir ürünü olmaları gerektiği anlamına gelir.
- Bu kurumlar büyük ölçekli modern toplumların başlıca temsili kurumlarını tamamlamalı ve onlarla uyuşabilmelidir. Değişim amaçlı gerçekçi stratejiler, hedefleri demokrasi ise, devrimci olmazlar, böyle bir sonuç istense bile reformların liberal toplumu yerle bir etmesini beklememek gerekir.
- Bu kurumlar katılımcı toplulukların akıldışılık, önyargı, tek biçimlilik ve hoşgörüsüzlük gibi eğilimlerini aşarak doğrudan liberal endişeleri hedeflemelidir.
- Bu kurumlar, modernliğin, katılımın önüne koyduğu; ölçek, teknoloji, karmaşıklık paradoksu gibi engellerle somut olarak başa çıkabilmelidir.
- Bu kurumlar, demokrasinin tartışma teorisi, yargı ve kamusal görüş gibi özgül iddialarına; temsil, salt oy verme, bürokrat ve uzmanların yönetimine karşı alternatifler sunarak anlam kazanmalıdır. Başka bir deyişle profesyonel yönetim yerine yurttaş yönetimi olanaklı kılınmalıdır.”

4.2.5. Demokratik Tartışmanın Kurumsallaşması

Barber’a göre “tartışma” kuvvetli bir demokrasinin orjininde yer almaktadır. Bu anlamda tartışma sadece konuşmadan ibaret değildir ve konuşma; dil ve dilsel sembollerini kullanmayı da içinde barındırır. Barber’a göre “tartışma, konuşma kadar dinlemeyi de gerekli kılar, bilişsel olduğu kadar duygusaldır, amaçsaldır ve bu durum onu düşünüm dünyasından çıkarıp eylem dünyasına sokar.” Başka bir deyişle demokratik tartışma; konuşma kadar dinlemeyi, düşünme kadar hissetmeyi, ifade etme kadar eylemde bulunmayı gerektirir.²⁰⁵

Demokratik tartışmanın kurumsallaşabilmesi Barber’a göre; yöre meclisleri, televizyonlu kent toplantıları ve bir yurttaş iletişim kooperatifi, yurttaş eğitimi ve bilgiye eşit ulaşım ve destekleyici kurumlar aracılığı ile olanaklı hale gelmektedir.

A) Yöre Meclisleri: Yöre meclisleri konusunda Barber, Jefferson’a atıfta bulunmakta ve O’nun “Halka seçim sandığının ötesinde kamusal alan vermeksizin ve seçim gününün dışında kendi seslerini duyurabilecekleri fırsatlar tanımaksızın kamu iktidarında belirli bir ağırlık verilmesinin ne kadar tehlikeli olabileceği konusunda en

²⁰⁴ Benjamin Barber (1995), *Güçlü Demokrasi Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çeviren: Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 319

²⁰⁵ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 220-221

azından bir önseziye sahip olduğunu” belirtmektedir.²⁰⁶ Barber’ın burada ifade etmek istediği, demokrasinin sadece seçimlerden ibaret olmadığıdır. Seçimler dışında da seçim sürecine gelene dek halkın siyasi olarak kendini ifade edebileceği ve isteklerini sunabileceği bir ortam yaratmanın önemini vurgulamaktadır.

Bu anlamda, yerel yönetimlerin demokratik bir yapı sergilediği toplumlarda bu tür meclislerin toplantılarına katılmanın halka açık olduğu bilinmektedir. Bu, doğal olarak halkın inisiyatifine kalmıştır; ancak kişilerin dinleyici olmaktan ziyade bir takım kararların alınmasına katılımını sağlamak her ülkenin kendi hukukunda düzenlenmektedir. Örneğin ABD’de belli konuların kararlaştırılması için halkın katılımını etkin kılabilen bazı yasal düzenlemelerin olduğu bilinmektedir.²⁰⁷

Kubilay Özyurt “Demokrasinin Yaygınlaştırılması Açısından Yerel Yönetimler” isimli yüksek lisans tez çalışmasında bireylerin yerel meselelere doğrudan katılması ile “neyin mümkün, uygun ve faydalı olacağını” öğrenebileceklerini söylemektedir. Bu hem insanlara otoritenin nasıl kullanılacağını gösterecek hem de insanların müzakere yeteneğini geliştirecektir. Bu anlamda bireyler “aşırı taleplerini” sınırlandırırken demokrasi için gerekli “ortak çıkar, ortak sorumluluk, kardeşlik ve hoşgörü”yü de gerçekleştirmiş olacaklardır.²⁰⁸

B) Televizyonlu Kent Toplantıları ve Bir Yurttaş İletişim Kooperatifi: Yöre meclisleri, demokratik tartışmanın kurumsallaşması sürecinde yerel düzeyde katkı sağlaması açısından yaşamsal öneme sahiptirler; ancak sadece belli bir kesimi (bölgesel anlamda belli bir kesim) içine alan tartışmalar yapılması nedeniyle ayrımcılık ya da bölücülük gibi algılanabilir. Bu nedenle bu tartışmaları ulusal düzeye taşıyacak bazı araçlara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı gideren araç ise televizyonlu kent toplantıları ve bir yurttaş iletişim kooperatifidir.²⁰⁹ Güçlü demokrasi, katılımın doğrudan ve iletişimin bölgesel ya da ulusal olmasını gerektirir. Bu anlamda da modern telekomünikasyon teknolojisi, bölgesel ve ulusal düzeyde demokratik bir araç olarak kullanılabilir. Yeni teknolojinin imkânları yurttaş eğitimini güçlendirmek, bilgiye eşit ulaşımı garanti etmek

²⁰⁶ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 324-325

²⁰⁷ Ali Seyyar-Oral Demir (2008), *Katılımcılık ve Kalkınma Ekseninde Yerel Sosyal Politikalar*, Kam Yayınları, İstanbul, s. 88-89

²⁰⁸ Kubilay Özyurt (2008), *Demokrasinin Yaygınlaştırılması Açısından Yerel Yönetimler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, s. 94-95

²⁰⁹ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 331

ve bireylerle kurumları, aralarında mesafe olsa bile gerçek katılımcı tartışma ve müzakere için kullanılabilir. Daha ötesi bir yurttaş iletişim kooperatifi kurularak yaşamsal bir kamusal kaynak olarak telekomünikasyonun demokratik ve sivil kullanımları ilerletilebilir ve garanti altına alınabilir.²¹⁰

C) Yurttaş Eğitimi ve Bilgiye Eşit Ulaşım: Bu madde, demokrasinin gelişmesinde bilginin yurttaş üzerinde yaratacağı olumlu etkilerinin olması bakımından önem taşımaktadır. Barber'a göre, kişinin bilgiye ulaşımı yurttaş eğitimini artıracak, bu da demokratik tercihler konusunda ön yargıların önüne geçerek etkili bir tercih unsuru doğuracaktır. Bu anlamda Barber, bilgiye eşit ulaşmada kullanılacak yöntemleri bilgisayarlı baskı, gelişmiş video sistemleri, basılı medya aracılığı ile yapılabileceğini söylemektedir.²¹¹

Barber'ın bu saydıklarının yanında, günümüz dünyasında internet de oldukça yaygın biçimde kullanılan bir araçtır. Geliştirilen bu teknoloji ile internet erişimine sahip herkes istediği bilgiye anında erişim imkânı bulmaktadır. Yapılan araştırmalar elektronik devlet alanında yapılan yatırımların kamu hizmetlerinden faydalanmada eşitlik ilkesine ulaşmada da kolaylık sağlayacağını göstermektedir. Bu anlamda elektronik devlet kapsamında sadece bilgiye erişim değil kimi kamu hizmetlerinden faydalanmada da elektronik ortamların kullanılması mümkün kılınmaktadır.²¹²

Bu alanda yapılan başka bir araştırma ise internetin iletişimde kullanılmasının siyasal alana yansımalarının “vatandaşlar” ve “siyasal aktörler” açısından farklı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu anlamda vatandaşlar bilgiye ulaşmada interneti kullanmakla çeşitli kaynaklara aynı anda ulaşmakta ve “enformasyon tekeli”ni kırmaktadırlar. Ayrıca internet teknolojilerinin kullanılması ile vatandaşlar siyasal aktörlerle çevrim içi yollardan tartışabilme imkânı bulmaktadırlar. Bu durum da “siyasetçiler ve vatandaşlar arasında etkin bir iletişimin sağlanması, siyasete olan ilgi ve

²¹⁰ Ferhan Gündüz, Mustafa Gündüz (2005), a.g.e., s. 130

²¹¹ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 337-338

²¹² Reşit Fıstıkçıoğlu (2007), *E-Devlet Uygulamaları ve E-Belediye: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, s. 12

katılımın artırılmasını, halkın bilgi ve tecrübelerinden yararlanılması sayesinde gerçekçi kararların alınması” konularında etkili olabilmektedir.²¹³

Yukarıda sayılan araçlar vasıtasıyla, özellikle de internet teknolojisinin yaygın kullanımıyla, hem herkesin bilgiye eşit ulaşımı sağlanacak hem de siyasilerle iletişim kurmanın önü açılarak bir anlamda katılım da artırılabilecektir. Böylece eşit bilgilendirilmiş ve katılımı artırılmış bir toplum sayesinde demokrasinin de kurumsal bir düzeye gelmesi kolaylaşacaktır.

D) Destekleyici Kurumlar: Barber, demokratik tartışmanın kurumsallaşmasına, yukarıda sayılan özelliklerin yanı sıra kimi suçların yargılanması için halktan oluşan jürilerden faydalanmanın katkıda bulunacağını söylemektedir. Benzer şekilde belediyelerdeki bazı yerel görev birimlerinde de yurttaşların kura ve benzeri yöntemlerle yer alması demokrasiyi güçlendirebilir. Bu anlamda çok fazla uzmanlık gerektirmeyecek yol, su, koruma komisyonları, seçmen kayıt ve mezarlık komiteleri gibi komitelere vatandaşın katılımı sağlanabilir.²¹⁴ Bunlar gibi destekleyici bir takım kurumlardan yararlanılması önce demokratik tartışmanın, dolaylı olarak da demokrasinin kendisinin kurumsallaşmasına katkı sağlayacaktır.

4.2.6. Demokratik Karar Vermenin Kurumsallaşması

Daha önce de belirtildiği üzere, demokrasiyi sadece seçimlerden ibaret görmek yanlış bir yaklaşımdır. Bu nedenle Barber’ın da belirttiği üzere “demokratik karar verme seçimden ziyade iradeye, tercihten ziyade yargıya dayandırılır” ve “güçlü demokrasi, karar vermeyi, yapıcı ve yaratıcı insanın bir özelliği olarak anlar ve bundan dolayı kamusal istem üzerine odaklanır”. Karar vermede önemli olan nokta ortak çıkar alanları yaratmak değil kolektif bir irade üzerinde uzlaşmaktır²¹⁵

Bu anlamlarıyla kamusal görüş, siyasal yargı ve ortak siyaset oluşturmayı karşılayan demokratik karar vermenin kurumsallaştırılması; Barber’a göre ulusal inisiyatif ve halk oylaması süreci, elektronik oylama, kurayla seçim ile mümkün kılınmaktadır.

²¹³ Seyfi Kılıç (2009), *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Web Siteleri: Türkiye’de 2007 Genel Seçim Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, s. 15-16

²¹⁴ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 338-339

²¹⁵ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 250-251

A) Ulusal İnisiyatif ve Halk Oylaması Süreci: İnisiyatif ve halk oylaması, yönetimde sorumluluğu ve katılımı artırabilir, yurttaş eğitimi için kalıcı bir araç sağlayabilir ve kitlesel tartışmaya etkin olmak için ihtiyaç duyduğu gücün disiplin ve gerçekliğini kazandırabilir. Ulusal inisiyatif ve halkoylaması önemlidir; çünkü bu süreç demokratik programda kitlesel tartışmayı ve kamusal karar almayı yeniden canlandırabilir. Bu süreç düzgün şekilde kullanıldığı zaman kamunun makul siyasal yargılara ulaşma kapasitesini artırır.²¹⁶ Halk oylaması sürecinde geleneksel, yani sadece evet / hayır'a dayanan sorular sormak yerine daha ayrıntılı, yurttaşların düşünce ve görüşlerine dayanan sorular sorulması demokratik tartışmanın kurumsallaşmasını kolaylaştıracaktır.²¹⁷

Halk oylaması yöntemi demokrasilerini güçlendirmek isteyen toplumlarda etkin olarak kullanılmalıdır; çünkü bu yöntem halkın beklentilerine ve tercihlerine etkili çözüm yolları sunmaktadır. Ayrıca halk oylaması yöntemi doğrudan demokrasinin uygulanmasının zorluğunu bir noktada kırmakta, katılımı etkinleştirmekte, dolayısıyla doğrudan demokrasinin temsili demokrasi içinde küçük çapta uygulanması imkânını sağlamaktadır.²¹⁸

B) Elektronik Oylama: Elektronik oylamada söz konusu olan, teknolojik gelişmeler sayesinde demokrasiyi geliştirebilecek yeni oylama biçimlerinin etkin kılınmasıdır. Teknolojinin geliştirilmesi ile evde oylama mümkün kılınabilir. Böylece “yaşlılar, hapisanedekiler, bebekli anneler ya da evlerinden çıkamayan” kimseler için yeni imkânlar yaratılabilir.²¹⁹

Elektronik oylamanın yaygınlaştırılmasında internet teknolojisini kullanmak mümkün gözükmektedir. Dünyada internet ortamında yapılan seçimlerin bilinen örnekleri şunlardır: 2003'de Cenevre yakınlarında bir bölgede yerel bir referandum, 2005 yılında Estonya'da yapılan yerel seçimler ve Avrupa komisyonu tarafından hayata geçirilmesi planlanan cybervote projesi.²²⁰

²¹⁶ Ferhan Gündüz, Mustafa Gündüz (2005), a.g.e., s. 132

²¹⁷ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 346

²¹⁸ Ali Seyyar-Oral Demir (2008), a.g.e., s. 89-90

²¹⁹ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 349-351

²²⁰ Fatih Sökmen (2007), *Elektronik Oy ve Uygulamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 2

C) Kura İle Seçim: Barber'ın, doğrudan temsili gerçekleştirmek adına ortaya attığı kura ile seçim ilkesi günümüz temsili sistemlerinde iki alanda yer bulabilir:

Bunlardan bir tanesi yöre meclisleri ya da halk toplantılarına katılımdır. Özellikle büyük kentlerde yüksek nüfus nedeniyle herkesin bu gibi ortamlara katılmaya fırsat bulamadığı büyük kentlerde kura yolu ile belirlemeler yapıp katılım sağlanabilir.²²¹

Kura ilkesinin işleyebileceği ikinci alan çok fazla özel bilgi ve uzmanlık gerektirmeyen yerel görevler açısından değerlendirilebilir. Örneğin kimi bölgesel yönetim merkezlerinin tahsildarlar kurulunun, okul aile birliğinin, seçim, planlama ve benzeri kurullarının bir kısmı ya da tümünü kurayla belirlemek mümkün kılınabilir. Bu gibi ortamlarda, yeni üyeler ilgi alanlarına göre gerekli eğitimi aldıktan sonra etkin faaliyetlerde bulunup, demokratik karar vermenin kurumsallaşmasına katkı sağlayabilirler.²²²

4.2.7. Demokratik Eylemin Kurumsallaşması

Demokrasilerde yöneticiler kararları tek başlarına almazlar. Ortaklaşa hareket edilmesi sonucunda, başka bir deyişle bir oydaşmanın sonucunda bir takım kararlara varılır. Aynı kararlar gibi eylemler de ortaklaşa hareketin bir ürünüdür. Bu nedenle ortak eylem, işleri yapanların üzerinde ortak amaçlara ulaşma süreçleri içinde bütünleştirici bir etkide bulunur. Karar süreçlerinde ortaklaşa hareket edemeyen grupların bahaneleri her ne olursa olsun kısa bir süre sonra karar süreci üzerindeki etkisini yitirirler.²²³

Bu anlamda ortak çalışma, topluluk eylemi ve yurttaş hizmetlerini karşılayan güçlü demokratik eylemin kurumsallaşması; ulusal yurttaşlık ve ortak eylem, yöresel yurttaşlık ve ortak eylem, iş yerinde demokrasi ve yöreyi fiziksel kamusal alan olarak yeniden yaratmak ile olanaklı kılınmaktadır. Ulusal yurttaşlıkta önemli olan, kişinin hak ve ödevlerini iyi bilmesi, haklarını sonuna kadar savunurken ödevlerini de eksiksiz yerine getirmesidir. Yöresel yurttaşlık ise, daha önce üzerinde durulan, yerel bölgelerde vatandaşın siyasal kararlara katılımının sağlanması anlamına gelmektedir. Bu anlamda

²²¹ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 352

²²² Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 352-353

²²³ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 261-264

da yurttaşlar, kendilerine tanınan imkânlar doğrultusunda yerel siyasete katılmalı ve bu alanda demokratik eylemin kurumsallaşmasını kolaylaştırmalıdır. İş yerinde demokrasi ise iş yerinde demokratik uygulamaların bulunup bulunmadığı ile ilgilidir. Bu anlamda iş yerinde kimi kararların alınmasında işçi ve yöneticilerin ortak kararlarının uygulanması “yurttaşlık bilinci”ni de geliştirmektedir (iş yerinde demokrasi daha çok bu bölümün başında bahsedilen kurumsal demokrasinin diğer anlamıyla yakından ilişkilidir). Yöreyi fiziksel kamusal alan olarak yeniden yaratmak ise demokratik tartışmaların iyi bir şekilde yapılması için tartışmaya uygun merkezler yapılması anlamına gelmektedir.²²⁴

Barber, demokratik eylemin kurumsallaşmasını bu şekilde belirtirken Huntington’ın “demokratik davranış”tan bahsettiği kısmen daha farklıdır. Şöyle ki, Huntington “Üçüncü Dalga” adını verdiği çalışmada hükümet politikalarından duyulan hoşnutsuzluğun demokratik yollarla çözülmesi davranışının kurumsallaştığı ölçüde demokrasinin pekişmiş olacağını söylemektedir. Huntington, bu pekişmeyi ölçmek için “iki iktidar değişimi testi”nin iyi bir yöntem olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Bu teste göre, iktidar değişiklikleri döneminde bir iktidar kendisinden sonraki iktidara görevini barışçıl yollardan teslim ederse ve bu bir alışkanlık haline gelirse o zaman orada demokrasi pekişmiş sayılmaktadır. Huntington’a göre bu test iki şeyi göstermektedir. Bunlardan birincisi iktidarda bulunanların seçimi kaybettikten sonra iktidarı diğer gruba devredecek derecede demokratik olduklarını; ikincisi ise hem elitlerin hem de halkın demokratik sınırlar çerçevesinde hareket ederek hoşnutsuzluklarını seçim yoluyla iktidara yansıtması ve beğenmedikleri politikalar olduğunda sistemi kökten değiştirmek yerine politika uygulayıcılarını değiştirerek demokrasiye bağlılıklarını göstermeleri.²²⁵

Kimi zaman demokratik sistemin varlığı başka sistemlerin olmamasından kaynaklanabilmektedir. Askerî yönetimler, Marksist-Leninist çizgide yönetimler ve diktatörlüklerin denenip başarısız olmaları demokratik rejimi zorunlu kılabilir; ancak bu sistemlerin yeni oluşacak otoriter akımların etkisinde kalmaları beklenemez değildir. Bu

²²⁴ Benjamin Barber (1995), a.g.e., s. 360-368

²²⁵ Samuel P. Huntington (1996), a.g.e., s. 259-260

nedenle bu tür akımların başarılı olup olmayacağı, demokratik davranışların ne derecede kurumsallaşıp kurumsallaşmadığına bağlı olacaktır.²²⁶

4.3. DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI VE İSTİKRAR

Demokrasinin kurumsallaşması ile onun istikrarlı olması arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. İstikrarsız bir demokrasinin kurumsal bir yapı arz etmesi şüphesiz beklentilerin dışında olan bir durumdur. Bu nedenle istikrarlı, işleyen bir demokrasi modeli, onun kurumsallaşmasında önemli bir işleve sahiptir. Peki istikrarlı bir demokrasinin, dolayısıyla kurumsal bir demokrasinin dayanağı ne olmalıdır?

Ünlü siyaset bilimi teorisyeni Harry Eckstein, yayımladığı “Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi” adlı makalesinde istikrarlı bir demokrasiden anlaşılması gerekenin “derin ve sık sistem değişiklikleri geçirmeksizin büyük bir kalıcı güç ve yaşama yeteneği göstermiş bir demokrasi modeli” olması gerektiğini söylemektedir. Bir demokrasinin istikrarlı sayılabilmesi ne kadar uzun yaşadığı anlamına gelmemektedir. Bu anlamda, istikrarlı bir demokrasi modeli; tesadüfî şartlarla değil, sosyal ve siyasal koşulların yerleşmesi şartına dayanır. Bu nedenle istikrarlı bir demokraside söz konusu olan sadece dayanıklılık değildir. Eckstein’a göre, dayanıklılık istikrarlı bir demokrasinin sadece bir unsurudur. Dayanıklılıktan başka, istikrarlı bir demokrasinin “karar almada etkinlik” ve “gerçeğe uygunluk” unsurlarını da içermesi gerekmektedir.²²⁷

Eckstein’in ortaya attığı istikrarlı bir demokrasi teorisinde ilk önermesi “ Bir hükümet sisteminin otorite kalıpları o toplumdaki diğer otorite²²⁸ kalıplarıyla uyumluysa hükümet istikrarlı olma eğilimindedir” olmaktadır. Bu önermeye göre demokrasinin istikrarının sağlanabilmesinin bir koşulu; siyasal parti, baskı grupları, ekonomik örgütler, dernekler, okullar gibi sosyal hayatın farklı kesimlerinde bulunan gruplaşmaların otorite kalıplarının birbiriyle benzer olmasıdır. Burada, özdeşlikle

²²⁶ Samuel P. Huntington (1996), a.g.e., s. 262

²²⁷ Harry Eckstein(1967), “Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi”, *Çeviren: Ergun Özbudun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 24, Sayı:1*, Ankara, s. 41-43 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/336/3414.pdf>) (11.11.2009)

²²⁸ Burada otorite kalıplarından anlaşılması gereken husus, siyasal olsun ya da olmasın, her türlü sosyal toplulukta kararların alınış mekanizmasıdır. Yani bir sosyal toplulukta kararların alınış biçimi, değerlendirilmesi ve uygulamaya konulması davranışları o topluluğun otorite kalıbını oluşturmaktadır. Bkz: Harry Eckstein (1967), a.g.m., s. 46

benzerliği birbiriyle karıştırmamak gerekir ki bütün grupların otorite kalıplarının özdeşliği, yani her türlü nitelik bakımından birbirinden ayırt edilemeyecek kadar benzer olması, imkânsızdır.²²⁹ Bu anlamda Eckstein, istikrarlı bir sistem için otorite kalıplarının birbiriyle aynı olmasını değil, birbirine benzer nitelikler taşıyarak hükümet sistemine yakın nitelikler taşıması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle otorite kalıplarının en tepesine hükümet sistemini yerleştirip diğer sosyal gruplaşmaların ona benzedikçe istikrarın artacağını, benzerlikten uzaklaştıkça da istikrarın azalacağını söylemektedir.²³⁰

Uygun, Eckstein'ın bu önermesini destekler nitelikte; demokrasinin sağlanabilmesi için "kültürel, sportif, mesleki, siyasal ... pek çok örgütlenme biçimi için, yasaların demokratik esaslar" çerçevesinde oluşturulması gerektiğine vurgu yapmaktadır.²³¹

Eckstein ise bu önermesini desteklemek amacıyla çağdaş İngiltere ile Weimer Almanya'sını örnek göstermektedir. Bu anlamda İngiltere'de hükümet sistemi partilerinin otorite kalıpları arasında benzerlik kurmakta, bu benzerliğin de her iki otorite kalıbının da zirvesinde otoriteyi temsil eden, çeşitli toplantılara başkanlık eden; fakat sembolik bir önem taşıyan kişilerin olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Bunun yanında önemli kararları alması bakımından otoritenin alt sistemlerinde çeşitli konsey ve kurulların olduğunu söylemektedir. Hattâ bu yapının İngiltere'deki bütün kamusal otoritelerde var olduğunu da eklemektedir. Buna karşın Weimar Almanya'sının her ne kadar parlamenter ve temsil kurumlarına sahip olursa da ve sadece bu yönüyle demokratik görüntü sergilese de; partiler, siyasal menfaat grupları ve sosyal hayatın otoriter bir yapı sürdürdüğünü belirtmektedir. Bu nedenle Weimar Almanya'sı İngiltere'ye göre daha az istikrarlı bir yapı gösterdiğini söylemektedir.²³²

Eckstein, bu incelemesinde demokrasinin istikrarlı işlemei ile otoriteryanizm arasında da ilginç bir bağlantı kurmaktadır. Bu anlamda O'na göre demokratik rejimde "hükümet sistemi" ile "toplumun diğer yönleri" arasında oluşacak herhangi bir

²²⁹ Harry Eckstein(1967), a.g.m., s. 46-47

²³⁰ Harry Eckstein(1967), a.g.m., s. 52

²³¹ Oktay Uygun (2003), *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlâki Boyutları*, İnkılap Yayınları, Ankara, s. 180

²³² Harry Eckstein(1967), a.g.m., s. 59

uyumsuzlukta hükümetin belli ölçüde otoriteryanizme sahip olması yine o sistemin istikrarı için son derece gereklidir.²³³

Demokrasinin kurumsallaşması konusunda şüphesiz daha farklı teoriler üretmek ve başka açılardan değerlendirmeler yapmak mümkündür. Ancak bu konuda, yukarıda anlatılanlar kapsamında, bu koşulların hepsini birden sağlayan bir demokratik rejimin kurumsallaşma açısından büyük yol alacağı da kesindir. Burada vurgulanması gereken şudur ki, bir sistemdeki demokratik kurumlar tek başına çok fazla bir şey ifade etmemektedir. Bu nedenle bu kurumların birbirleriyle uyum içinde çalışması; fakat bunu yaparken tek bir kimsenin egemenliği altına girmemek adına özerkliğini koruması, doğabilecek sorunlara karşı mümkün ölçüde alt kurumlarının olması demokratik rejimi kurumsal yapıya büründürmede önemli rol oynayacaktır. Aynı şekilde tartışma, karar alma ve kararların eyleme dönüştürülmesi yönünde demokratik alışkanlıkların süreklilik kazanması yine bu konu açısından önemlidir. Demokratik eylemlerde istikrarın sağlanması bakımından da toplumdaki en küçük grupların otorite kalıplarının dahi siyasal yönetimin otorite kalıplarına benzer nitelikler taşıması yine demokrasinin kurumsallaşmasına katkı sağlayacaktır. Bütün bunlar yapılırken liberal demokrasi modeline uygun davranışların çıkış noktası alınması liberal demokrasinin kurumsallaşmasını güçlendirecektir.

²³³ Harry Eckstein(1967), a.g.m., s. 75

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI EKSENİNDE 1982 SONRASI TÜRKİYE’SİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bir önceki bölümde, demokrasinin kurumsallaşabilmesi için gerekli nitelikler üzerinde durulmuştu. Bu bölümde ise, söz konusu nitelikler çerçevesinde, 1982’den sonra Türkiye’de demokrasi hakkında, bir durum değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin demokrasi konusundaki serüveni Osmanlı Devleti döneminden başlamaktadır. 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Kanun-i Esasi, Meşrutiyet Dönemi, Teşkilat-ı Esasiye, 1921 Anayasası, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası, 1982 Anayasası ayrıca cumhuriyet tarihinde yaşanan askerî müdahaleler, muhtıralar şüphesiz kişisel hak ve özgürlükler bağlamında getirdikleri ve götürdükleriyle Türk demokrasi hayatını etkilemişlerdir. Bu dönemlerin her biri üzerinde uzun çalışmalar yapılabilir; ancak hem daha güncel olması nedeniyle hem de 1982 Anayasası son anayasa olduğu için, bu anayasanın getirdiği düzenin demokrasinin kurumsallaşması üzerindeki etkileri bu çalışmada incelenecektir.

5.1. 1982’DEN SONRA TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASININ İNCELENMESİ

Çalışmanın bu bölümünde, 1982’den sonra yaşanan siyasi gelişmelerin Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasını nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla bu bölümün incelemesi yapılırken daha önce üzerinde durulan, demokrasinin kurumsallaşması için ön görülen kriterlerden yararlanılacaktır.

5.1.1. Uyarlanabilirlik - Tutarlılık ve Türkiye

Bir siyasal örgüt ya da usûlün kurumsallaşabilmesi için ortaya konulan ilk kriter “uyarlanabilirlik”ti²³⁴. Bu anlamda uyarlanabilirlik ve Türkiye üzerine bir değerlendirme yapılırken bakılması gereken ilk şey demokrasinin kronolojiksel yaşı olmalıdır. Bunu sadece 1982 dönemi için değerlendirmek imkânsızdır. Bu anlamda 1808’de düzenlenen Sened-i İttifak ve ardından 1839’da gelen Tanzimat Fermanı

²³⁴ Bkz: s.63

düzenlemelerini demokratikleşmenin başlangıcı olarak göstermek mümkündür. Ancak burada söz konusu olan kişisel hak ve özgürlüklerin tamamen tanındığı, temsil sisteminin kusursuz işlediği, egemenliğin halkta olduğu bir demokrasi değildir. Söz konusu olan şey sadece küçük düzenlemelerle yapılan modernleşme hareketleridir. Bu anlamda Sened-i İttifak ile padişah ve âyanlar devleti adalete uygun yöneteceklerine söz verip, vergide adaleti sağlamak için çalışmalar yapacakları konusunda anlaşmaya varırlarken Tanzimat Fermanı ile “can, mal, ırz ve namus dokunulmazlığı, keyfi yönetimin sınırlandırılması, tabii haklar, eşitlik” gibi haklar tanınmaya çalışılmıştır.²³⁵ Cumhuriyet dönemi gelişmelerinden, 1921 Anayasası ile egemenliğin millete dayandırılması, bir geçiş dönemi olarak bu kapsam içinde değerlendirilmelidir. Bu anlamda Türkiye’de demokrasinin yaşını hesaplamak için bu dönemler çıkış noktası alınırsa yaklaşık 150-200 yıllık bir mazisinin olduğu görülmektedir. Hattâ egemenliğin millete dayandırıldığı bir sistemin varlığının 1921’den sonra resmîyetleştirilmesi (anayasaya girmesi), bu süreci 90 yıla indirmektedir.

Uyarlanabilirlik üzerinde yapılacak ikinci değerlendirme kuşaksal yaş konusundadır. Bilindiği üzere burada belirleyici olan, örgüt yöneticilerinin değişme alışkanlığıdır. Bu anlamda 12 Eylül müdahalesinden sonra seçimlerin yapıldığı ilk sene olan 1983’den itibaren bakıldığında, kimi siyasilerin resmî süresi dolmuş olmasına rağmen, görev sürelerini uzatmaya yönelik girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Kenan Evren’in cumhurbaşkanlığı görev süresinin son bulduğu 1989’da, görev süresini uzatmaya yönelik girişimlerde bulunulması buna örnektir. Ayrıca, o dönemde de, günümüzde yaşanan cumhurbaşkanlığının halk tarafından seçilip seçilmemesi tartışmalarının yaşandığı görülmektedir. Dönemin cumhurbaşkanının belirlenmesi konusunda yaşanan gelişmeleri Sina Akşin şu şekilde özetlemektedir: “Kimileri bir anayasa değişikliği ile Evren’in bir dönem daha cumhurbaşkanlığı yapmasını istiyordu, İnönü ise buna karşı çıkmaktaydı. Demirel ise cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini istiyordu ... fakat bir de çok partili hayata geçildiğinden beri cumhurbaşkanının partiler dışı bir hayattan gelmesi düşüncesi vardı.”²³⁶

²³⁵ Erik Jan Zürcher (2007), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 50, Ergün Aybars (1990), *Türkiye’de Demokrasi ve Fikri Kaynağı, Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürü’nün Gelişmesi*, Yayına Hazırlayan: Hüsnü Erkan, Türk Demokrasi Vakfı-Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 15

²³⁶ Sina Akşin (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 284

Benzer bir girişimin 2000 yılında cumhurbaşkanlığı görevi süresi dolan Süleyman Demirel'in, görev süresinin uzatılmasına yönelik yapıldığı görülmektedir. Hem Kenan Evren'in hem de Süleyman Demirel'in görevi döneminde yapılan bu girişimlerin sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Bu tarz girişimlerde bulunulması her ne kadar demokrasinin kurumsallaşması açısından olumlu bir nitelik içermese de, girişimin görev süresinin uzatılmaması yönünde sonuçlanmasının, Huntington'ın uyarlanabilirlik kriteri bağlamında, olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2007'de değiştirilen 77. Maddesine göre seçimler dört yılda bir yapılmaktadır.²³⁷ Bu değişiklik yapılmadan önce seçimler beş yılda bir yapılmaktaydı. Başka bir deyişle 1982'den 2007 yılına gelinceye kadar genel seçimlerle iş başına gelen yönetici kadroların görev süresi beş yıldır. Bu süre 2007 yılında yapılan değişiklikle dört yıla indirilmiştir. Buna karşın, daha önce de belirtildiği gibi, partilerin kendi tüzüğünde bir düzenleme yoksa, o parti genel başkanının uzun yıllar aynı görevde kalması ve yapılacak seçimler neticesinde başarılı olursa yine uzun yıllar başbakan olarak görev yapması mümkün gözükmemektedir.

Bu konuya ilişkin, şu anda iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tüzüğünün "Genel Başkanlık İçin Adaylık Koşullarını" düzenleyen 75. maddesinde şu ifade bulunmaktadır: "Parti genel başkanı, büyük kongre tarafından gizli oyla seçilir. Ancak aynı kişi, kurucu genel başkanlık hariç, en fazla dört olağan dönem için genel başkan seçilebilir"²³⁸. Günümüzde muhalefet partisi olarak mecliste bulunan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin parti tüzüğünde ise genel başkanın görev süresine ilişkin şu ifade yer almaktadır: "Parti Genel Başkanı, Büyük Kongre tarafından üye tam sayısının salt çoğunluğu ile en çok üç yıl için seçilir."²³⁹ Bununla beraber hâlihazırdaki MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin 1997, 2000, 2003 ve 2006 yıllarında yapılan kongrelerde üst üste MHP Genel Başkan'ı olarak seçildiği görülmektedir.²⁴⁰ Şu anda mecliste muhalefet partisi olarak görevde bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Deniz Baykal'ın ise 1992 ve 1999 yılları arasında genel başkanlık

²³⁷ Bkz: 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde: 77

²³⁸ Bkz: Adalet ve Kalkınma Partisi İç Tüzüğü Madde: 75 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: http://www.akparti.org.tr/parti-tuzugu_80.html) (20.04.2010)

²³⁹ Bkz: Milliyetçi Hareket Partisi İç Tüzüğü Madde: 46 (Ayrıca online ulaşım için bkz: http://www.mhp.org.tr/mhp_parti_tuzugu.php) (20.04.2010)

²⁴⁰ Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli hakkında ayrıntılı özgeçmiş için bkz: http://www.mhp.org.tr/genel_baskanin_hayati.php (20.04.2010)

görevinde bulunduğu, 1999’da bu görevine bir müddet ara verdikten sonra 2000 yılında tekrar genel başkan seçildiği ve günümüzde de hâlâ aynı görevi devam ettirdiği bilinmektedir.²⁴¹

Turgut Özal’ın 6 Kasım 1983 ve 29 Kasım 1987’de yapılan seçimlerde üst üste iki dönem başbakan seçilmesi, ardından 31 Ekim 1989’da cumhurbaşkanı seçilip 17 Nisan 1993’te vefatına kadar görev yapması, benzer şekilde Bülent Ecevit’in 1957 yılından 2006 yılına kadar aktif siyasetin içinde olması, uzun dönemler Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol Parti Genel Başkanı görevlerinde bulunması ve yaşamı boyunca beş kez başbakanlık görevinde bulunması, Huntington’ın uyarlanabilirlik kriteri çevresinde olumsuz bir olarak değerlendirilmesi olasıdır.

Devlet yönetiminde yaşanabilecek krizlere karşı demokratik çözüm yollarının bulunabilmesi alışkanlığının değerlendirilmesi ve bu krizlerin algılanması konusunda yasama, yürütme ve yargı organları ile askerî yönetim arasında tutarlılık bulunup bulunmadığının ortaya konulması Türkiye için bu iki kriterin birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu anlamda 1997’de yaşanan 28 Şubat süreci ve 2007’de yaşanan e-muhtıra krizi Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması bağlamında değerlendirilmesi gereken iki önemli gelişmedir. 1982’den sonra Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşıp kurumsallaşmaması açısından değerlendirme yapılırken, göz önünde bulundurulması gereken 28 Şubat krizi, bilindiği üzere Ankara Sincan Belediyesi’nin düzenlediği Kudüs Gecesi’nden sonra ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, 24 Aralık 1995 seçimlerinden sonra Refah Partisi’nin izlediği politikalarda islamî öğelere vurgu yapılması²⁴², düzenlenen gecede İran Büyükelçisi Mohammed Reza Baggeri’nin şeriat yönetimini istemesini ima etmesi ve Türk-İsrail ilişkilerini kınayan bir konuşma yapması²⁴³ Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından tehlikeli olarak algılanmış ve 4 Şubat 1997’de Sincan’da tankların ve zırhlı askerî araçların geçmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca 28 Şubat 1997’de Millî Güvenlik Kurulu, hükümete “kökten dinciliğin yayılmasını önlemek adına 18 maddelik

²⁴¹ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal hakkında ayrıntılı özgeçmiş için bkz: <http://www.chp.org.tr/GenelBaskan-Ozgecmis.aspx> (20.04.2010)

²⁴² İzlenen politikalardaki islamî öğelerin varlığına ilişkin bkz: Baskın Oran (Ed.) (2003), a.g.e., s. 219

²⁴³ Baskın Oran (Ed.) (2003), a.g.e., s. 580, Radikal Gazetesi Murat Yetkin, “10. Yılında 28 Şubat (5)” *Radikal Gazetesi*, 01.03.2007 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214302>) (08.04.2010)

önlemler paketi önermiştir.”²⁴⁴ Bu önlemler paketinde laikliğin titizlikle korunması hususuna, tarikatların ve tarikatlara bağlı okul, yurt gibi yerlerin kontrol altına alınması konusuna, yeni nesillerin Atatürkçü çağdaş düşünce temelinde yetiştirilmesine, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin özellikle dine karşıymış gibi gösterilip yıpratılması çalışmalarının engellenmesi konularında vurgu yapılmıştır.²⁴⁵

27 Nisan 2007’de ise Türkiye’de cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Genel Kurmay Başkanlığı internet sitesinde yayımlanan “Son Günlerde Meydana Gelen Gelişmeler Hakkında” başlıklı basın açıklaması “Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir” cümlesi ile başlamış, açıklamanın devamında temel değerlerin yıpratılmasında özellikle çocuk ve kadınların kullanıldığı vurgulanmıştır ²⁴⁶. Bu anlamda 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamalarında kuran okuma yarışması yapılmasının yanı sıra, 22 Nisan 2007’de çeşitli illerden getirilen kız çocuklarına çağdışı kıyafetlerle ilahi okutulmasının yanı sıra, kutlu doğum haftası nedeniyle Ankara’da tüm okul müdürlerine etkinliğe katılım emrine ve düzenlenen etkinliklerde çocukların ortaöğretim kurumlarına başı kapalı gelmesine tepkili olduğu ifade edilmiştir. Bu açıklama Türk Silahlı Kuvvetleri’nin internet sitesinden yapıldığı için Türk siyasi hayatına “e-muhtıra” olarak girmiştir.

Gerek 28 Şubat sürecinde gerekse e-muhtıra krizinde askerî kesimin siyasete müdahalesi, şüphesiz, demokratikleşme açısından yaşanan olumsuz gelişmeler olarak nitelendirilmelidir; ancak her iki olayda da, askerinin müdahalesi ile, bir iktidar değişikliğine gidilmemesi yani askerî yönetimin devlet yönetimine gelmemesi, bir anlamda Türkiye’de demokrasinin, kendisine, kurumsallaşma yönünde bir yol çizdiği şeklinde yorumlanabilir.

Huntington’ın belirlediği kriterlerde, bir siyasal sistem ya da usûlün kurumsallaşmasında önemli olan başka bir unsur da o sistem ya da usûl üzerinde genel

²⁴⁴ Sina Akşin (2007), a.g.e., s. 301

²⁴⁵ Tevfik Çavdar (2004), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*, 339-342

²⁴⁶ Basın açıklamasının tam metni için bkz:

http://www.tsk.tr/10_AR_SIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html (06.11.2009)

bir uzlaşma noktası olması, çıkabilecek krizlere karşı o uzlaşma çerçevesinde müdahale edilebilmesiydi. Huntington bu durumu tutarlılık olarak ifade etmekteydi.²⁴⁷

Bu çerçevede 1982 Anayasası'nda "Türkiye Devleti'nin bir cumhuriyet" olduğu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin; toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti" olduğu açıkça belirtilmiştir.²⁴⁸ Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu andan itibaren, dolayısıyla 1982 yılından sonra da, devletin şeklinin cumhuriyet olup olmadığı noktasında herhangi bir kriz yaşamamıştır. Krizlerin çok genel bir ifade ile "laiklik" olgusunun siyasi partiler ve askerî yönetim tarafından farklı şekillerde algılanmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü gerek 28 Şubat sürecinde gerekse e-muhtıra krizinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin temel kaygısı görüldüğü üzere "laiklik" olmuştur. Silahlı kuvvetlerin, siyasi yöneticilerin kararlarında gördükleri laiklik karşıtı uygulamalar, siyasal sistem üzerinde bu konuda tam bir uzlaşma varılmadığının, başka bir deyişle bir tutarsızlık söz konusu olduğunun göstergesi olarak algılanabilir.

Tutarlılık konusunda yaşanan benzer nitelikte bir krizin yargı organı ile yasama organı arasında da yaşandığının söylenmesi olasıdır. Bu anlamda iktidar partisi AKP'ye karşı "laikliğe aykırı fiiller" nedeniyle 14 Mart 2008 tarihinde; "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da aralarında bulunduğu 71 kişiye siyasi yasak getirilmesi"²⁴⁹ ve AKP'nin kapatılması istemiyle açılan dava 30 Temmuz 2008'de Anayasa Mahkemesi üyelerinin altıya karşı beş oy ile aldığı karar ile AKP'nin lehine sonuçlanmıştır. Dolayısıyla AKP bu davada kapatılmamış, sadece hazine yardımının yarısının kesilmesi cezası almıştır.²⁵⁰ Bu durum yargı ve yasama arasında krize neden olmuş, iktidar partisinin böyle bir dava ile karşı karşıya kalması Türkiye'de demokrasi ile ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. Söz konusu olan bu dava her ne kadar demokrasilerde yaşanmaması gereken bir durum olsa da, bir iktidar partisinin kapatılmaması, Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması açısından, yaşanan önemli bir gelişme olarak algılanabilir.

²⁴⁷ Bkz: s. 67

²⁴⁸ Bkz: 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde: 1-2

²⁴⁹ "Başsavcı AK Parti'ye Kapatma Davası Açtı", *NTV MSNBC Web Sitesi*, 17.03.2008, bkz: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/439256.asp> (06.11.2009)

²⁵⁰ "Ak Parti Kapatılmasın" Kararı Çıktı", *Milliyet Gazetesi Web Sitesi*, 30.07.2008, bkz: <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=972729> (06.11.2009)

Uyarlanabilirlik konusunda ifade edilen, çıkabilecek krizlere yönelik demokratik davranış şekillerinin ne derecede uygulama alanı bulunup bulunmadığı konusunun, Türkiye’de siyasi kültür ve sivil toplumun gelişimi ile ilişkili olduğunun belirtilmesi gerekir. Yaşanan krizlerin ise genel olarak laiklik algılamasında yaşanan farklılıktan kaynaklandığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenlerle Türkiye’de seçimler, siyasi kültür, sivil toplum ve laikliğin bu çalışma çerçevesinde incelenmesi gerekli görülmektedir.

5.1.1. 1. Türkiye’de Seçimler

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması çerçevesinde, seçimlere bağlı olarak değerlendirilmesi gereken ilk konu, seçmen davranışları olmalıdır. Bu çerçevede, bir siyasi partinin birkaç dönem üst üste iktidara gelme niteliğinin sebepleri ortaya çıkarılmak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde önemli olan şey her seçim dönemine ilişkin seçim analizi niteliğinde bir çalışma yapmaktan çok, belli dönemlerde üst üste iktidara gelen bir siyasi partinin, dolayısı ile parti liderinin, hangi nitelikler doğrultusunda seçmenin oyunu alabildiğinin incelenmesi olacaktır.

Bilindiği üzere 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra ilk seçimler 6 Kasım 1983’de yapılmıştır. 1980’den 1983’e kadar süren askerî yönetimden sonra sivil siyasete geçişin başlangıcı olarak ifade edilmesi mümkün olan 1983 seçimlerinde, Milli Güvenlik Konseyi (MGK), bilindiği üzere; Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olmak üzere sadece üç partinin katılmasına izin vermiştir.²⁵¹ Bu partilerin katılımıyla gerçekleştirilen seçimlerde ANAP %45,1 oy alarak iktidar partisi olmaya hak kazanmıştır. Bu seçimlerden HP %30,5 oy alırken MDP %23,3 oy almıştır. 1983 genel seçimlerinden sonra 1987 yılında yapılan genel seçimlerde ise ANAP’ın %36,3 oy alarak yine iktidar partisi olmaya hak kazandığı görülmektedir.²⁵² 1987 seçimlerinden sonra 20 Ekim 1991 seçimleri dahil olmak üzere 3 Kasım 2002 seçimlerine kadar geçen sürede ise Türkiye’de bir koalisyon hükümetleri dönemi yaşandığı görülmektedir. 2002 seçimleri ve 22 Temmuz 2007 seçimlerinde ise, 2002 seçimlerinden önce kurulmuş olan AKP’nin, tek parti iktidarı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) yer aldığı görülmektedir. Bu anlamda seçmenin bir

²⁵¹ Tefik Çavdar (2004), a.g.e., s.276

²⁵² Çalışmanın bu bölümünde ve sonraki bölümlerinde oy oranları konusunda www.tesav.org.tr adresinden yararlanılmıştır. Ulaşım tarihi: 13.04.2010

siyasi partiyi iktidara taşıma alışkanlığının hangi kriterler doğrultusunda olduğunun değerlendirilmesi, Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması konusunda incelenmesi gereken bir konu olmaktadır.

1983 seçimlerine gidilirken bazı partilerin seçime girmesinin yasak olduğu gibi, seçime katılan partiler konusunda, askerî yönetimin, eşit bir yaklaşımı benimsemediği görüşü Ali Eşref Turan tarafından şu sözlerle ifade edilmektedir: “Askerî yönetim, seçime giden partilere, yani izin verdiklerine de eşit uzaklıkta durmamıştır. Seçimlerden birkaç gün önce, Devlet Başkanı Kenan Evren radyo ve televizyonda yaptığı bir konuşmada halktan oylarını, Milli Güvenlik Konseyinin gerçekleştirdiklerini devam ettirecek bir yönetimi işbaşına getirecek doğrultuda vermelerini istedi.”²⁵³ Çavdar’da, bu görüşü destekler nitelikte, askerî yönetimin güvendiği partinin MDP olduğunu belirtmektedir.²⁵⁴ Böyle bir yönlendirmeye rağmen, Akgün, 1983 seçimlerinde ANAP Genel Başkanı Turgut Özal’ın başarılı olmasının sebeplerinin arkasında siyasi arenada iyi bilinen bir isim olmasına, merkezde ve merkez sağdaki grupları (liberalleri, ılımlı İslamcıları, milliyetçileri ve muhafazakârları) kendi çatısı altında toplamasına bağlamaktadır. Bunlara ilaveten, Turan’ın deyimiyle, “seçime ANAP dışında kurdurulmuş iki siyasi partinin katılması ve Özal’ın açık bir iktisadî programının olması”nın da bu dönemde ANAP’ı iktidara taşıyan bir etken olarak değerlendirilebilmektedir.²⁵⁵ Akgün, ayrıca ANAP’ın 1983-1987 yılları arasında gerçekleştirdiği; ekonomik, sosyal ve kültürel hayata ilişkin reformların halkın refahını artırıcı etkiler yarattığını söylemekte ve bu dönemde büyüyen ekonomi, nispeten düşük enflasyon, IMF ve uluslararası finans kuruluşlarından temin edilen krediler ile sendikal hareketlerin kontrol edilebilir durumda olmasının ekonomik göstergeleri olumlu yönde etkilediğini belirtmekte; fakat bu olumlu havaya rağmen 1987’de gerçekleştirilen referandumda ANAP’ın halk desteğinin azaldığını belirtmektedir. Bu azalmanın nedeni olarak da 1980 müdahalesi sonrasında siyasi yasağı bulunan politikacıların bu dönemde yasaklarının kaldırılmasına ve siyasi arenaya geri dönmesine bağlamaktadır.²⁵⁶

²⁵³ Ali Eşref Turan (2004), *Türkiye’de Seçmen Davranışları Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 129

²⁵⁴ Tefik Çavdar (2004), a.g.e., s. 271

²⁵⁵ Ali Eşref Turan (2004), a.g.e., s. 132

²⁵⁶ Birol Akgün (2007), *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınları, Ankara, s. 51-52

Bu değerlendirmeler Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması açısından, seçimler çerçevesinde önem arz etmektedir. Zira 1983 seçimlerine girilirken askerî yönetimin seçmenleri yönlendirme çabalarına rağmen, halkın bir noktada kendi iradesini kullandığının söylenmesi olasıdır. Bu anlamda ANAP’ın merkezdeki ve merkez sağdaki grupları kendi çatısı altında toplaması, açık bir iktisadi programının olması seçmenlerin böyle bir davranış benimsemesinde etkili olduğu söylenebilir.

1987 seçimlerine girilirken ise, 1980 müdahalesinden sonra gerçekleştirilen siyasi yasakların kaldırılması konusu gündeme gelmiştir. Bu konuda yapılan referandum neticesinde de, siyasi yasakların kalkması yönünde karar çıkması, yedi partinin bu seçimlere katılmasına imkân tanınması açısından önemlidir. Zira Turan’ın da belirttiği üzere seçime katılan partilerin ANAP dışında olanları ilk defa bir seçime katılmışlardır.²⁵⁷ 29 Kasım 1987 yılında yapılan seçimlerde ANAP’ın %36,3 oy oranıyla yine birinci parti olarak meclise girdiği ve iktidar partisi olmaya hak kazandığı görülmektedir. 1983 yılında yapılan seçimlerle kıyaslandığında ANAP’ın oylarının ortalama %9 oranında düştüğü görülmektedir. Turan, bu düşüşün nedeni olarak daha önceki seçimde sağ görüşlü partilerin iki tane olmasına; fakat siyasi yasakların kaldırılmasından sonra bu görüşteki partilerin 1987 seçimlerinde beşe çıkmasına ve oyların da bu partiler arasında dağılmasına bağlamaktadır.²⁵⁸

1987 yılında yapılan seçimlerde ilginç bir durumun yaşandığı görülmüştür. Bu dönemde uygulanan yeni bir seçim yasası ile seçim çevreleri küçültülmüş, diğerlerinden bir oy fazla alan partinin kontenjan adı altında ek milletvekilliği sağlanmış, seçim çevresinin küçültülmesi ile bölge barajı artırılmış ve partilerin milletvekili çıkarma olasılığı yükseltilmiştir.²⁵⁹ 1983 seçimlerinde %45,1 oy oranıyla meclisteki sandalyelerin %53’ünü alabilen ANAP’ın yapılan bu değişiklikten sonra %36,3 oranında oy alıp meclisteki sandalye sayısını %65’e çıkarması Turan tarafından şöyle ifade edilmektedir: “...Özal seçim kanununda değişiklik yaptırarak seçimlerin partisi açısından ‘verimli’ olmasını sağlamıştır.”²⁶⁰ Bu olayı, dönemin konjontürel yapısı içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu nedenle, seçim kanunda yapılan düzenlemeler bir yana, Turan, 1987 seçimlerinde de ANAP’ın birinci parti olmasının

²⁵⁷ Ali Eşref Turan (2004), a.g.e., s.137

²⁵⁸ Ali Eşref Turan (2004), a.g.e., s.138

²⁵⁹ Tefik Çavdar(2004), a.g.e., s.280

²⁶⁰ Ali Eşref Turan (2004), a.g.e., s. 139

sebeplerini, ANAP'ın iktisadî alanda izlediği başarılı politikalara, bürokrasiyi azaltma çabalarına bağlamaktadır; buna ilaveten ilerleyen yıllarda enflasyonun artması ve iktisadî büyümenin azalmasının neticesinde 1989 yılında yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın oylarının düşüşe geçtiğini de belirtmektedir.²⁶¹

Daha sonraki seçimleri incelemeye geçmeden önce askerî müdahaleden sonra yapılan 1983 ve 1987 seçimleri konusunda seçmenlerin oy verme alışkanlıkları hakkında değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Ferihan Polat'ın belirttiği üzere seçmen tercihleri konusunda üç farklı yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bunlar: psikolojik yaklaşım, rasyonel tercih yaklaşımı ve sosyolojik yaklaşımdır.²⁶² Rasyonellik yaklaşımından, seçmenlerin kendi çıkarları çerçevesinde bir parti ya da adayı benimsemesi ve seçim döneminde de yine çıkarlarına en iyi hizmeti verebilecek parti ya da adayı iktidara taşıması anlaşılmalıdır. Bu anlamda sorumlu seçmen düşüncesi doğrultusunda, seçmenlerin ülkenin ekonomik göstergelerinden siyasi iktidarı sorumlu tutmaları bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmektedir. Yine seçmenlerin, siyasi iktidarın performansı çerçevesinde kendi ekonomik durumlarını değerlendirmeleri ve geçmişe yönelik oy verme davranışı bu yaklaşım çevresinde incelenmektedir.²⁶³ Bu yaklaşım çerçevesinde 1983 ve 1987 genel seçimlerine bakıldığında ekonomik göstergelerin seçmen davranışında önemli rol oynadığının söylenmesi olasıdır. Gerçekleştirilen siyasi yasaklamalar bir yana, 1983 seçimlerinden önce ANAP'ın açık bir ekonomi programının olması, seçimlerden sonra ekonomik göstergelerin iyiye doğru yol alması, ve yine seçim kanununda yapılan değişiklikler bir yana, ANAP'ın 1987 seçimlerinde de birinci parti olarak çıkmasını sağladığını söylemek olasıdır. 1987 genel seçimlerinden sonra enflasyonun artış göstermesi ve ekonomik büyümenin azalması neticesinde 1989 yerel seçimlerinde ANAP'ın oylarının düşüşe geçmesi yine bu çerçevede değerlendirilmesi gereken bir niteliktir. Burada bir parantez açıp 1994'de Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin yine seçmen davranışlarını etkilediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Turan, 1994'de yaşanan iktisadi kriz ile yüksek enflasyonun görülmesi, ekonomik durgunluğun yaşanması, iç ve dış borçların artması neticesinde

²⁶¹ Ali Eşref Turan (2004), a.g.e., s. 139

²⁶² Seçmen tercihi konusunda teorik bir inceleme yapmak bu tezin zaman ve içerik sınırlarını aşacağı için bu konuyla ilgili bilgi edinmek için bkz: Ferihan Polat (2010), *Din Siyaset Seçmen*, Çizgi Kitabevi, Konya, s.132

²⁶³ Ferihan Polat (2010), a.g.e., s. 135

1994 yerel seçimlerinde koalisyon partileri ve ANAP'ın küçüldüğünü, Refah Partisi'nin ise büyüdüğünü belirtmektedir.²⁶⁴

Bu noktada, krizlerden uzak, istikrarlı ve gelişmiş bir ekonomi ile demokrasinin kurumsallaşması arasında bağlantı kurmak; başka bir deyişle seçimler kadar ekonomik istikrar ve gelişmişliğin demokrasinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynadığını ifade etmek olasıdır. Zira Boutros Boutros-Ghali tarafından da ifade edildiği üzere demokrasi ve (ekonomik) gelişmişlik birbirini tamamlayıcı öğelerdir ve birbirini desteklemektedirler. Bu iki kavram arasındaki ilişki kuvvetlidir; çünkü refah seviyesi yüksek bir toplum, ekonomik olduğu kadar demokratik özlemlerin de gerçekleştirildiği toplumdur. Bu bakımdan tarih göstermektedir ki demokrasi ve (ekonomik) gelişmişliğin birbirinden ayrıldığı noktalarda başarısızlıklar ortaya çıkmaktadır; tam tersine demokrasi ve (ekonomik) gelişmişlik arasındaki bağlantının sağlanması, her ikisinin de kökleşmesini sağlamaktadır.²⁶⁵ Bingham Powell ise konuya başka bir açıdan yaklaşarak, ekonomik gelişme çerçevesinde, endüstrileşmiş ekonomilere sahip ülkelerin endüstri öncesi ekonomilere sahip ülkelere göre daha istikrarlı ve etkin hükümetlere sahip olmalarının beklendiğini ifade etmektedir.²⁶⁶

Burada önemli olan bir diğer konu ise 1983 seçimlerinden önce askerî yönetimin yönlendirmelerine rağmen halkın kendi iradesi ile ANAP'ı iktidara getirmesidir. Bu durumun Türkiye'de demokrasinin gelişimi ve kurumsallaşması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilmesi olasıdır. Ekonomik ilişkilerde yaşanan değişmelerin seçmen davranışını etkilediği realitesine rağmen, seçmen davranışını sadece ekonomik göstergeler üzerinde temellendirmemek gerekmektedir; zira Polat'ın da belirttiği üzere seçmenin dîni-manevî alışkanlıkları, aile ve toplumla olan ilişkileri, eğitim seviyesi, yaşı, cinsiyeti, meslek ve yerleşimi sosyolojik yaklaşım açısından değerlendirilmeye tâbi tutulmaktadır.²⁶⁷ Fakat bu kriterlerin hepsini birden değerlendirmek, şüphesiz, bu çalışmanın zaman ve kapsamını hayli aşacaktır.

²⁶⁴ Ali Eşref Turan (2004), a.g.e., s. 144

²⁶⁵ Boutros-Boutros Ghali, v.d. (2003), *The Interaction Between Democracy and Development*, UNESCO, Paris, s. 10 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001323/132343e.pdf>) (05.04.2010)

²⁶⁶ G. Bingham Powell (1990), *Çağdaş Demokrasiler*, Çeviren: Mehmet Turan, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara, s. 47

²⁶⁷ Ferihan Polat (2010), a.g.e., s.136-137

1980’li yıllarda yaşanan bu gelişmeye benzer bir gelişmenin 2000’li yıllarda tekrar yaşandığının söylenmesi mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda 20 Ekim 1991’de başlayan koalisyon hükümetleri dönemi 3 Kasım 2002 seçimine kadar devam etmiştir. 2002 seçimlerinde %34,3 oy alan AKP, meclise iktidar partisi olarak girmeye hak kazanmıştır. AKP’nin bu iktidarı 22 Temmuz 2007 seçimlerinden sonra da devam etmiştir. Zira 2007 seçimlerinde AKP, oy oranını %46,58’e yükseltmiştir.

Tanju Tosun, 18 Nisan 1999 seçimlerinden sonra 2002 seçimlerine geçilirken partiler arası oy kaymalarını partilerin sosyolojik dokularındaki ilişkilerden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu anlamda Fazilet Partisi (FP) ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin daha önceki seçimlerde oy aldığı yerlerde bu defa AKP oylarının yüksek olduğunu söylemektedir. Tosun, bu anlamda, AKP’nin taşradan taşralaşmış kentlere kadar uzanan bir alanda milliyetçi ve mukaddesatçı oyları bünyesinde topladığı görüşünü ortaya atmaktadır.²⁶⁸ Akgün ise, konuya başka bir açıdan yaklaşım, diğer partilerin bu seçimlerde oy kaybetmesini; önceki yıllarda yaşanan ekonomik krize, halkın yoksullaşmasına ve koalisyon hükümetlerinin getirdiği istikrarsızlığın bir sonucu olarak halkın güvenilir, güçlü ve etkin bir tek partiye olan özlemine bağlamaktadır.²⁶⁹ Bunu bir anlamda, zaten ekonomik olarak zor günler yaşayan halkın, koalisyon hükümetlerinin getirdiği istikrarsız bir siyasi sisteme olan tepkisi 2002 seçimlerinde, 11 yıl aradan sonra, tekrar bir tek parti hükümetini iktidara getirmesi olarak yorumlamak mümkün gözükmemektedir. Fakat siyasi istikrara olan ihtiyacın bu dönemde de tam anlamıyla karşılandığını söylemek güçtür. Zira bu dönemde yaşanan e-muhtıra krizi ve iktidar partisine karşı açılan parti kapatma davasının bunun bir kanıtı olarak gösterilmesi olasıdır.

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması çerçevesinde, 2002 seçimleri konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir konu ise siyasal katılımın oy unsuru üzerinde olmalıdır. Çünkü, Akgün’ün de belirttiği üzere bu dönemde kayıtlı seçmenlerin sadece %79’u oy kullanmıştır. Bu durumu son 30 yılın en düşük katılım oranı olarak tespit eden Akgün, bunun sebebini “sisteme yönelik bir güvensizlik duygusunun (yabancılaşmanın) ve protesto eğiliminin yatması” olarak

²⁶⁸ Tanju Tosun (2008), *Siyaseti İzlerken*, Liberte Yayınları, Ankara, S.106-107

²⁶⁹ Birol Akgün (2007), a.g.e., s. 183

belirlemektedir.²⁷⁰ Bu güvensizliğin ise daha önceki dönemlerde yaşanan koalisyon hükümetlerinin getirdiği istikrarsızlıktan kaynaklandığını söylemek olasıdır.

Tosun, 2002 seçimlerinden 22 Temmuz 2007 seçimlerine geçilen dönemde seçmenin parti tercihini baştan aşağıya etkileyecek herhangi bir politik ya da ekonomik sorunun olmamasını, AKP'nin 2007 seçimlerinden de birinci parti çıkmasıyla ilişkilendirmektedir. Üstelik, Tosun, 27 Nisan e-muhtırasının bir anlamda ters teptiğini ve toplumsal bir reflekse dönüşerek AKP'nin oylarını artırdığını, bunun yanında AKP'nin, sol ideolojiye ait ekonomik davranışları, seçmenin ekonomik öncelikleri çerçevesinde harmanlayıp halka sunmasının yine AKP'nin birinci parti olarak çıkmasına katkıda bulunduğuna işaret etmektedir.²⁷¹

Bu değerlendirmelerden şöyle bir sonuca varılabilir: 1982'den sonra yapılan seçimlerde, halkın büyük çoğunlukla, psikolojik yaklaşım çerçevesinde partizan yaklaşımlardan uzak, rasyonel değerlendirmeler neticesinde kendisine en fazla faydayı sağlayacak partiyi (dolayısıyla siyasi lideri de) iktidara getirdiğinin söylenmesi, bunu yaparken de bazı müdahalelerden uzak, büyük ölçüde kendi inisiyatifini kullanarak değerlendirmelere vardığının söylenmesi mümkündür. Zira, yukarıda anlatılanlar bağlamında, kısmî yönlendirmelere rağmen, beklentilerin dışındaki bir partinin iktidara gelmesi bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Benzer biçimde, uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar çerçevesinde, halkın beklentilerinin dışında bir sonuç çıkması, seçmenin geriye dönük oy kullanımına sebebiyet verebilmekte ve söz konusu partinin oyları düşebilmektedir. Zira Akgün'ün de belirttiği üzere "...Türk seçmenin artık futbol takımı tutar gibi her ne pahasına olursa olsun hep aynı partiye anlayışını terk ettiği ve tercihlerini daha rasyonel (faydacı) temele dayandırdığı" görülmektedir. Bu çerçevede, bu nitelik, Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması bağlamında dikkate değer bir özelliktir. Farklı bir açıdan bakıldığında "seçmenlerin destek oranlarındaki ufak değişikliklerle birlikte sürekli aynı partileri desteklemesi, partilerin seçmenlerin önemli gereksinimlerini tatmin ettikleri"²⁷² anlamına gelir şeklinde düşünmek ve Türkiye'de bir partinin üst üste iktidara gelmesini bu boyutta değerlendirmek mümkün

²⁷⁰ Birol Akgün (2007), a.g.e., s. 186-188

²⁷¹ Tanju Tosun (2008), a.g.e., s. 120-122

²⁷² G. Bingham Powell (1990), a.g.e., s. 107-108

olabilir. Bu anlamda, ihtiyaçların karşılanması çerçevesinde, Türkiye’de önceliğin ekonomik ihtiyaçlar boyutunda olduğunu söylemek mümkün olabilir.

5.1.1. 2. Türkiye’de Siyasi Kültür

Siyasi kültür, demokrasinin kurumsallaşması açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira demokratik siyasi kültürün tam oturmadığı toplumlarda demokrasinin kesintiye uğraması sorunu dönem dönem yaşanabilmektedir. Ayrıca, siyasi kültür kavramının, çalışmanın konusu kapsamında, kurum ve kurumsallaşma açısından da önemli bir niteliğinin bulunduğu görülmektedir. Bu niteliği, Türköne, şu şekilde aktarmaktadır:²⁷³

“Kavramın temel iddiası şudur: Kurumları ve yapıları inceleyerek siyasetin gerçekte nasıl işlediğini anlayabilmek mümkün değildir. Siyasetin işleyişini ve gerçek mahiyetini anlayabilmek için yapı ve kurumların var olduğu toplumsal zemine bakmak gerekir. Zira siyaseti işleten bu kurumlar, toplumsal zeminde işleyen dinamikler tarafından şekillendirilmekte ve anlam kazanmaktadır. Siyasetin toplumsal zemini, toplumun kültürünü de siyasi analizlere dahil etmekte siyasetin yapısını anlamak üzere zengin ve verimli bir ufuk açmaktadır.”

Bu bağlamda, siyasi kültür olgusunun 1982’den sonra Türkiye’de şekillenmesine geçmeden önce genel olarak ”kültür” ve ardından “siyasi kültür” üzerinde bir tanımlama yapmak yerinde olacaktır. Bozkurt Güvenç, kültürü “toplumun üyesi olarak kişilerin yaşamları boyunca eğitim süreciyle öğrendiklerinin tümü” ya da “doğanın ya da tanrının yarattıklarına karşılık insan türünün yarattıklarının tümü” olarak tanımlamakta; fakat her iki tanımdan da tatmin olamamakta; bu nedenle, kültür konusunda, Edward Tylor’ın şu tanımın benimsenmesi gerektiğini belirtmektedir: “Kültür ya da uygarlık, toplumun üyesi olarak, insan türünün öğrendiği, edindiği; bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.”²⁷⁴ Mahmut Tezcan ise, kültürü, “bir toplumun üyeleri arasında paylaşılan, devredilen ve bir değişim süreci içinde bulunan öğrenilmiş davranış kalıpları ve bu kalıpların ürünlerinin oluşturduğu bir yaşam biçimi” olarak tanımlamaktadır.²⁷⁵

Bu çerçevede siyasi kültür ise Sarıbay’ın ifadeleri ile “bir ulusun politik gelenekleri veya kamu kurumlarına ruh veren özellikleri” ya da “politik hayata

²⁷³ Mümtaz’er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s. 222

²⁷⁴ Bozkurt Güvenç (2002), *Kültürün ABC’si*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 54

²⁷⁵ Mahmut Tezcan (1995), *Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar*, Şafak Matbaacılık, Ankara, s. 166

damgasını vuran resmî olmayan kurallara o toplumda hakim olan politik ideolojinin dile getirdiği amaçlar” olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁶ Cemil Oktay ise, siyasi kültürü “bir ulusun içinde veya bir devletin yurttaşları arasında hakim siyasi duyguların, inançların ve siyasete ilişkin değerlerin bir araya geldiği bir tür salkım ya da hevenk” olarak tanımlamaktadır.²⁷⁷ Huntington, siyasi kültürü “halkın siyaset, hükümet, özellikle hükümetin meşruluğu ve kendilerinin hükümetle olan ilişkileri konusundaki değerleri, tutumları, yönelimleri, mitleri ve inançları” olarak tanımlamaktadır.²⁷⁸ Huntington, bu anlamda siyasi kültürü “alıcı” ve “verici” siyasi kültür olarak ikiye ayırmakta ve her iki kültür tipini de alt kategorileri ile incelemektedir.

Bu kapsamda, alıcı siyasi kültür “anlatımsal” ve “araçsal” siyasi kültür olarak ikiye ayrılmaktayken, verici siyasi kültür; “toplayıcı” ve “özümleyici” olarak ikiye ayrılmaktadır.²⁷⁹ Bu bağlamda Huntington, anlatımsal alıcı kültürde, sosyal ilişkilerde ve davranış örüntülerinde dinsel öğelerin belirleyici olduğunu ifade etmekte ve sosyal ilişkiler ile davranış örüntüleri arasında bu kapsamda bağlantı kurulduğunu söylemektedir. Araçsal alıcı kültür ise sosyal davranışlar dînî-manevî değerler açısından değil, daha dar ve özgül anlamlar kapsamında değerlendirilmektedir. Huntington, “araçsal bir kültürde; dinsel, kültürel, siyasal, ekonomik ve bilimsel alanların farklılaşma eğiliminde” olduğunu söylemekte; buna karşın “anlatımsal kültürde ise bu alanlar arasında farklılaşmanın olmadığı ya da az olduğunu” belirtmektedir.²⁸⁰

Yine Huntington, toplayıcı verici siyasi kültürün, başka bir kültür ile karşılaştığı zaman bir hiyerarşi ilişkisi kurmakta ve her bir hiyerarşik grubun birbirinden bağımsız yetki ve ayrıcalıkları olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda grupların ne kadar aşağı ya da yukarı düzeyde olduğuna bakılmaksızın, bu yetki ve ayrıcalıklar genel sistem tarafından korunmaktadır. Huntington, özümleyici verici siyasi kültürün ise başka bir siyasi kültürle karşılaştığı zaman eşitlikçi bir yaklaşım benimsediğini ifade etmekte ve

²⁷⁶ Ali Yaşar Sarıbay (2000), *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 63

²⁷⁷ Cemil Oktay (2005), *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 214

²⁷⁸ Samuel P. Huntington, Jorge I. Dominguez (1975), *Siyasal Gelişme*, Çeviren: Ergun Özbudun, Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara, s. 13

²⁷⁹ Samuel P. Huntington, Jorge I. Dominguez (1975), a.g.e., s. 23-32

²⁸⁰ Samuel P. Huntington, Jorge I. Dominguez (1975), a.g.e., s. 24

özümleyici verici siyasi kültürün, hiyerarşik bir ilişki kurmaktan çok onu ya tamamen kabul etme ya da tamamen reddetme davranışı içinde olduğunu söylemektedir.²⁸¹

Huntington'ın siyasi kültür konusunda, bu sınıflamasından yola çıkarak, 1982 sonrası Türkiye'nin, gerek siyasi gerekse ekonomik alandaki liberalleşmeye yönelik izlediği politikalar dolayısıyla, genel itibariyle araçsal alıcı kültür modeline uygun olduğunu belirtmek olasıdır. Bu anlamda Türkiye'nin, Batı'nın dînî-manevi öğelerini, ekonomik alışkanlıklarını ya da topyekün bütün kültürünü özümsemesinden ziyade, kendi işine yarayacak ekonomik ve siyasal politikaları benimsemesi, özellikle Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında serbest piyasa ekonomisini geliştirme ve demokrasiyi güçlendirme çabalarının bu kapsamda değerlendirilmesi olasıdır.

Birgül Ayman Güler, son dönemlerde kalkınma stratejilerinin International Monetary Fund (IMF) ile Dünya Bankası tarafından belirlendiğini, bu anlamda az gelişmiş ülkelerde 1980'lerden itibaren kalkınma stratejilerinin yoğun bir ideolojik destek ile uygulandığını belirtmektedir. Bu kapsamda piyasa ekonomisi ile demokrasinin harmanlanarak, piyasa ekonomisinin demokratikleşmenin başlıca koşulu olarak ortaya çıkarıldığını ifade etmektedir.²⁸² Bu bağlamda, az gelişmiş ülke niteliğinden çok, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olarak 1980'lerin bu konjonktüründen etkilenmediğini söylemek kolay değildir. Bu anlamda, Emrah Beriş'in de ifade ettiği gibi "1980'den sonra ANAP'ın izlediği neo-liberal iktisat politikaları ile bununla uyumlu olarak devlet yapısının liberalleşmesine yönelik girişimler, Türkiye'de ekonomik ve siyasal alanların, daha doğrusu bu alanlarda yaşanan iktidar ilişkilerinin etkileşim içinde ve eş zamanlı olarak dönüşüme uğradığını gösterir."²⁸³ Murat Koraltürk ve Cem Çetin Türkiye'de liberal iktisadi hareketlerin tarihçesini "Türkiye'de Liberal İktisadi Düşünce" adlı makalede uzun uzun anlatmaktadırlar. Bu kapsamda 1980'lerdeki yönetimlerden AKP yönetimine kadar geçen dönemde temel benzerlik noktasının liberal ekonomik çizgi olduğunu ifade etmektedirler.²⁸⁴

²⁸¹ Samuel P. Huntington, Jorge I. Domínguez (1975), a.g.e., s. 28

²⁸² Birgül Ayman Güler (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Gelişimi Yapısal Uyarılama Politikaları: 1980-1995*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 96-97

²⁸³ H. Emrah Beriş (2008), "Türkiye'de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve 'Parçalı Burjuvazi'nin Oluşumu", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 19, Sayı: 69, s. 34 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/ciltler/19/69/2.pdf>) (18.04.2010)

²⁸⁴ Murat Koraltürk, Cem Çetin(2005), "Türkiye'de Liberal İktisadi Düşünce", (Ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 7 Liberalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 353

Bu değerlendirmeler, Türkiye'nin siyasi kültürü açısından, ekonomik ve siyasi alanlarda uyguladığı politikalar bağlamında, Batı'nın liberal uygulamaları kapsamında, araşsal alıcı kültüre daha yakın bir perspektifte olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Siyasi kültür hakkında Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın da ortaya koyduğu mahallî kültür, uyrukluk kültürü ve katılımcı kültür sınıflamasından bahsedilebilir²⁸⁵; fakat çalışmanın konusu açısından, kuramsal çerçevenin dışına çıkarak Türkiye üzerinde somut değerlendirmeler yapmak daha uygun olacaktır. Bu anlamda Türk siyasi kültürünün, Osmanlı Devleti'nden gelen birtakım önemli unsurları içinde barındığını söylemek olasıdır. Bu konuda söylenmesi gereken öncelikli unsurlardan bir tanesi Şerif Mardin'in ifade ettiği, Osmanlı Devleti'nin yöneticilik davranışlarında bulunan “yasalar koyarak tepeden inme bütünleştirmeyi sağlama” unsurunun Kemalizm'in karakteristik özelliklerinin içinde de yer aldığı olmalıdır.²⁸⁶ Zira bu durumun ileriki dönemlerde demokratik devlete özgü bazı unsurları içselleştirme yönünde sorunlara yol açtığını ya da yol açabileceğini söylemek mümkün olabilir.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'si'ne intikal eden önemli unsurlardan, demokrasinin kurumsallaşması çerçevesinde, siyasi kültür başlığı altında değerlendirilmesi gereken, başka bir tanesi de muhalefete olan bakış açısı olmalıdır. Bu anlamda, anayasal yönetimin sağlandığı 1876 senesinden itibaren bakıldığında muhalefetin sürekli susturulma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Mardin'in de ifade ettiği üzere; 1876'dan hemen sonra Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılması dolayısıyla henüz yeni filizlenen muhalefetin bastırılması, Meclis-i Mebusan'ın ikinci defa açılmasından sonra ilk muhalefet partisinin devlete ihanetle suçlanması, muhalif hareketlerin Cumhuriyet kurulduktan sonraki on yıl içinde de bastırılmaya çalışılması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, muhalefete karşı alınan vatana ihanet ettiğine yönelik tavırlar, 1950'lerde muhalefete karşı yapılan bölücülük suçlamaları²⁸⁷ muhalefete karşı olan tutum hakkında az çok bilgi vermektedir. Bu kapsamda, Mardin, Türk siyasi kültüründe, muhalefete karşı “düşman bir ögenin var olduğu”nu ifade etmektedir.²⁸⁸ Muhalefete karşı olan bu tutum ile, demokrasinin kurumsallaşması çerçevesinde, bir

²⁸⁵ Almond ve Verba'nın ortaya koyduğu siyasi kültür sınıflaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mümtaz'er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s.224

²⁸⁶ Şerif Mardin (1992), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 63

²⁸⁷ Söz konusu dönemlerde muhalefete karşı alınan tutum hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Şerif Mardin (1995), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 180-181

²⁸⁸ Şerif Mardin (1995), a.g.e., s. 183

siyasi partinin iktidarını güçlendirmeye çalışmasının bir nedeninin anlaşılabilceği düşünülmektedir. Zira bir siyasal partinin muhalefete karşı aldığı bu olumsuz tavır, o siyasal partinin birkaç dönem iktidarda kalmasına zemin hazırlayabilmektedir. Daha da önemlisi Türkiye’de muhalefete karşı olan bu algılama, Mardin’in ifadesiyle “sosyal ve iktisadî yaratıcılığın engellenmesi” boyutunda önemli kayıplara sebebiyet verebilmektedir.²⁸⁹ Bu durumun da Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasını tehlikeye attığının söylenmesi olasıdır.

Metin Heper, Osmanlı Devleti’nde görülen siyasi kültürün temel özellikleri arasında “devlete karşı temel bir güvensizlik, devlet gücünden korku, idarenin güçsüzlüğünden ve kanunun boşluklarından en üst düzeyde yararlanma tutkusu ve yetkeci (otoriteryen) kişi-devlet ilişkileri”nin bulunduğunu, bununla beraber Cumhuriyet Türkiye’sinde ise “devletin toplumda çok önemli bir yeri olduğu, seçkincilik, kendi grubundan olmayanları düşman kabul etme, muhalefete karşı hoşgörüsüzlük, fizik gücü vurgulama, kapsamlı ideoloji gereksinmesi ve siyasal gücü salt olarak algılama”nın görüldüğünü belirtmektedir.²⁹⁰ Bu noktada, Heper, söz konusu siyasal kültür için, feodal-anayasal sistemler ile patrimonyal siyasal sistemler arasındaki farka değinerek bazı saptamalarda bulunmaktadır: Bu anlamda, patrimonyal siyasal sistemler genel olarak kişisel yönetime dayanmaktadır ve yetke görelisi olarak keyfî biçimde kullanılmaktadır. Bunun sonucu olarak da kişi-devlet ilişkilerinde belirsizlik ortaya çıkmakta; kişiler siyasal uysallığa, toplumsal durgunluğa, hoşgörü eksikliğine ve dogmatizme sürüklenmektedirler. Hâlbuki feodal-anayasal sistemlerde siyasi kültür, bu durumdan farklı olarak; devlete güven, devletin ve kişilerin haklarına saygı, karşıt kişi ya da gruplara karşı hoşgörü ile yaklaşımın olduğu bir siyasal sistem olarak ortaya çıkmaktadır.²⁹¹

Türkiye’de demokrasinin kurumsal bir yapıya bürünüp bürünmemesi yolunda, patrimonyal bir siyasi kültürün kalıntılarının ortaya çıkardığı bir sonuç olarak, askerî vesayet konusunun da belirleyici bazı etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğundan bu yana, bu deneyimi birkaç defa yaşamış bir ülkedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Türkiye’nin, 1982’den sonraki dönemde,

²⁸⁹ Şerif Mardin (1995), a.g.e., s. 191

²⁹⁰ Metin Heper (1980), “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi”, *Toplum ve Bilim* 9-10 (Bahar-Yaz 1980), s. 4-5

²⁹¹ Metin Heper (1980), a.g.m., s. 5-6

her ne kadar askerin başa geçtiği bir iktidar değişikliği ile sonuçlanmasa dahi, bir 28 Şubat süreci ve e-muhtıra krizi yaşadığı bilinmektedir. Bu kapsamda Mustafa Erdoğan Türkiye’de askerî etki ve müdahaleyi kolay kılan kültürel etkenlerin başında geleneksel patriyarkal kültürün varlığını görmektedir.²⁹² Bununla beraber, Erdoğan, askerî kesimin siyasete darbeler ya da muhtıralar yoluyla müdahil olmasının nedenlerini ordunun devlet ideolojisinin koruyucusu olduğu inancının devlet elitleri arasında yaygın bir şekilde kabul görmesine, silahlı kuvvetlerin Milli Güvenlik Kurulu aracılığı ile siyaseti yönlendirebilmesine de bağlamaktadır.²⁹³ Heper de, ordunun, 1983’den sonra, Milli Güvenlik Kurulu vasıtasıyla, Türkiye’nin siyasi hayatında daha aktif rol aldığını ve bu nedenle kurulun daha güçlü kılındığını ifade etmektedir.²⁹⁴ Ümit Cizre, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK), kendisini Türkiye’de rejimin resmî ideolojisinin yani Kemalizm’in taşıyıcısı olarak algıladığını ve bu nedenle TSK’nin gerek politikaya ilişkin söyleminde, gerekse politik faaliyeti tasarlama konusunda belirleyici bir işleve sahip olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁵ Bu gibi nedenlerle kimi durumlarda siyasete müdahil olan askerî kesimin, demokrasinin kurumsallaşmasında olumsuz bir rol oynadığının söylenmesi olasıdır.

Ersin Kalaycıoğlu, demokrasinin gelişebileceği bir siyasal ortam için, bir takım demokratik siyasal kültürel öğelerin var olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu öğeleri de, birbirleriyle yarışan siyasi partilerin ve adayların birbirine karşı hoşgörülü olmaları; siyasi partiler, gönüllü kuruluşlar, dernekler gibi bir takım örgütlerin ortak hedefler doğrultusunda birbirlerine ve başkalarına karşı itimat etmeleri; demokrasinin kurum ve kuruluşlarına güven duymaları; vatandaşın siyasal kararların alınması hususunda etkin olması, bunun içinde vatandaşın siyasal ilgi ve bilgiyle donatılması olarak sıralamaktadır.²⁹⁶ Bu gibi unsurların varlığının demokrasinin kurumsallaşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

²⁹² Mustafa Erdoğan (2005), “Türkiye’de Asker ve Siyaset”, (Ed.) Adnan Küçük v.d., a.g.e., II. Cilt, Aktüel Yayınları, İstanbul, s. 746

²⁹³ Mustafa Erdoğan (2005), a.g.m., s. 744-745

²⁹⁴ Metin Heper (2006), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, s. 236-237

²⁹⁵ Ümit Cizre (2001), “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, (Ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 2 Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 156

²⁹⁶ Ersin Kalaycıoğlu (1995), “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, (Ed.) Ergun Özbudun v.d., *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, s. 50-51

Heper'in siyasal kültür konusunda ifade ettikleri ile Kalaycıoğlu'nun aynı konuda ifade ettikleri karşılaştırıldığında “güven” ve “hoşgörü” unsurlarının her ikisinde de ortak olduğu göze çarpmaktadır. Bu kapsamda Kalaycıoğlu, hoşgörü konusunda, Dünya Değerler Araştırması kapsamında Michigan Üniversitesi tarafından yapılan bir ankete dayanarak Türk toplumunda ciddi bir hoşgörüsüzlük ortamının olduğunu ortaya koymaktadır.²⁹⁷ Yine aynı kurum tarafından yaptırılan ankette 1990 yılında orduya olan güven %91, 1997 yılında %93,6, 2000-2001 döneminde ise %86,1 olarak gözükmektedir. 1990 yılında parlamentoya olan güven %57,8, 1997 yılında 48,5, 2000-2001 döneminde ise %41,5'dir.²⁹⁸ Bu ankette parlamentonun halkın yarısına ait güveni aldığı görülürken, orduya karşı güvenin son derece yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, ordunun siyasal sisteme müdahalesinin halkın büyük çoğunluğu tarafından istendiği şeklinde yanlış olarak algılanabilir; zira aynı kurumun siyasal rejim konusunda yaptığı ankete bakıldığında ordu yönetiminin ülkenin lehine olacağını söyleyen kısım 1997'de %25,7 civarında iken 2000-2001 döneminde %28,4 olduğu görülmektedir. Buna karşın demokratik yönetimi ülke çıkarları açısından daha uygun gören kesim ise 1997'de %91,7 ve 2000-2001 döneminde %91,4'dür.²⁹⁹ Yani yapılan ankete bakıldığında Türkiye'de demokratik yönetim biçiminin halkın büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş olduğu görülmektedir.

Yargı organının siyasete müdahil olması konusunda ise, Gökhan Tuncel, 1990'lı yıllardan sonra, Türk siyasi hayatında, bürokrasiye karşı, hem askerin hem de yargının yetkisinin artırıldığını söylemektedir. Bu anlamda, Tuncel, anayasa mahkemesinin “özelleştirmeden güven oylamalarına, seçim düzeninden siyasi partilere müdahalesine kadar birçok konuda belirleyici rol oynadığını” ifade etmektedir.³⁰⁰

Demokrasinin kurumsallaşması kapsamında, siyasal kültür konusunda, Heper ve Türköne'nin değerlendirmeleri çerçevesinde, sonuç olarak şunları söylemek mümkün gözükmektedir: Heper, askerî rejimin, Türkiye'de demokrasiye karşı olmadığını, bilakis temiz siyaset yapılması kapsamında, demokrasiye samimiyetle inandığını ifade

²⁹⁷ Ersin Kalaycıoğlu (1995), a.g.m., s. 56, ayrıca anket sonuçları için bkz: Ersin Kalaycıoğlu (1995), a.g.m., s. 54-55

²⁹⁸ Anket sonuçları için bkz: Şaban Tanyıcı (2005), “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, (Ed.) Adnan Küçük v.d., *21. Yüzyılın İçinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, I. Cilt, Aktüel Yayınları, İstanbul, s. 596

²⁹⁹ Anket sonuçları için bkz: Şaban Tanyıcı (2005), a.g.m., s. 594

³⁰⁰ Gökhan Tuncel (2005), “Türkiye’de Bürokrasi ve Siyaset”, (Ed.) Adnan Küçük v.d., *a.g.e.*, I. Cilt, s. 623

etmektedir. Türkiye’de demokrasinin, Batı ülkeleri ile karşılaştırıldığı zaman aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya tesis edildiğini, bu nedenle pragmatist değil ideolojik düşünen seçkinlerin oluştuğunu, seçkinlerin ise kimi zaman bu ideolojilerinden ödün vermekte zorlandıkları için, askerin, kalıcı bir demokrasi için çözümler üretmeye çalıştığını ifade etmektedir.³⁰¹ Türköne ise Türk toplumunun içerdiği siyasi kültürün liberal demokrasinin kurumsallaşması açısından önemli özellikleri bulunduğunu, bunların başında ise içinde bulunduğu coğrafyanın aksine demokrasiyi içselleştirebilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda Türköne şu ifadeleri kullanmaktadır: “Türk toplumunun demokratik süreçleri içselleştirdiğine dair en basit örnek, Türkiye’de askerî darbelerin dahi ‘en yakın zamanda demokrasiye geçileceği’ vaadiyle meşruiyet aramalarıdır.”³⁰²

5.1.1. 3. Türkiye’de Sivil Toplum

Sivil toplum konusunda, Türkiye hakkında değerlendirmelere bakıldığında, Ömer Çaha, kavramın 1980 öncesi dönemde, Osmanlı-Türkiye siyasal sitemini açıklamada kullanılmış olduğunu; ancak 1980 sonrası dönemde ise “gelecek toplum ütopyalarına tekabül eden bir kavram” olarak kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir.³⁰³ Çaha, ayrıca sivil toplum kavramının; farklılaşma, örgütlenme, gönüllü beraberlik, otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma gibi unsurların Türkiye’de büyük ölçüde sağlandığını belirtmekte, bunların da sivil toplum ile açıklanabileceğini ifade etmekte ve bu nedenle 1980 sonrasında Türkiye’nin siyasal ve toplumsal yapısını anlama noktasında bu kavramın önemli olduğunu belirtmektedir.³⁰⁴ Bununla beraber, Yılmaz, sivil toplumun Türkiye’de yeteri kadar gelişmediğini, bu nedenle iktidarı sınırlayan unsurun toplumsal gelişmeyle değil, iktidarın kendi kendisini sınırlaması şeklinde olduğunu ifade etmekte ve bürokratik devlet yapısının sonucu olarak Türkiye’de sivil toplum konusu için şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bu yapıda bürokrasi, toplumsal grup ve sınıflardan ayrı olarak varlığını sürdürme ve özerkleşme peşinde olmuş ve demokratik gelişmelere rağmen devlet içindeki etkin yerini muhafaza

³⁰¹ Metin Heper (2006), a.g.e., s. 245-247

³⁰² Mümtaz’er Türköne (Ed.) (2003), a.g.e., s. 250

³⁰³ Ömer Çaha (1997), “1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları”, *Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı*, Kasım-Aralık 1997, Yıl:3 Sayı:18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara, s.33

³⁰⁴ Ömer Çaha (1997), a.g.m., s. 34

edebilmiştir. Hatta demokratik iktidarlara karşı olumsuz tutum ve direnme içinde olmuştur.³⁰⁵

Dünyadaki gelişmelerle paralel doğrultuda, 1980'lerden sonra, Türkiye'de de sivil toplumun gelişen bir yapı arz ettiğini ifade eden Keyman, bu süre boyunca Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının arttığının, sivil toplumun öneminin ve sivil toplum söylemlerinin arttığının, Türkiye'nin demokratikleşmesinin ön koşulu olarak ifade edilmeye başlandığının ve sivil toplumun "Türkiye'nin demokratikleşmesinin, güçlü ekonomi programlarının, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme sürecinde önemli bir aktör olarak tanımlandığının" altını çizmektedir.³⁰⁶

Bunlara rağmen, Keyman, Türkiye'de sivil toplumla ilgili olarak birtakım problemlerin olduğunu söylemektedir. Bu anlamda; yaygınlaşan sivil toplum kuruluşlarının ve sivil toplum söylemlerinin, nicel artış ya da söylemsel ifadelerle paralel olarak, somut biçimde de, toplumsal yapıda yer bulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin devlet merkezci yapısını, demokrasi eksikliğini ve yasal düzenlemelerle ilgili eksikliklerini Türkiye'de sivil toplumun gelişmesinin önündeki engeller olarak görmektedir.³⁰⁷ Çaha ise Türkiye'de sivil toplumun temel problemlerini dört kategoride toplamaktadır. Bu çerçevede, Çaha, ilk problemi, anayasanın, geniş ölçüde demokratik ve özgürlük ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle özgürlükçü bir sivil toplum dinamizmine dönüşümün yaşanmaması; ikinci problemi 1990'ların ortalarından itibaren siyasi hayatın, ordu ağırlıklı yaşanması olarak görmektedir. Sivil siyasetçiden çok, ordunun, siyasete dahil olmasıyla da özgürlükler, haklar ve farklılaşmaların gelişemediğini ifade etmekteyken; üçüncü problem olarak, tam anlamıyla serbest piyasa ekonomisine geçilmemesi nedeniyle ekonominin devlet temelli yön bulmasının, demokrasinin toplum ekseninde yer bulmasının önünün tıkanması olarak göstermekte, sivil toplumun Türkiye'deki problemleri konusunda dördüncü olarak ise şu ifadeleri kullanmaktadır: "Türk siyasal yaşamı iki çatışmacı zihniyet tarafından aşırı biçimde kutuplaşmış durumdadır...oysa demokratik rejimlerde özgürlükler ancak karşılıklı diyalog, konsensüs, anlaşma, hoşgörü ve tolerans ortamında

³⁰⁵ Aytekin Yılmaz (1997), "Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye", *Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı*, Kasım-Aralık 1997, Yıl:3 Sayı:18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara, s. 91

³⁰⁶ E. Fuat Keyman (2006), a.g.m., s. 321

³⁰⁷ E. Fuat Keyman (2006), a.g.m., s. 321

gelişebilmektedir. Sivil toplumun gelişebilmesi için bu bakımdan politik gerginliği giderecek yumuşak yapıya ihtiyaç hissedilmektedir.”³⁰⁸

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde, Türkiye’de etkin bir sivil toplumun varlığı ile demokrasinin kurumsallaşması, istikrarlaşması çerçevesinde önemli bir adım atılacağını söylemek gerekmektedir. Bu kapsamda özellikle 1980’li yıllardan beri daha çok ifade edilmeye başlanan sivil toplum söylemleri ve sivil toplum kuruluşlarının sayılarının artış göstermesi Türkiye’de sivil toplumun yer aldığı çerçeve bakımından önemli verilerdir. Bu kapsamda sadece söylemlerde kalınmaması ve sivil toplum kuruluşlarının sayılarını artırmakla yetinilmemesi, sivil toplumun geliştirilmesi, toplumda daha fazla yer bulması ve sivil toplum kuruluşlarının toplum ve siyaset arasında diyalogu sağlama noktasındaki işlevinin artması, Türkiye’de daha kurumsal bir demokrasiye ulaşılmasına katkıda bulunabilir. Etkili bir sivil toplumun varlığı bir anlamda ordunun siyasete müdahil olmasını kısıtlayabilir. Bu çerçevede 28 Şubat ya da e-muhtıraya benzer krizlerin ortaya çıkmasının önlenmesi noktasında önemli bir adım daha atılmış olunabilir.

5.1.1. 4. Türkiye’de Laiklik

Laiklik konusunda Türkiye hakkında değerlendirme yapılırken türban meselesi, kamusal alan ya da özel alan tartışmalarından irtica tartışmalarına kadar pek çok konuda tartışma alanı yaratmak mümkün gözükmektedir; ancak bu çalışmanın konusu itibarıyla, bu bölümde laiklik algısının, anayasal çerçevede; siyasi partiler, askerî kesim ve yargı üzerindeki yerine değinilecek, bu çerçevede oluşan algısal farklılıkların demokrasinin kurumsallaşmasını ne ölçüde etkilediği açıklanmaya çalışılacaktır. Zira bu konuda ortaya çıkan algısal farklılıkların, 1982’den sonra, askerî kesim ya da yargı ile hükümetin zaman zaman karşı karşıya gelmesine sebebiyet verdiği ve Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasını etkilediği düşünülmektedir.

Önceki bölümlerde Türkiye’de laiklik ile ilgili olarak, Oran’ın değerlendirmeleri çerçevesinde, Türkiye’de üst yapı devriminin alt yapı devrimine oranla daha zayıf sonuçlar doğurması, burjuvazinin zayıf olması ya da tam olarak bir aydınlanma dönemi yaşamaması gibi nedenlerle günümüzde Batı toplumlarından biraz daha farklı bir durum

³⁰⁸ Ömer Çaha (2005), “Sivil Toplumun Türkiye’deki Sorunları”, (Ed.) Adnan Küçük v.d., a.g.e., s. 697

sergilediği ortaya konulmuştu.³⁰⁹ Bu kapsamda, Polat, Türkiye’de siyasi devrimin sekülerleşme üzerinde büyük ölçüde belirleyici bir rol oynadığını, değişik toplumlarda sekülerleşme sürecinin “dinsel kavramsal çerçevenin bir dünya görüşü olarak yerini modern olarak bırakması” olarak yer aldığını ifade etmekte ve Türkiye’deki sekülerleşme süreci ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “Batı dünyasında görece yavaş olarak ve kendiliğinden gelişen bu süreç Türkiye’de bir seçkinler grubunun aracılığı ile yaşanmış, seküler dünya görüşü bu seçkinler için bir ideoloji halini almıştır.”³¹⁰ Kongar ise bu durumu destekler nitelikte Türkiye’de laikliğin “cumhuriyet ile birlikte yukarıdan aşağı bir süreç içinde kabul edildiğinden, tabii ki bir toplumsal tabana değil, bir siyasal kadronun devrimci ideolojisine dayalı” olduğunu ifade etmektedir.³¹¹ Bir başka bakış açısıyla, laikliği, Şerif Mardin’in ifade ettiği merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde ele almak, merkez ve çevre arasındaki kopukluktan yola çıkarak şu şekilde de değerlendirmek mümkün olabilir:

“Türkiye’de kitle iletişim araçlarının ve kültür yaşamının modernleştirilmesi, ‘büyük’ kültür ile ‘küçük’ kültür arasındaki uçurumu kapatmaktan çok derinleştirmiştir genellikle. İslamiyet’e ve onun kültür mirasına sarılmak da, çevreyi yeni bir kültür çerçevesiyle bütünleştiremeyen merkeze, çevrenin verdiği bir karşılıktı ... Ama daha da önemli olan, üst ve alt sınıfları da kapsamak üzere tüm taşra dünyasının, İslamî bir muhalefet içinde laikliğe karşı gittikçe birleşmesiydi.”³¹²

Siyasi kültür konusunda olduğu gibi laiklik konusunda da Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet Türkiye’sine intikal eden bazı temaların olduğu görülmektedir. Polat, Osmanlı Devleti’nin eğitim sistemi ve vergi toplanması gibi kimi uygulamalarda toplumun din esasına dayalı millet adı verilen gruplara bölünerek hareket edilmiş olmasının Türkiye’de sağ partilerin din ve adem-i merkezîyetçi gibi değerlere bezenmesiyle sonuçlandığını ifade etmekte ve Türk siyasi hayatında sol partilerin laik ve devletçi çizgide yer bulduğunu belirtirken merkez sağdaki partilerin dini değerler ve adem-i merkezîyetçi öğelerle yer bulduğunu söylemektedir.³¹³

Türk toplumunda laiklik algılamasına bakıldığında, Polat, laik-İslamcı farklılaşmasının temelinde toplumsal bir ayrışmanın bulunduğunu ifade etmekte; buna karşın 1993 yılında yapılan bir araştırma neticesinde halkın laikliğe önem verme

³⁰⁹ Bkz: s. 50-51

³¹⁰ Ferihan Polat (2010), a.g.e., s. 76-77

³¹¹ Emre Kongar (2007), Demokrasimizle Yüzleşmek, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 90

³¹² Şerif Mardin (1992), a.g.e., s.55

³¹³ Ferihan Polat (2010), a.g.e., s. 80

derecesi(%87,4) ile dine önem verme derecesinin (%86,1) birbirine yakın seviyelerde olduğunu belirlemektedir.³¹⁴

Laik-İslamcı farklılaşmasının İslamcı kesim ile ilgili olanı hakkında Ali Bayramoğlu şu ifadeleri kullanmaktadır: “İslami kesim, barındırdığı; kültürel, sosyal, ekonomik farklılıklara rağmen hemen her zaman kendisini din-toplum ve din-siyaset ilişkileri zemininde az çok ortak talep, eylem ve duyarlılıkla tanımlayan bir yapı oluşturmuştur.”³¹⁵ Bayramoğlu’nun bu ifadesinden İslami kesimin kültürel, sosyal ve ekonomik farklılaşmasına rağmen, din, toplum ya da siyaset ilişkilerinde bir ortak talep, hareket ya da duyarlılık alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın laik kesimin tanımının İslami kesime oranla sorunlu bir alan oluşturduğunu ifade eden Bayramoğlu laik kesimin tanımlanması noktasında, özgün sosyolojik dokuların olmadığını belirtmekte, laik kesim içinde yer alan aktörlerin; ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşam alanlarını nitelendiren bir ana faktör özelliği taşımamakta olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede laik tutumun “bir düzenlilikten ziyade konjonktürel bir siyasallaşmayı, tepkisel bir yapılanmayı ifade ettiğini” söylemektedir.³¹⁶

İslami ve laik kesimleri kendi içinde “yumuşak halka” ve “sert halka” olarak sınıflandıran Bayramoğlu, İslami kesimin yumuşak halkasını; siyasi, kültürel, ahlaki araçlar gibi çeşitli yönlendirici unsurlar üzerinden ya da değerlere yüklenen yeni anlamlarla; İslami kimliğini değiştirmeye eğilimi olan kesim olarak ifade ederken; İslami kesimin sert halkasını “ülkede ve İslami cemahtaki değişim iklimine tepkili, en azından mesafeli, karşı karşıya kaldığı yeni girdi dalgalarını içine kapanarak karşılayan, iç dokusunu yeniden yapılandırarak yaşayan bir kesim” olarak ifade etmektedir.³¹⁷

Bayramoğlu, laik kesimin yumuşak halkası hakkında, örneklerden giderek bir açıklama getirmektedir. Bu kapsamda 1990’ların başlarından itibaren ortaya çıkan siyasi ve toplumsal gelişmeler laik kesimin önemli bir çoğunluğu üzerinde laik tutumu geri plana atmamakla beraber, laiklik olgusu üzerindeki algı ve değerlendirmelerde önemli

³¹⁴ Ferihan Polat (2010), a.g.e., s.83

³¹⁵ Ali Bayramoğlu (2006), *Çağdaşlık Hurafe Kaldırılmaz Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 15

³¹⁶ Ali Bayramoğlu (2006), a.g.e., s.96

³¹⁷ Ali Bayramoğlu (2006), a.g.e., s.15-16

değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bu değişikliklerin en çarpıcı örneklerinden birisi “İslami hareketin toplumsallığının kabulü” olmaktadır.³¹⁸

Laik kesimin sert halkasına ilişkin, Bayramoğlu, bu halkanın dokusunda bulunanın sadece laikliğe ilişkin ilke ve sorunlardan ya da İslami kimliğin, somut bir tehlikeden oluşması ve mücadele edilmesi gereken siyasallaşması değil, “bu halkada toplumsal ve siyasal algının laik reflekse hapsedilmekte, kamusal hayatın tüm unsurları laiklik merkezli bütüncül bir siyasi kimlik ve siyaset projesinin araçları haline dönüşmekte” olduğunu söylemektedir.³¹⁹Bu çerçevede laik kesimin sert halkası, toplumsal, siyasal ya da ekonomik düzene ilişkin davranış ya da kararlarda laikliğe zarar verecek unsurlara karşı, cumhuriyetçi toplum yapısını korumak ya da yeniden kurma refleksine sahiptir. Başka bir deyişe sert laik halkada “siyasi eylem, ifadesini girdilere ve değişim dalgalarına karşı sistemli bir şüphecilikte ve sürekli bir ‘seferberlik halinde’ bulmaktadır.”³²⁰

Bu kavramsal çerçevenin Türkiye’de laiklik konusunda tıkanmanın sebeplerini ortaya koyma konusunda açıklayıcı bir rol oynayabileceği, Türkiye’de kurumsal bir demokratik yapıya ulaşma çerçevesinde laiklik olgusunun siyasi arenadaki algısal farklılaşmalarını çözümlene noktasında yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu anlamda, 28 Şubat 1997’de yaşanan gerilimin sert laik kesim olarak nitelendirilebilecek Türk Silahlı Kuvvetleri ile İslami öğelere yüksek önem veren bir muhafazakâr parti olan Refah Partisi’nin laiklik algılamasının farklılığından kaynaklandığını söylemek olasıdır. Benzer bir durum değerlendirmesini e-muhtıra krizine yönelik yapmak mümkün gözükmemektedir; zira bu krizde de başka bir muhafazakâr parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin bir takım uygulamalarından duyulan kaygı neticesinde oluşan gerilimin benzer şekilde söz konusu parti ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki laiklik algılamasından kaynaklanan farktan ileri geldiğini söylemek olasıdır.

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na bakıldığında daha başlangıç bölümünde “laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikalarına kesinlikle karıştırılmayacağı” ifade edilmektedir. İkinci maddesinde ise “Türkiye Cumhuriyeti ... demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir” ibaresi

³¹⁸ Ali Bayramoğlu (2006), a.g.e., s.118

³¹⁹ Ali Bayramoğlu (2006), a.g.e., s. 98

³²⁰ Ali Bayramoğlu (2006), a.g.e., s. 98

kullanılmakta ve Cumhuriyet'in niteliklerinin de ortaya konulduğu bu madde, dördüncü maddede ifade edilen, anayasanın, "... değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez" maddeleri arasında yer almaktadır. Anayasa'nın on dördüncü maddesinde "Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerin hiçbiri ... demokratik ve laik Cumhuriyet'i ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz" ibaresi yer almaktayken laikliğin başka bir ifadesi olan din ve vicdan hürriyeti, yirmi dördüncü maddede "herkes; vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. On dördüncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla; ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir" ibaresi ile güvence altına alınmaktadır. Polat, bu ve buna benzer ifadelerin Anayasa'da yedi ayrı maddede açıkça, iki maddede ise laiklik kavramını içeren maddelere referans verme yoluyla yer aldığını belirtmektedir.³²¹ Bu durum, Türkiye'de laikliğin anayasal sınırlar dahilinde korunduğunun en temel göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Anayasanın siyasi partilerle ilgili hükümler kısmında; parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma hükümleri düzenlenmektedir. Bu kapsamda, 1982 Anayasası'nın altmış sekizinci maddesinin dördüncü fıkrasına göre "siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri ... demokratik, laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz." Siyasi partilerin uyması gereken esaslar konusunu düzenleyen altmış dokuzuncu maddeye göre "bir siyasi partinin tüzüğü ve programının altmış sekizinci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir. Bir siyasi partinin altmış sekizinci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi'nce tespit edilmesi halinde karar verilir."

Daha önceki bölümlerde siyasi partilerin, çeşitli yönleriyle, demokratik yönetim biçiminin ve demokrasinin kurumsallaşmasının vazgeçilmez öğelerinden bir tanesi olduğu ifade edilmişti.³²² Bu çerçevede Muhammed Bozdağ, demokratik siyasal sistem ile siyasal partiler konusunda bir değerlendirme yapmakta ve demokrasilerde "sistem karşıtı partilere karşı hem yasaklayıcı hem de serbest bırakıcı (liberal) yaklaşımların kabul gördüğünü" ifade etmektedir.³²³ Bozdağ, bu bağlamda, liberal görüş nazarında,

³²¹ Ferihan Polat (2010), a.g.e., s. 81

³²² Bkz: s.56-58

³²³ Muhammed Bozdağ (2004), *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma*, Nobel Yayınları, Ankara, s.13

halkın çoğunluğunun desteğini alan partilerin yasaklanmasının olumsuz bir nitelik taşıyacağını ve böyle bir durumda toplumsal tabanda güçlü olan siyasal hareketlerin güçlenerek tekrar ortaya çıkacağını belirtmektedir. Buna karşılık yasaklayıcı yaklaşım sahiplerinin “sistem karşıtı veya ideolojik hareketlere karşı tedbir almaması demokrasinin kendi ölümünü hazırlaması demektir” görüşünde olduğunu belirtmektedir.³²⁴

1982’den günümüze kadar, üç tane partinin laikliğe aykırılıktan kapatıldığı³²⁵, bir tanesinin ise, kendisine yönelik açılan kapatma davasından kapatılmaması yönünde karar çıktığı bilinmektedir. Bu kapsamda, Huzur Partisi’nin programındaki bazı ilkeler laiklik ilkesine ve Atatürk ilkelerine aykırı olduğu için 28.07.1983 tarihinde kapatılması istenmiştir. Benzer biçimde 16.01.1998 tarihinde Refah Partisi’nin tutum ve beyanlarında laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle kapatılmasına karar verilmiştir. Fazilet Partisi’nin ise, çeşitli gerekçelerle, laiklik ilkesine aykırılık nedeniyle, Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 07.05.1999 tarihinde kapatılması istenmiştir.³²⁶ Burada bahsedilen üç parti söz konusu gerekçelerle kapatılmıştır; ancak daha önce ifade edildiği gibi, 14 Mart 2008 tarihinde iktidar partisi olan AKP’ye karşı, laikliğe aykırı fillerin odağı olduğu gerekçesiyle açılan dava, partinin kapatılmasıyla değil, partiye olan hazine yardımının yarısının kesilmesiyle son bulmuştur.

Yargı organının siyasi partilerle olan bu ilişkisini Bayramoğlu’nun ifade ettiği laik kesim ile İslami kesim arasındaki laiklik olgusunun algısal farklılaşmasından kaynaklandığını söylemek olasıdır. Bu çerçevede sert laik kesim olarak nitelendirilebilecek yargı organının, söz konusu siyasi partilerin uygulamalarından, laiklik konusunda algıladığı problemler dolayısıyla, laik ve cumhuriyetçi devlet yapısını korumak adına, yukarıda söz konusu edilen kararları aldığından bahsetmek mümkündür. Siyasi partilerin yasaklanması ya da kapatılması “yasaklayıcı” ve “liberal” yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirildiğinde, laiklik ilkesine aykırı eylemler dolayısıyla kapatılan partilerin, yasaklayıcı yaklaşımla açıklanması mümkün olabilir. Bu bağlamda, söz konusu kararları, yasaklayıcı yaklaşımın orijininde yatan sistem karşıtı veya ideolojik hareketlere karşı tedbir alınması olarak yorumlamak mümkün gözükmektedir. Buna

³²⁴ Muhammed Bozdağ (2004), a.g.e., s.14

³²⁵ Muhammed Bozdağ (2004), a.g.e., s. 131

³²⁶ Söz konusu partilerin, kapatılmaya ilişkin iddianameleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Bozdağ (2004), a.g.e., s. 131-143

karşın, son açılan parti kapatma davasında, partinin kapatılmamasına yönelik kararın çıkmasını liberal yaklaşım çerçevesinde olumlu olarak nitelendirmek olasıdır; zira bu yaklaşımda halkın çoğunluğunun desteğini alan partilerin kapatılması, olumsuz olarak nitelendirilmekteydi. Bu bağlamda, söz konusu partinin, açılan dava sonucunda kapatılmamasını, liberal yaklaşım çerçevesinde, demokrasinin kurumsallaşması açısından önemli bir adım olarak nitelendirmek mümkün gözükmektedir.

5.1.2. Karmaşıklık ve Türkiye

Karmaşıklık konusunda söz konusu olan, sistemin mümkün olduğunca alt birimlere ayrılması ve bunların işlevselliğinin olabildiğince sağlanmasıydı. Sistemin alt birimlerinin dar tutulması, kurumsallaşmanın önünde bir engel olarak algılanmaktaydı. Karmaşıklıkta önemli olan, sistemi oluşturan her bir birimin işlevselliğinin sağlanması ve çıkabilecek sorunlara karşı her bir birimin işlevini tam anlamıyla yerine getirerek yasa dışı müdahalelere imkân tanımamasıydı.³²⁷

Bu anlamda 1982 senesinden sonra, Türk siyasal sisteminin sadeliğinden (Huntington'ın deyimiyle "basitlik") kaynaklanan herhangi bir sorunla karşılaşıldığı söylenmesi olası değildir. Gerek 28 Şubat sürecinde gerekse e-muhtıra olarak adlandırılan olayda sorun, birimlerin işlevlerini yerine getirmemesinden değil, laiklik olgusunun; sözü edilen siyasi partiler, Türk Silahlı Kuvvetleri ve yargı organınca farklı şekillerde algılanmasından kaynaklanmaktaydı. Türkiye'de sistemin sadeliğinden kaynaklanan bir soruna belki de 12 Eylül müdahalesi gösterilebilir. Çünkü hatırlanacağı üzere böyle bir müdahalenin gerekçesi, ülke çapında baş gösteren anarşi olayları olduğu kadar aynı zamanda uzunca bir süre cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilememesiydi. Bu dönemde meclisin, bir yönüyle, cumhurbaşkanını seçme konusunda işlevini tam olarak yerine getiremediğini ve bundan kaynaklanan boşluğu bir anlamda ordunun doldurduğunu söylemek olasıdır.

5.1.3. Özerklik ve Türkiye

Daha önce de belirtildiği üzere, özerklik konusunda önemli olan şey, ülkenin siyasal sisteminin örgütlerinin siyasal olmayan unsurların etkisinden ne derece etkilenip etkilenmediği konusuydu. Bu durumda siyasal olmayan unsurlardan yüksek oranda

³²⁷ Bkz: s. 65

etkilenen bir siyasal sistem, özerklikten yoksundu ve siyasal sistemin kurumsallaşması tehlikede idi.³²⁸

Türkiye’de, bir takım konularda dış güçlerin etkisinin bulunduğu görüşü hemen hemen her fırsatta ortaya atılmaktadır; bunların kimileri abartı boyutunda olurken kimilerinin sağlam dayanakları bulunmaktadır. Bu anlamda 12 Eylül 1980 hareketinde ABD’nin etkisi olduğunun görüşü uzmanlar arasında yaygındır. Bu konuda ABD’nin diğer ülkelerdeki darbe girişimlerinde payı olduğunun bilinmesi, Türkiye’nin o dönem izlediği uluslararası politikalar nedeniyle ABD’nin Türkiye’ye olan ihtiyacının artması, uzmanlara göre, ABD’nin 12 Eylül müdahalesinin arkasında olduğunun göstergesidir. Ayrıca söz konusu askeri müdahale haberinin, o dönemki ABD Başkanı Jimmy Carter’a istihbarat uzmanlarınca “Sizin çocuklar –darbeyi- yaptı”³²⁹ şeklinde bildirildiği de bilinmektedir. Söz konusu müdahalenin ABD ile ilişkisi konusunda Kongar, daha kesin bir ifadeyle “ tabii bu kez de ABD, tüm gücüyle darbenin arkasında yer almıştı” sözünü kullanmaktadır.³³⁰

Buna benzer iddialar 28 Şubat süreci için de ortaya atılmaktadır. Bu çerçevede. 28 Şubat sürecinden önce ABD’li yetkililer tarafından, Türkiye’de darbe değil; fakat benzeri bir müdahalenin planlandığına yönelik görüşler ortaya atılmaktadır.³³¹

5.1.4. Tartışma - Karar Verme - Eylemin Kurumsallaşması ve Türkiye

Tartışmanın demokrasi açısından kurumsallaşmasının önemli bir etkeni olarak yöre meclisleri konusunda Türkiye’de farklı uygulamalar bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti idarî yapılanmasına iki önemli mahallî yönetim kuruluşu olan “il özel idaresi” ile “belediye”lerin kendilerine ait meclisleri bulunmaktadır. Söz konusu meclislerin üyeleri ildeki seçmenler tarafından seçilmektedir.³³² Bilindiği üzere bu meclislerde halkın görüş bildirmesi konusunda bir düzenleme yoktur; ancak halkın dinleyici olarak bu toplantılara katılmasında da bir sakınca yoktur.

³²⁸ Bkz: s. 66

³²⁹ Baskın Oran (Ed.) (2003), a.g.e., s. 38

³³⁰ Emre Kongar (2007), a.g.e., s. 232

³³¹ 28 Şubat sürecinin ABD tarafından organize edildiğine yönelik ifadeler için bkz: Neşe Düzel (2010), “Türkiye’de Gazetecilerin Paralı Ajanlık Kavgası”, *Taraf Gazetesi Resmî İnternet Sitesi*: <http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-gazetecilerin-parali-ajanlik-kavgasi.htm> Ulaşım Tarihi: (01.04.2010)

³³² Mahallî idareler konusunda daha fazla bilgi için Bkz: Kemal Gözler (2006), *İdare Hukukuna Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa, s. 72

Bu konuda 2006 yılında getirilen bir düzenleme ile kentlerde “kent yaşamında, kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım, yönetim ve yerinden yönetim ilkelerini”³³³ gerçekleştirmek adına “kent konseyi” yapılanmalarına imkân tanınmıştır. Bu konseyler “ ‘kadın meclisleri’ ve ‘gençlik meclisleri’ başta olmak üzere kent konseyinin görev alanlarında, yönetim anlayışına dayalı ve sürdürülebilir kalkınma içinde çeşitli toplum kesimlerinin kent yönetimine katkıda bulunmalarını, kaliteli ve yaşanabilir bir kentin yönetiminde aktif rol almalarını hedefleyen ve gönüllülük esasında oluşmuş ortak yapıları” içinde barındırmaktadır.³³⁴ Ayrıca kent konseylerinin görev alanları içinde “yerellik ilkesi çerçevesinde katılımcılığı, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmek” yer almaktadır.³³⁵

Bu gibi yerel meclis ya da konseylerde alınan kararları ülke çapında ortaya koymak günümüz gelişen teknoloji imkânları sayesinde kolaydır. Bu konuda yapılan alt yapı yatırımları ile hem bilgiye hızlı ulaşım imkânı sağlanmakta hem de yerel bir uygulamanın ülke geneline duyurulması kolaylaştırılmaktadır.

Katılımın kurumsallaşması anlamında önemli bir etken olarak sayılan halk oylaması yönteminin; 1982 Anayasası konusunda, 1987 yılında siyasi yasakların kaldırılıp kaldırılmaması konusunda, 1988 yılında seçimlerin öne alınıp alınmaması konusunda ve 2007 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilip seçilmemesi konusunda kullanıldığını belirtmek mümkündür.³³⁶ Yine katılım konusunda etkinliği artırabilecek önemli bir araç olan “elektronik oylama” yönteminin Türkiye’de henüz uygulanmadığı bilinmektedir. Bu anlamda seçim kanununda yer alan “oyunu kullanan seçmen oy pusulasını katlayarak zarfa koyar ve zarfı yapıştırır. ‘Evet’ yazılı mühürü sandık kurulu başkanına geri verir ve oyunu sandığa atar”³³⁷ ibaresi seçimlerin sandık başında yapıldığını göstermektedir.

³³³ Bkz: Kent Konseyi Yönetmeliği Madde:1, Resmî Gazete Tarihi 08/10/2006, Resmî Gazete Sayısı: 26313

³³⁴ Bkz: Kent Konseyi Yönetmeliği Madde: 4/C

³³⁵ Bkz: Kent Konseyi Yönetmeliği Madde: 6/Ç

³³⁶ Şimdiye kadar yapılan referandumları görmek için bkz:

<http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/03/01/iste.turkiyede.yapilan.referandumlar/565803.0/index.html>
(04.04.2010)

³³⁷ Bkz: 2839 Sayılı Seçim Kanunu Madde: 28

Demokratik eylemin kurumsallaşması konusunda ise Barber'in üzerinde durduğu, tartışmaya uygun ortamların yaratılması ve buna uygun olarak yöreyi fiziksel koşullarıyla ayarlama anlamında yine oluşturulan kent meclisleri ve kent konseyleri örnek olarak gösterilebilir. Bu gibi ortamlarda vatandaşlar, görüşülmesini gerekli gördükleri konuları meclis gündemine taşıyarak demokratik eylemin kurumsallaşmasına, dolayısıyla demokrasinin de kurumsallaşmasına katkı sağlayabilirler.

Demokratik eylemin ya da demokratik davranışın kurumsallaşması konusunda 28 Şubat krizi ya da e-muhtıra krizi çerçevesinde bakıldığında, bu gibi davranışlar her ne kadar demokrasinin kurumsallaşması için olumlu olarak nitelendirilmese dahi, her iki durumda da hükümetin askerî kesim tarafından devrilip, askerî bir yönetimin başa gelmediği de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira iktidar değişikliği ile sonuçlanmayan bu durumun demokrasinin, kimi krizlere rağmen, işleyebildiği olarak yorumlanması olasıdır. İleriki sayfalarda da görüleceği üzere 2007 yılında yaşanan gelişmeler Avrupa Birliği raporlarına da yansımış; fakat bu dönemde Türkiye'nin, krizi, hür ve adil seçimler yoluyla çözümlenmiş olduğuna; seçimlerin, hukukun üstünlüğü ilkesi ve uluslararası standartlara uygun şekilde cereyan ettiğine işaret edilmiştir.

5.1.5. İstikrar ve Türkiye

Demokrasinin istikrarının sağlanması konusunda Eckstein'in ortaya attığı teoride otorite kalıplarının uyumundan bahsedilmekteydi. Bu anlamda, toplumun içindeki en küçük gruptan ya da kurumdan başlanarak en üst kademedeki siyasal yönetim organına doğru çıkıldıkça karar alma alışkanlıklarının birbirine benzemesi istikrarı artırmaktaydı. Bu şu anlama gelmekteydi: Demokratik karar alma alışkanlıkları bütün otorite kalıplarında benzer niteliklere sahipse o sistemde istikrarlı bir demokrasi mevcuttur.³³⁸

Bu anlamda kararların alındığı en üst makam olarak TBMM'nin karar alma şekli hiçbir şekilde ve hiçbir konuda kişisel iradeye ve keyfliğe bağlı değildir. Karar alınmada, halkın temsilcisi olan milletvekillerinin oylarına başvurulur, kararın önem derecesine göre oy çokluğu usûllerinden birisi uygulanır. Belirlenen ilkeye göre yeterli oy düzeyine ulaşamayan karar meclisten geçemez. Bu anlamda istikrar teorisine göre

³³⁸ Bkz: s.76-78

toplumun diğer kurumlarının ya da gruplarının buna benzer bir sisteme sahip olması demokrasinin istikrarını sağlayacaktır. Bu çerçevede kurumları karşılaştırırken aileden, okul aile birliği kurullarına, baskı gruplarından, siyasal partilere kadar birçok kurumu ele almak mümkündür. Fakat bunların hepsinin karar alma alışkanlıklarını incelemek yöntem ve konu olarak bu çalışmanın sınırlarını hayli aşacaktır. O nedenle TBMM’ye en yakın siyasal örgütlenmeler olarak siyasi partileri bu konu çerçevesinde değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Otorite kalıplarının uyumu konusunda siyasal partilerde karşılık bulan kavramın “parti içi demokrasi” kavramı olduğunu söylemek olasıdır. Parti içi demokrasiyi Yavuz Atar “partinin iç işleyişinde yani parti yöneticilerinin belirlenmesi ve kararların alınmasında katılımcı anlayışın uygulanmasını; her türlü eleştiri, öz eleştiri ve önerinin serbest olması” şeklinde ifade etmekte ve “çoğunlukla parti içi demokrasinin olmadığı”³³⁹ nı belirtmektedir. Burada, parti içi demokrasi ile, daha önceki sayfalarda ifade edilen, bir liderin uzun süre partisinin başında kalması arasında bağlantı kurulması gerekmektedir. Bu kapsamda Atar, “partilerde lider egemenliği, yetenekli ve dinamik lider adaylarının ortaya çıkmasını engellediği gibi, partilerin statükocu olmasına ve uzlaşmaz tutumlar sergilemesine neden olabilir. Böylece sistemin işleyişi daha da zorlaşır ve tıkanmalar görülür”³⁴⁰ diyerek bir noktada parti içi demokrasinin sağlanmasının önemine de işaret etmektedir.

Yapılan araştırmalar da, Türkiye’de çoğu partide parti içi demokrasi konusunda çok parlak sonuçlar vermemektedir. Örneğin, Saime Müjde Önal’ın “Türkiye’de Parti İçi Demokrasi: AKP ve CHP Örneği” adlı tez çalışmasında milletvekilleri ile yaptığı röportajda ortaya çıkan sonuç hayli ilginçtir. Önal, çalışmasında AKP ve CHP milletvekillerinden; Erol Tuncer, Altan Öymen, Mehmet Dülger, Ersönmez Yarbay, Ertuğrul Yalçınbayır, Ertuğrul Günay ve Hakkı Ünlü gibi isimlere yönelttiği “partinizde parti içi demokrasi var mı?” sorusuna bütün milletvekilleri “yok” cevabını vermiş, hattâ bir kısmı Türkiye’deki hiçbir partide, parti içi demokrasi olmadığını iddia etmiştir. Adı geçen milletvekilleri partilerinde parti içi demokrasinin olmamasına gerekçe olarak grup toplantılarında genel başkanın çok uzun konuşması nedeniyle kendilerine sıra

³³⁹ Yavuz Atar (1997), “Çağdaş Demokrasinin Siyasal Boyutu: Türkiye’de Demokratikleşme ve Anti-Demokratikleşme Göstergeleri”, *Yeni Türkiye Türk Demokrasisi Özel Sayısı*, Eylül-Ekim 1997, Sayı 17, s. 79

³⁴⁰ Yavuz Atar (1997), a.g.m., s. 79-80

gelmeişini; genel başkanın, başkanlık görevini bırakmadığını, aday belirlemede ön seçim mekanizmasının bulunmadığını, genel merkezin meclis grubu ile koordineli çalışmadığını göstermektedirler.³⁴¹

İstikrar konusunu başka bir perspektiften de değerlendirmek olanaklar dahilindedir. Örneğin Powell, hükümet istikrarı üzerinde parti sistemleri ve anayasal düzene ilişkin olarak yapılan çalışmalarda, kısa ömürlü hükümetlerin varlığının demokrasilerde ve diğer sistemlerde “iyi olmayan başarımın tanıtı” olarak ele alındığını ifade etmektedir.³⁴² Bu anlamda Türkiye’de 1982’den sonra tek parti hükümetinin sağlanamadığı 1991-2002 arası dönemde koalisyon hükümetlerinin getirdiği düzenin siyasi istikrarı etkilemiş olduğunu söylemek olasıdır. Zira 1991-2002 arası döneme bakıldığında, 1991’de, 1995’de ve 1999’da olmak üzere üç defa³⁴³ bu dönemde on tane hükümetin kurulup bozulduğu gözlemlenmektedir.³⁴⁴ Buna karşın 2002 sonrası dönemde ise koalisyon hükümetlerinin sona erdiği; fakat istikrarsızlık ya da krizlerin belirli çerçevede devam ettiğini söylemek mümkün gözükmektedir. Şöyle ki, bu dönemde kısmî anlamda istikrar sorununa yol açan krizlerin kaynağının; 1990’lardaki genel olarak sürekli değişen hükümetler ekseninden, 2002’den sonraki dönemde, laiklik algılamasından kaynaklanan farklılık eksenine döndüğünü söylemek olasıdır. Bunu söylerken bir istisna olarak 28 Şubat 1997’deki krizi belirtmek gerekmektedir; zira bilindiği üzere bu dönemdeki kriz genel olarak laiklik algılamasından kaynaklanan farklılıktan oluşmaktaydı.

Türkiye’de demokrasi konusu tartışılırken, bütün bu anlatılanlardan farklı olarak, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerini de dikkate almak gerekmektedir. Zira Avrupa Birliği’ne aday bir ülke olarak Türkiye’nin istikrarlı, kurumsal bir siyasal sisteme sahip olması gerekmektedir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti, 31 Temmuz 1959’da, o zamanki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu olan Avrupa Birliği’ne, Roma Antlaşması’nın 238. Maddesi uyarınca, ortak üye olmak üzere başvurusunu yapmıştır.³⁴⁵ Bu tarihten sonra, çeşitli platformlarda, tam üyelik isteğini sürekli

³⁴¹ Saim Müjde Önal (2007), *Türkiye’de Parti İçi Demokrasi: CHP ve AKP Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 266-285

³⁴² G. Bingham Powell (1990), a.g.e., s. 13

³⁴³ Seçim dönemleri için bkz: www.tesav.org.tr (13.04.2010)

³⁴⁴ Bu dönemde kurulan hükümetler için bkz: Atay Akdevelioğlu (2003), (Ed.) Baskın Oran, a.g.e., *Dönemin Bilançosu* Tablosu, s. 203-24

³⁴⁵ S. Rıdvan Karluk (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 438

yenileyen Türkiye'nin, 1980 yılında yaşadığı müdahale, sadece Türkiye'de demokrasiyi kesintiye uğratmakla kalmamış, 6 yıl süre ile Türkiye ve Topluluk ilişkileri dondurulmasına da yol açmıştır. 1983'de yapılan seçimlerden sonra, Topluluk ile ilişkilerin normalleştirilmesi için gerçekleştirilen çabalar, yeni hükümetin izlediği ekonomide liberalleşmeye ve piyasa ekonomisinin yerleşmesine yönelik politikalarla 1986'da sonuç vermiş ve ilişkiler bu tarihten sonra normalleştirilmeye çalışılmıştır.³⁴⁶

Avrupa Birliği Konseyi'nin, 21-22 Haziran 1993'de Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da yapılan zirve neticesinde yayınladığı bildiriye, Avrupa Birliği'ne üye olacak ülkelerin taşınması gerektiği kriterler yer almaktadır. Kopenhag kriterleri olarak da ifade edilen bu kriterler üç başlık altında toplanmaktadır.³⁴⁷

- “Siyasi Kriterler: Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı.
- Ekonomik Kriterler: İşleyen ve aynı zamanda Birlik içindeki rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek piyasa ekonomisinin varlığı.
- Topluluk Mevzuatının Benimsenmesi: Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak.”

Görüldüğü üzere, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde, Avrupa Birliği'ne aday olan ülkelerin yerine getirmesi gereken siyasi kriterlerde; demokrasiye, insan haklarına ve azınlık haklarına büyük önem verilmekte, Avrupa Birliği bu unsurları güvence altına alacak kurumların varlığının üye devletlerde bulunması gerektiğini söylemektedir. Zira, Nesrin Demir, Avrupa Birliği Konseyi'nin “bildirge ve açıklamalarında, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin temel ilke ve kurumlarının, topluluğun yazılı olmayan anayasa hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğunu doğrular nitelikte” olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁸

Karlık, Kopenhag kriterleri çerçevesinde, Türkiye'nin en fazla başını ağrıtanın siyasi kriterler olduğunu belirtmekte, Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki katılım müzakerelerinin, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmesinden sonra başlayacağı kararı alındığını söylemekte ve bu nedenle sekizinci beş yıllık kalkınma planında “ üyelik müzakerelerinin başlatılmasının Kopenhag siyasi kriterlerine bağlı olduğu göz önünde bulundurularak, demokratikleşme sürecindeki

³⁴⁶ S. Rıdvan Karlık (2007), a.g.e., s. 443-444

³⁴⁷ Burç Yıldız (2008), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir, s. 9

³⁴⁸ Nesrin Demir (2007), *Avrupa Birliği'nde Demokrasi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 61

eksikliklerin giderilmesine ve insan haklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalara öncelik verileceği” ifadelerinin yer aldığını belirtmekte, bu çerçevede insan hakları ve demokrasinin Avrupa Birliği’ne girme yolunda iki önemli etken olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁹ Murat Belge, Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinde ekonomik ya da dinsel sorunlardan ziyade, asıl engelin Türkiye’nin, demokrasi ve insan hakları konusundaki durumu olduğunu söylemektedir. Bu çerçevede, Türkiye’de ordunun siyaset içindeki konumunun, Avrupa Birliği’ni kaygılandıran bir mesele olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁰

Demokrasinin istikrarının ve kurumsallaşmasının sağlanması konusunda, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir unsur Katılım Ortaklığı Belgeleri’dir. Katılım Ortaklığı Belgeleri üyeliğe hazırlanma sürecinde aday ülke tarafından kısa ve orta vadede ilerleme kaydedilmesi gereken öncelikli alanları ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgeleri’nde, siyasi öncelikler konusunda genel olarak; ifade özgürlüğü, işkenceyle mücadele, idam cezası, Türk vatandaşlarının televizyon ve radyo yayınlarında ana dilin kullanılmasının serbest bırakılması, yargının bağımsızlığının sağlanması, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin durumunun iyileştirilmesi, kültürel çeşitliliğin sağlanması, insan hakları, sivil toplumun geliştirilmesi gibi konulara vurgu yapıldığı görülmektedir.³⁵¹

Bununla beraber Avrupa Birliği’nin “aday ülkelerin Kopenhag Kriterlerine uyumunu düzenli olarak takip etmek amacıyla tüm aday ülkeler için 1998 yılından itibaren İlerleme Raporları hazırladığı” bilinmektedir.³⁵² Bu anlamda 1998 ve 1999 İlerleme Raporları’nda Türkiye’nin Kopenhag kriterlerini sağlamada başarısız olduğu ifade edilirken 2000 yılı İlerleme Raporu’nda “Türkiye’nin insan haklarını korumayı amaçlayan birçok uluslararası sözleşmeyi imzalaması ve İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu’nun çalışmalarının hükümet tarafından onaylanmasının en önemli gelişmeler olduğu ifade edilmiştir.”³⁵³ Buna karşın 2001 yılı İlerleme Raporu’nda 13 aday ülke arasından Kopenhag siyasi kriterlerini tamamlayamayan tek ülke olarak gösterilen

³⁴⁹ S. Rıdvan Karluk (2007), a.g.e., s. 609

³⁵⁰ Murat Belge (2003), *Yaklaştıkça Uzaklaşıyor mu? Avrupa Birliği ve Türkiye*, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 85

³⁵¹ Katılım Ortaklığı Belgeleri’nin içeriği konusunda daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Dış Ticaret Müsteşarlığı (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye*.

³⁵² Burç Yıldız (2008), a.g.e., s. 76

³⁵³ Burç Yıldız (2008), a.g.e., s. 76

Türkiye için “insan hakları”nın önemli problemler içinde değerlendirildiği görülmüştür. 2005 yılı İlerleme Raporu’nda ise Türkiye hakkında siyasi kriterleri tam olarak karşılamadığı ifade edilmiş; çıkarılan yasaların uygulanmasında yaşanan sorunlar, temel hak ve özgürlükler alanındaki kısıtlamalar konusunda eleştirilere uğradığı görülmüştür.³⁵⁴

2007 yılındaki İlerleme Raporunda ise %10’luk seçim barajının Avrupa’daki en yüksek baraj olduğu ifade edilmesine rağmen, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin bu barajın “özgür seçim hakkı için herhangi bir ihlal teşkil etmediği” kararı verdiği vurgulanmıştır. Bununla beraber, “aynı zamanda, istikrarlı bir Meclis çoğunluğu sağlama hedefini korumakla birlikte, baraj oranının düşürülmesinin, azami temsili mümkün kılmak bakımından arzu edilir olduğu” ifade edilmektedir. 2007 yılındaki yaşanan siyasi kriz için İlerleme Raporu’nda “Genelkurmay Başkanlığı, iddia edildiği şekilde laikliğin güç kaybetmekte olduğu endişesini dile getiren bir muhtırayı web sitesinde yayınlamak suretiyle Nisan 2007 Cumhurbaşkanı seçimi sürecine doğrudan müdahale etmiştir” ifadelerini kullanırken, seçim sonrasına ilişkin değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur: “Bütünüyle bakıldığında, Türkiye, Nisan ayındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasındaki siyasi ve anayasal krizi, hür ve adil seçimler yoluyla çözümlenmiştir. Seçimler, hukukun üstünlüğü ilkesi ve uluslararası standartlara uygun şekilde cereyan etmiştir.” Raporda, ayrıca, işkence ve kötü muamele vakalarının da azaldığı vurgulanmıştır.³⁵⁵

Ayrıca 14 Aralık 2007 yılında yapılan Brüksel Zirvesi sonunda yayınlanan sonuç Bildirgesi’nde, Türkiye’de “siyasi ve anayasal krizin çözülmesinden memnuniyet duyulduğu, Türkiye’nin bu süreçten demokrasisini güçlendirerek çıktığı” ifade edilmektedir.³⁵⁶

2008 İlerleme Raporu’nda genel olarak, insan haklarına ilişkin belgelerin onaylaması konusunda herhangi bir gelişme olmadığı vurgulanmakta; fakat Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını uygulama yönünde ilerleme kaydettiği

³⁵⁴ Burç Yıldız (2008), a.g.e., s. 76-80

³⁵⁵ Söz konusu alıntılar için bkz: Avrupa Komisyonu 2007 Türkiye İlerleme Raporu, s. 5, 7, 8, 12 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz:

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf) (01.04.2010)

³⁵⁶ Burç Yıldız (2008), a.g.e., s. 85

belirtmekte ve dini özgürlüklere ilişkin olarak ibadet özgürlüğüne saygının devam ettiği ifade edilmektedir.³⁵⁷

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması konusunda, farklı bakış açıları çerçevesinde, şüphesiz, daha pek çok şey söylenebilir; fakat bilindiği üzere bu tür çalışmalarda konu; kapsam ve içerik bakımından sınırlandırılmak durumundadır. Bu çalışmada anlatılanlar bağlamında şunu belirtmekte fayda var ki demokrasinin kurumsallaşması konusunda Huntington’ın ortaya attığı kriterlerden faydalanmak; Türk demokrasisini; seçimler, siyasi kültür, sivil toplum, laiklik gibi geniş bir perspektiften değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Bundan farklı olarak, Barber’ın ifadeleri çerçevesinde Türk demokrasisini incelemek ise demokrasinin kurumsallaşmasına değişik bir boyut kazandırmış, demokrasinin kurumsallaşmasının, yerel politikalar bağlamında da değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Siyasal istikrar olmadan demokratik kurumsallaşmanın da sağlanamayacağı düşüncesinden hareketle, istikrar konusundaki değerlendirmeler bu çalışmaya eklenerek geniş bir yelpazede inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

³⁵⁷ Avrupa Komisyonu 2008 Türkiye İlerleme Raporu, s. 10, 11, 17 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IllemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf) (01.04.2010)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir kurum olarak demokrasinin, siyaset temel kurumunun yardımcı kurumları arasında olduğunun söylenmesi olasıdır. Demokrasinin, siyaset kurumunun yardımcı kurumu olarak incelenmesi, onun bir yönetim biçimi olmasından ileri gelir. Siyasal kurumların, bir yönüyle, toplumdaki iktidarın dağılımı ile ilgili kurumlar olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu anlamda demokrasinin de devlet yönetimine halkın katılımının sağlanması yoluyla yürütülen bir siyasal sistem olması bakımından, demokrasinin toplumun siyasal kurumlarının içerisinde yer aldığını söylemek mümkün olabilir.

Daha önce belirtildiği üzere kurumlaşma; bir bakıma herhangi bir düşünüş, davranış, inanış biçiminin toplumca değer verilen kalıplara dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu değer kalıplarının süreklilik kazanması ile de kurumsallaşma sağlanmaktadır. Bir başka deyişle mevcut belli bir durum ya da özelliğe ilişkin düzen, kurum olarak nitelendirilirken bu düzene erişme süreci kurumsallaşmak anlamına gelmektedir. O zaman demokrasi olgusunun dünya düşün tarihi içinde yer alması, iyi ve kötü yönleriyle tartışılması, insan hakları ve özgürlükler çerçevesinde demokratik davranış kalıplarının bütün dünyada yaygınlaştırılması ve bu davranış kalıplarının kesintisiz olarak uygulanabilirliğinin sağlanması demokratik yönetim biçimini dünya genelinde kurumsallaştırmaktadır. Aynı şekilde tek tek ülke bazında da demokratik düşünüş ve davranış kalıplarının yer alması ve süreklilik göstermesi o ülkede demokrasinin kurumsallaşabileceğinin bir göstergesidir.

Her kurum olduğu gibi, demokrasi kurumu da sosyal bazı ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktadır. Bu anlamda demokrasi, devlet idaresi boyutunda birtakım ihtiyaçları karşılamaktadır. Aslında bu ihtiyacı karşılayan daha genel anlamda "Siyaset Kurumu"dur; ancak siyaset kurumunun içinde yer alan demokrasinin de normal olarak böyle bir ihtiyaca karşılık verdiğinin söylenmesi mümkün gözükmemektedir. Demokratik yönetim düzenine olan ihtiyaç, toplum içinde herkesin eşit sayılmasının gerekliliğinden ileri gelmektedir. Bu anlamda, toplumun her kademesinde olduğu gibi yönetim kademesindeki insanların belirli bir sınıfa mensup olması gerektiği düşüncesi demokrasiyle örtüşmemektedir. Sınıfsal ayrılıkların olmaması demek bireyin başka birey karşısında eşit hak ve yükümlülükleri sahip olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda demokrasi, bireyin hak ve yükümlülükleri bakımından ortaya çıkacak

ihtiyaçlarına da adilce yanıt veren bir siyasal sistem olması gerekmektedir. Demokrasi, bu ihtiyaçlara kesintisiz bir şekilde yanıt verdiği ölçüde kurumsal bir nitelik kazanmaktadır.

Demokratik yönetim biçiminin; kişi özgürlüklerini sağlanması, temsilde adaletin sağlanması, kişi haklarının sağlanması gibi avantajlarına vurgu yapılması, bu ve benzer konularda ilgi ve alâkanın yüksek seviyelerde tutulmasının, onun kurumsallaşmasına katkı sağlayacak olduğunun söylenmesi mümkündür. Ya da tersi bir mantıkla, dünyadaki örneklerinden yola çıkarak, askerî yönetimlerin, kişisel diktatörlüklerin kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayacağı, adaletsiz bir düzeni getireceğinin anlaşılması yine demokrasiye olan ilgiyi artıracaktır onun kurumsallaşmasını sağlayacaktır.

Çoğu insan, demokrasiyi “halkın kendi kendini yönetmesi” şeklinde tanımlamaktadır ya da “seçim” olgusuna vurgu yaparak demokratik yönetim biçimini sadece seçimlerin yapılmasından ibaret görmektedir. Bu çok eksik bir bakış açısıdır. Demokrasi, seçim unsurunu içinde barındıran, halkın kendi kendini yönettiği bir rejim olmakla beraber, birçok olguyu içerir. Bu anlamda demokrasilerde kişi hak ve özgürlükleri tam anlamıyla sağlanmalıdır ve korunmalıdır, seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmalıdır ve seçmenlerin özgür iradelerine dayalı seçim yapılmalıdır.

Demokrasi; yasama, yürütme ve yargının birbirini kontrol ettiği; ancak birinin diğerini etkisi altına almadığı bir yönetim biçimi olmalıdır. Demokrasi, çoğunluğun yönetimidir; ancak demokrasilerde azınlık haklarına saygı gösterilmelidir. Azınlığa iktidar olma şansı tanınmalıdır. Demokrasilerde muhalefet kaçınılmazdır. Muhalefeti baskı altına almak, sindirmek demokrasiyle bağdaşmamaktadır. Demokrasi, toplumda ortak yaşayışı bozmayacak şekilde farklılıkları kabul eden bir siyasal sistemdir, bu unsuruyla birçok bakımdan saygıyı içinde barındırmaktadır. Bir siyasal sistem bütün bu özellikleriyle kesintisiz olarak uzun yıllar varlığını sürdürür ise o zaman gerçek anlamda bir demokrasinin varlığından, daha önemlisi kurumsal bir demokrasinin varlığından söz etmek mümkündür.

Bütün bu anlamlarıyla beraber demokrasi kavramının yalnız bırakılması konuya eksik yaklaşılmaya neden olur. Belki tek başına demokrasi kavramı birçok şeyi ifade etmektedir; ancak onu tamamlayıcı öğeleriyle bir arada tutmak daha etkili bir demokrasi modeli sunmaktadır. Bu anlamda özgürlük, ekonomik gelişme, siyasi partiler, eğitim

gibi bir dolu kavramın demokrasi ile bağdaştırılabilmesi, hakkında sayfalarca yazı yazılabilmesi mümkündür; ancak demokrasi ile beraber düşünülmesi gereken üç kavram vardır ki bunlar olmadan günümüzdeki anlamıyla bir demokrasiden bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bu kavramlar: sivil toplum, insan hakları ve laiklik kavramlarıdır.

Bu kavramlardan ilki Türk siyasi hayatında 1980'lerden sonra önem kazandığı için konu açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Toplumsal faydayı belirlemede kendisine ciddi görevler düşen sivil toplumun gelişmemesi; dolayısıyla böyle bir işlevin yerine getirilmemesi ciddi problemlere yol açabilmektedir. Genel anlamda; toplumda, toplum düzenini tehlikeye sokacak gelişmelerin yaşanması ve buna müdahalede zayıf kalan sivil toplum girişimi, devletin temel niteliklerinin korunması adına askerî girişimleri beraberinde getirebilmektedir.

Demokratik yönetim biçiminin insan haklarını sağlayacak düzenlemeleri sağlamakla yükümlü olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda demokrasi, işkenceyi önleyen ve adil yargılanma hakkını gerekli kılan bir sistemdir; düşünce, din ve vicdan özgürlükleri, ifade özgürlüğü, ayrımcılığın engellenmesi gibi eylemleri içinde barındıran bir yönetim biçimidir. Bütün bunların sağlandığı koşullarda demokratik siyasal sistemin kurumsallaşması beklenebilir.

Bu anlamda bir düşünce kuruluşu niteliğindeki Freedom House'un geliştirdiği bir sistem ile siyasal ve sivil özgürlüklere verilen puanlar demokrasiyi ölçmek için kullanılmaktadır. Freedom House'un 2008 yılı dünya özgürlük haritasında Türkiye Cumhuriyeti; özgür (free), kısmen özgür (partly free) ve özgür olmayan (not free) toplumlar arasında kısmen özgür bir ülke olarak yer almaktadır.³⁵⁸

İnsan haklarının öznesi tüm insanlardır; başka bir deyişle insan haklarını kullananlar tüm insanlardır. İnsan hakları, bireysel kullanılabilmesi gibi grup olarak da kullanılabilir; ancak kimi zaman devletler grup olarak kazanılan hakların insan hakları içinde değerlendirilip değerlendirilmemesi konusuna çekinerek yaklaşmaktadırlar; çünkü bu konu azınlıklar ve etnisiteye kadar uzanan bir tartışmaya neden olmaktadır. İnsan hakları kavramı bu yönüyle Türkiye açısından önemlidir; zira

³⁵⁸ Türkiye'nin kısmen özgür ülkeler içinde yer aldığını gösterir harita için bkz: *Freedomhouse İnternet Sitesi*, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2008> (02.12.2009)

Türkiye'nin toplumsal yapısı nedeniyle insan hakları kavramının bu yönü siyasal sistemi oldukça etkilemiştir ve etkilemeye devam edecek gibi gözükmektedir.

Laiklik konusu ise Türkiye'de demokrasinin gidişatını en çok etkileyen konuların başında yer almaktadır. 1982 sonrası dönemde yaşanan; 28 Şubat süreci, emuhıra krizi, içlerinde hep laiklik vurgusunu bulundurur. Bunlara kimi partilerin kapatılma sebepleri de eklenebilir.

Demokrasinin çarklarını döndüren, onun kurum ve ilkeleri olarak gösterilen bazı olguların da sorunsuz olarak işlemesi, demokrasinin kurumsallaşması için önemlidir. Bu anlamda; seçimler ve temsil, siyasi partiler, çoğulculuk ve katılım ile hukukun üstünlüğü bu açıdan önem arz etmektedir.

Parti kapatma olayları demokrasi için çok hoş karşılanmamaktadır; ancak partilerin ülke çıkarlarına zarar verecek politikalar izlemeleri bazen bu sonucu beraberinde getirebilmektedir. Bir fikir vermesi açısından Avrupa ile karşılaştırıldığı takdirde Avrupa'da son elli yıl içerisinde üç tane partinin kapatıldığı bilinmektedir. Bunlardan bir tanesinin kapatılma nedeni terör örgütüyle bağlantısı olmasından diğer iki tanesinin Almanya'da totaliter nitelikte bir parti olmasından kaynaklanır.³⁵⁹ Bu anlamda, Avrupa Birliği'ne girmeye aday bir ülke olarak, Türkiye'de her parti kapatma davasını Avrupa Birliği dikkatle izlemektedir.

Türkiye'de siyasal sistemin istikrarı için yeni seçim sistemi düzenlemesi getirilmesi zaman zaman kamuoyunda yer almaktadır. Türkiye'de 1983 seçimlerinden beri %10 barajlı seçim sistemi uygulanmaktadır. Bu barajın düşürülüp düşürülmemesi gerektiği konusu zaman zaman tartışma konusu edilmektedir. Barajın düşürülmesiyle, irili ufaklı birçok partinin parlamentoya girmesi koalisyon hükümetlerini de beraberinde getirebilir. Hem koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkarabileceği istikrarsızlıklardan kurtulmak hem de bütün kesimin parlamentoda temsilini sağlamak adına yeni ve etkili bir seçim ve parti sistemi düzenlemesiyle bu durumdan kurtulmak mümkün olabilir.

Huntington'ın belirttiği üzere bir siyasal bir sistem ya da usûlün kurumsallaşmasında; uyarlanabilirlik, karmaşıklık, özerklik ve tutarlılık kriterleri önem

³⁵⁹Seyida Erkek (2008), "Türkiye'de ve Avrupa'da Parti Kapatmaları", *Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi Bilgi Raporu Sayı:28/12/106*, Konya, (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/parti_kapatma.pdf)(03.12.2009)

arz etmektedir. Barber'in kısmen biraz daha farklı bir yaklaşımı olan demokratik tartışmanın kurumsallaşması, demokratik karar vermenin kurumsallaşması ve demokratik eylemin kurumsallaşması yine aynı ölçüde önemlidir.

Siyasal örgüt ya da usûlün kronolojik ve kuşaksal yaşı onun "uyarlanabilirlik" kriterini etkileyen önemli iki değişkendir. Örgüt ya da usûl, ne kadar eski olursa, kurumsallaşması o kadar kolaylaşmaktadır; fakat örgütün yöneticilerinin, uzun yıllar aynı görevi sürdürmeleri onun kurumsallaşmasını aynı ölçüde tıkamaktadır. Örgüt ya da usûlün, çıkabilecek sorunlara karşı, çözüme yönelik kararlar alabilmesi yine uyarlanabilirlik fonksiyonu çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Örgütün, olabildiğince çok alt birimlere ayrılması ve bu birimlerin kendi alanında uzmanlaşması ise kurumsallaşma bağlamında "karmaşıklık" kriterini karşılamaktadır. Bu anlamda örgüt ne kadar çok alt birime ayrılırsa, kurumsallaşması o kadar çok kolaylaşmaktadır. Birimlerin, dış etkilerden uzak karar mekanizmalarının olması, "özerklik" kriterine karşılık gelir ki bu da, onun, farklı bir ülkeden gelebilecek ajanlar, gruplar ya da fikirlerden etkilenip, darbe gibi teşebbüslerin olmaması açısından önem arz etmektedir. Örgütün, işleyişine yönelik temel politikalarda uzlaşması "tutarlılık" kriterini karşılamaktadır. Genel anlamda, siyasal usûl ya da örgütte izlenecek politikalarda tutarlı olunması, hem ona karşı olan güveni artırmakta hem de kurumsallaşmasına katkı sağlamaktadır.

Bunlardan farklı olarak, Barber'ın da belirttiği üzere, demokrasinin kurumsallaşabilmesi için; demokratik tartışmanın, demokratik karar verme ve demokratik eylemde bulunmanın kurumsallaşması da, demokrasinin kurumsallaşmasına katkı sağlamaktadır. Bu anlamda yerel düzeyde demokratik tartışmayı mümkün kılacak kent meclisleri ve bu meclislere halkın katılımını sağlamak önem taşımaktadır. Yerel meclislerde alınacak kararların, çeşitli araçlar kullanılarak, ülke genelinde yer bulması, herkesin eşit bilgiye ulaşmasını sağlamak yine kurumsallaşma sürecine katkıda bulunmaktadır. Yerel yönetimlerde devletin genel işleyişini etkilemeyecek düzeyde bir takım kararlar alınmasına halkın da katkıda bulunmasını sağlamak yine demokrasinin kurumsallaşması süreci için önemlidir. Demokratik karar verme aşamasında; halk oylaması mekanizmasının etkin olarak kullanılması, demokrasinin kurumsallaşması için önemlidir. Sandıkta oylamaya alternatif olarak, elektronik oylamanın geliştirilmesi yine karar vermenin kurumsallaşması açısından önem arz etmektedir.

Demokratik yönetim biçiminin davranışlar bakımından kurumsallaşması; o ülkedeki yurttaşların, yerel ve ulusal hak ve yükümlülüklerini yerine getirmesi, iş yerlerinde dahi demokratikleşmenin sağlanması olduğu kadar gibi iktidarın el değiştirilme şeklinde görülen davranışlara da bağlıdır.

İstikrarsız bir sistemin, kurumsallaşmasından bahsetmek imkânsızdır. Bu nedenle, kurumsallaşmanın sağlanabilmesi için sistemin de istikrarının sağlanması gerekmektedir. Demokratik sistemlerde istikrar, toplumun “otorite kalıpları”nın birbirleriyle uyumlu hale getirilmesi neticesinde sağlanır. Bu anlamda toplumdaki en küçük gruplaşmadan, en tepedeki siyasi karar alma mekanizmasına kadar olan grupların otorite kalıplarının demokrasinin işleyişine uygun ve birbirine benzer nitelik taşıması, demokrasinin istikrarını sağlamada önemli bir etkidir.

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması konusunda Huntington’ın ortaya koyduğu kriterlerden faydalanırken söylenmesi gereken şeylerden bir tanesi Türkiye’de demokrasinin kronolojiksel yaşı olmalıdır. Bu anlamda Türkiye’de demokrasi hareketlerinin başladığı günden itibaren ortalama 150-200 yıllık bir dönemin geçtiğini belirtmek gerekmektedir. Bununla beraber egemenliğin millete dayandırılmasının anayasal süreç içinde ilk defa 1921 Anayasası ile ortaya konulduğunun vurgulanması gerekmektedir. Aynı çerçevede kuşaksal yaş üzerinde de değerlendirme yapmak uygun olacaktır. Bu kapsamda, başbakan ya da cumhurbaşkanı gibi üst düzey devlet yöneticilerinin görevde kalma süreleri değerlendirilmeye alınmalıdır.

12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra bu konuda ortaya çıkan tabloya bakıldığında bazı siyasilerin, görev süreleri dolmuş olmasına rağmen görev sürelerini uzatmaya yönelik girişimlerde bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Kenan Evren’in, görev süresinin dolduğu yıllarda, yapılacak olan anayasa değişikliği bir dönem daha cumhurbaşkanı olarak görev yapmasına yönelik girişimlerde bulunulması, benzer biçimde Süleyman Demirel için de, görev süresinin dolduğu dönemlerde, aynı girişimlerde bulunulması bu kapsamda değerlendirilebilir. Huntington’ın değerlendirmelerinde, bir yöneticinin uzun dönemler, bir örgütün başında kalması siyasal usûl ya da örgütün kurumsallaşması için olumsuz bir nitelik taşımaktaydı. Bu çerçevede, Türkiye’de her ne kadar buna yönelik girişimlerde bulunulmuş olsa da, nihai

sonuçta, görev süresinin uzatılmamasına yönelik kararlar çıkması, bu kriter bağlamında, olumlu bir nitelik olarak değerlendirilebilir.

Aynı konuya farklı bir açıdan yaklaşım siyasi parti liderlerinin de görev sürelerine ilişkin değerlendirmede bulunmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, günümüzde iktidar partisi olan AKP'nin parti tüzüğü'nün 75. maddesine bakıldığında, siyasi parti liderinin görev süresini sınırlandıran “parti genel başkanı büyük kongre tarafından gizli oyla seçilir. Ancak aynı kişi, kurucu genel başkanlık hariç, en fazla dört olağan dönem için genel başkan seçilebilir” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber şu anda muhalefet partisi olarak mecliste bulunan MHP genel başkanının 1997 yılından beri aynı görevde olduğu bilinmektedir. Yine mecliste muhalefet partisi olarak yer alan CHP genel başkanının ise 1992’de göreve başlayıp 1999’da görevine bir müddet ara verdikten sonra 2000 yılından günümüze dek aynı görevde olduğu bilinmektedir.

Türkiye’de devlet yönetiminde yaşanabilecek krizlere karşı demokratik çözüm yollarının bulunabilmesi alışkanlığının değerlendirilmesi ile bu krizlerin algılanması konusunda yasama, yürütme ve yargı organları ile askerî yönetim arasında tutarlılık bulunup bulunmadığının ortaya konulması konularında birlikte değerlendirme yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede; 28 Şubat 1997 yılında yaşanan kriz, 27 Nisan 2007’de yaşanan kriz ve iktidar partisinin kapatılmasına yönelik açılan dava demokratik yönetim biçimlerinde yaşanmaması gereken olaylar olmasına karşın; gerek 28 Şubat 1997’de, gerek 27 Nisan 2007’de ordunun siyasi iktidarı devirerek devlet yönetimine geçmemesi ve açılan dava neticesinde iktidar partisinin kapatılmaması yönünde karar alınması Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması açısından önemli görülmektedir.

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması bağlamında bir partinin birden fazla dönemde iktidarda olması konusunda inceleme yapılırken Türkiye’de seçimler konusunun değerlendirmeye alınmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda bakıldığında siyasi partilerin açık ekonomik programlarının, ekonomideki uygulamalarının Türkiye’deki seçimler için önemli bir belirleyici faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda, iyi ekonomik uygulamaların bir partiyi ikinci bir dönem için iktidara taşımada önemli bir faktör olduğunun vurgulanması

gerekmektedir. Ayrıca seçmenin rasyonel değerlendirmeler neticesinde kendisine en fazla faydayı sağlayacak partinin (dolayısıyla siyasi lideri de) iktidara getirilmesinin, bunu yaparken de bazı müdahalelerden uzak, seçmenin kendi inisiyatifini kullanmasının Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması için önemli olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de, 1982’den sonra, askerin siyasete müdahil olduğu alanlarda laiklik ilkesine vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda söz konusu durumun, laiklik ilkesinin kimi siyasi partiler, askerî kesim ve yargı organları arasında algısal farklılaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Huntington’ın karmaşıklık kriteri çerçevesinde, demokrasinin kurumsallaşması konusunda 1982’den sonra Türkiye’de ciddi boyutta sorunlar yaşandığı düşünülmemektedir; ancak özerklik konusunda, 1980 müdahalesinde olduğu gibi, 28 Şubat süreci için de kimi dış etkilere maruz kaldığını ifade eden tartışmaların var olduğu görülmektedir.

Demokrasinin kurumsallaşması için Barber’ın ortaya attığı niteliklere göre değerlendirme yapmak gerekirse, bu konuda önemli bir yere ait olan kent konseylerinin 2006’dan sonra Türkiye’de yer almaya başlaması demokratik tartışmanın kurumsallaşması için oldukça önemli bir etkidir. Bunlara katılımın sağlanması yönünde izlenecek etkili politikalar ile demokratik tartışmanın kurumsallaşması sağlanacak, dolayısı ile demokrasinin kurumsallaşması için de önemli bir işlev yerine getirilmiş olacaktır. Demokratik karar vermenin kurumsallaşması konusunda ise halk oylamasının daha etkili ve işler hale getirilmesi yine demokrasinin kurumsallaşmasını kolaylaştıracaktır. Karar verme konusunda, ülkemizde oy kullanımı sadece sandık başında yapılmaktadır, bu anlamda elektronik oylamayı etkin kılacak yatırımların yapılması demokrasinin kurumsallaşması için önemli bir yatırım olacaktır.

İstikrarı sağlama konusunda ise, başta siyasete en yakın örgütler olan siyasi partiler olmak üzere, aile dahil toplumdaki tüm kurumların ve gruplaşmaların otorite kalıplarının, demokratik yönetim biçimine benzer özellikler taşımasının önemli bir nitelik olacağını söylemek mümkündür. Bu konuda Türkiye’ye katkı sağlayacak çalışmalardan bir tanesi olan parti içi demokrasinin artırılmasına yönelik eylemlerde bulunulmasının demokratik istikrarı artıracığı düşünülmektedir. Yine Türkiye’de istikrarın sağlanması için kısa süreli etkin olmayan hükümetler yerine, anayasada

öngörülen süre kapsamında ve anayasal düzene uygun görev yapacak hükümetlerin varlığının Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşması için olumlu olacağını söylenmesi mümkün olabilir.

Türkiye’de etkin, kurumsal ve istikrarlı bir demokrasinin varlığı O’nun uluslararası arenadaki konumu için de son derece önemli gözükmektedir. Türkiye’de kurumsal bir demokrasinin varlığı Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girme sürecinde önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda Kopenhag Kriterleri çerçevesinde, Avrupa Birliği Türkiye’de yaşanan siyasi gelişmeleri gözlemlemektedir. Avrupa Birliği tarafından Türkiye için hazırlanan ilerleme raporlarında insan hakları konusuna vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin insan hakları alanında geliştireceği yapıcı projelerin onun hem uluslararası hem de ulusal çıkarları bakımından olumlu sonuçlar doğuracağını ifade etmek gerekmektedir.

Sonuç olarak, gerek demokratik istikrarı sağlama konusunda olsun gerekse demokrasinin kurumsallaştırılması konusunda olsun izlenecek kararlı ve mantıklı politikalarla, etkili bir sivil toplumla, insan haklarının geliştirilmesiyle Türkiye’de “demokrasinin kurumsallaşması”nın önünü daha da açmanın mümkün olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2009), Doğan Ofset, İstanbul.
- Akgün, B. (2007), *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Akipek, İ. (1953), “Locke’un Siyasi Fikirleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:10 Sayı: 1, Ankara. (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/320/3167.pdf>) (25.03.2010).
- Akşin, S. (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ana Britanica (1987), Ana Yayıncılık, İstanbul.
- Aristoteles (2005), *Atinalıların Devleti*, Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ay, Ü. (1999), *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi, İlk Uygulama Raporu*, Hazırlayanlar: Kâmil B. Raif, B. Jülide Mollaoğlu, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Aybars, E. (1990), *Türkiye’de Demokrasi ve Fikri Kaynağı*, Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürü’nün Gelişmesi, Yayına Hazırlayan: Hüsnü Erkan, İzmir: Türk Demokrasi Vakfı-Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Aydın, M. (2000), *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Aydın, N. (2008), *İnsan Hakları, Demokrasi ve Medya*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Barber, B. (1995), *Güçlü Demokrasi Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çeviren: Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bayramoğlu, A. (2006), *Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Beetham D., Boyle K. (1998), *Demokrasinin Temelleri*, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara.
- Belge, M. (2003), *Yaklaştıkça Uzaklaşıyor mu? Avrupa Birliği ve Türkiye*, Birikim Yayınları, İstanbul
- Beriş, H. E. (2008), “Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve ‘Parçalı Burjuvazi’nin Oluşumu”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 19, Sayı: 69, s. 34 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/ciltler/19/69/2.pdf>) (18.04.2010)
- Bora, T., Gültekingil, M. (2001), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt:2 Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Bora, T., Gültekingil, M. (2005), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt:7 Liberalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bottomore, T.B. (2000), *Toplumbilim*, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul.
- Bozdağ, M. (2004), *Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986), Interpress Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Cevizci, A. (2002), *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Ankara.
- Çaha, Ö. (1997), “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, *Yeni Türkiye*, Sivil Toplum Özel Sayısı, Kasım-Aralık 1997, Sayı:18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara.
- Çam, E. (1999), *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınevi, İstanbul.
- Çavdar, T. (2004), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çukurçayır , M. A. (2000), *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Davran, Z. (1997), *İnsan Haklarının Gelişimi*, Türkiye Bilimler Akademisi Bilimsel Toplantı Serileri:9, Ankara.
- Demir, N. (2007), *Avrupa Birliği’nde Demokrasi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye*.
- Doğan, İ. (2003), *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Dursun, D. (2006), *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Duygulu, E. (1998), *Kurumsallaşma Olgusu* (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Eckstein, H. (1967), “Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi”, Çeviren: Ergun Özbudun, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 24, Sayı:1, Ankara, (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/336/3414.pdf>) (11.11.2009).
- Erdoğan, M. (1995), *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Erkek, S. (2008), *Türkiye’de ve Avrupa’da Parti Kapatmaları*, Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi Bilgi Raporu, Sayı: 2008/12/106, Konya. (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/parti_kapatma.pdf) (03.12.2009).
- Feyzioğlu, T. (1987), *Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel İlkelerinden Laiklik (Panel) Yöneten: Utkan Kocatürk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

- Fıstıkçioğlu, R. (2007), *E- Devlet Uygulamaları ve E-Belediye: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Fichter, J. (2004), *Sosyoloji Nedir*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Ghali, B. B., v.d. (2003), *The Interaction Between Democracy and Development*, UNESCO, Paris, s. 10 (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001323/132343e.pdf>) (05.04.2010)
- Göze, A. (2000), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Gözler, K. (2006), *İdare Hukukuna Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Gözler, K. (2008), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Gramsci, A. (1984), *Modern Prens*, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, Ankara.
- Güler, B. A. (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Gelişimi Yapısal Uyarılama Politikaları: 1980-1995*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Gündüz, M., Gündüz, F. (2005), *Yurttaşlık Bilinci*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Gürol, Y. (2005), *Örgüt Teorisi Olarak Kurumsallaşma*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, B. (2002), *Kültürün ABC'si, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul.
- Güvenç, B. (2000), *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Heper, M. (1980), "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim* 9-10 (Bahar-Yaz 1980).
- Heper, M. (2006), *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları.
- Herrfahrdt, H. (1963), "Demokraside XX. Asırda Meydana Gelen Değişmeler", Çeviren: N. Ayiter, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:20 Sayı:1*, Ankara. (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/339/3481.pdf>) (30.10.2009).
- Huntington, S. P. (1966), "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", Çeviren: Ergun Özbudun, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:22 Sayı:1*, Ankara. (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3439.pdf>) (14.11.2009).
- Huntington, S. P. (1996), *Üçüncü Dalga*, Çeviren: Ergun Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara.
- Huntington, S.P., Dominguez, J. I., (1975), *Siyasal Gelişme*, Çeviren: Ergun Özbudun, Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara.
- İnsan Hakları Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe Hakları Kurulları (2006).

- İplikçioğlu, B. (1997), *Eski Batı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kalaycıoğlu E., Sarıbay A. Y. (Der.) (1986), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kapani, M. (2002), *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karaman, M., L., (1990), “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, *Bahar Gündemi*.
- Karluk, S. R. (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Keyman, E., F. (2006), “Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Mehmet Zincirkıran, Nova Yayıncılık, Ankara.
- Kılıç, S. (2009), *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Web Siteleri: Türkiye’de 2007 Genel Seçim Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kışlalı, A.T. (2006), *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kışlalı, A.T. (2007), *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kızılcılık, S. (1992), *Sosyoloji Teorileri 2*, Kuzucular Ofset, Konya.
- Kongar, E. (1999), *Demokrasi ve Laiklik*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, E. (2000), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, E. (2001), *Demokrasi Kültürü Sorunları*, “Kültürel Açından Avrupa Birliği’ne Yaklaşım Sempozyumu Kültür Girişimi”, İstanbul. (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: http://www.kongar.org/makaleler/Demokrasi_Sorunlari.php) (10.10.2009).
- Kongar, E. (2007), *Demokrasimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Küçük, A., Bakan, S., Karadağ (Ed.), (2005), *21. Yüzyılın Eşinde Türkiye’de Siyasal Hayat I. Cilt*, Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Küçük, A., Bakan, S., Karadağ (Ed.), (2005), *21. Yüzyılın Eşinde Türkiye’de Siyasal Hayat II. Cilt*, Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Leibholz, G. (1962), “Demokrasinin Yirmici Yüzyıldaki Hüviyet Değişikliği”, Çeviren: Nermin Abadan ve Vehbi Gül, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Cilt:17 Sayı:3*, Ankara. (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/402/4381.pdf>) (30.03.2010).
- Lipson, L. (1984), *Demokratik Uygarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mardin, Ş. (1995), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G., (2003), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çeviren: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- McNeill, W. H. (2002), *Dünya Tarihi*, Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.
- Oktay, C. (2005), *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2001), *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Oran, B. (Ed.) (2003), *Türk Dış Politikası Cilt:II*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ozankaya, Ö. (1999), *Toplumbilim*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Önal, S. M., (2007), *Türkiye’de Parti İçi Demokrasi: CHP ve AKP Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özbudun, E. (1987), *Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel İlkelerinden Laiklik (Panel)* Yöneten: Utkan Kocatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Özbudun, E., Kalaycıoğlu, E., Köker, L. (Ed.) (1995), *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özer, İ. (1996), “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1*, Ankara.
- Özer, İ. (1999), “Siyasal Değişme Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sivas.
- Öztekin, A. (2003), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Özyurt, K. (2008), *Demokrasinin Yaygınlaştırılması Açısından Yerel Yönetimler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Pierson, C. (2000), *Modern Devlet*, Çeviren: Dilek Hattatoğlu, Çivi Yazıları, İstanbul.
- Polat, F. (2010), *Din Siyaset Seçmen*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Powell, G. B., (1990), *Çağdaş Demokrasiler*, Çeviren: Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara.
- Raynaud, P., Rials, S. (2003), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Çev:İsmail Yerguz, Necmettin Kâmil Sevil, Emel Ergun, Hüsnü Dilli. İletişim Yayınları İstanbul.
- Rousseau, J. J. (2006), *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası KültürYayınları, İstanbul.
- Russel, B. (1983), *Batı Felsefesi Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.

- Sarıbay, A., Y. (1994), *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A.Y. (1998), *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A.Y. (2000), *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, AlfaYayınları, İstanbul.
- Sartori, G. (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çeviren: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Saybaşıllı, K. (1999), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Doruk Yayınları, Ankara.
- Schmidt, M. G. (2001), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çeviren: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara.
- Seyyar, A. (2002), *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, Beta Yayınları, Ankara.
- Seyyar, A., Demir, O. (2008), *Katılımcılık ve Kalkınma Ekseninde Yerel Sosyal Politikalar*, Kam Yayınları, İstanbul.
- Sökmen, F. (2007), *Elektronik Oy ve Uygulamaları*,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (Der.) (2000), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul.
- Şaylan, G. (2008), *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenebilir Krizi*, İmge Yayınları, Ankara.
- Şen, Y. F. (2006), *Yeni Dönemde Eski Tartışmalar*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Tanili, S. (1981), *Uygarlık Tarihi*.
- Tanör, B., Yüzbaşıoğlu N. (2004), *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Taşçı, İ. (2005), *Af Dağının Ardındaki AKP*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- TDK sözlüğü, (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Tezcan, M. (1995), *Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar*, Şafak Matbaacılık, Ankara.
- Teziç, E. (1998), *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Tosun, T. (2008), *Siyaseti İzlerken*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Tunç, H. (1999), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Tunçay, M. (2005), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Yeni Çağ*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turan, A. E. (2004), *Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Tutar H., Tuzcuoğlu F., Altınöz M., *Kurumsal Demokrasinin Algılanması Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasidemokrasid7.pdf>
- Türk, H. S. (1995), “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanunu Önerisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt 44, Sayı 1*, Ankara. (Ayrıca on-line ulaşım için bkz: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2777.pdf>) (01.04.2010)
- Türkiye Bilimler Akademisi Bilimsel Toplantı Serileri: 9, (1997). *İnsan Haklarının Gelişimi*, Ankara.
- Türköne, M. (Ed.) (2003), *Siyaset*, Lotus Yayınları, Ankara.
- Tüzen, H. (2005), *Sivil Toplum Bilinci ve Lise Gençliği*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara.
- Uygun, O. (2003), *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlâki Boyutları*, İnkılap Yayınları, Ankara.
- Vergin, N. “Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Yeni Türkiye*, Yıl:1 Sayı:1 Kasım-Aralık 1994.
- Wells, H.G (1962), *Kısa Dünya Tarihi*, Çeviren: Ziya İhsan, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Yenişehirlioğlu, Ş. (1995), *Birey-Devlet-Toplum İlişkileri*, Ümit Yayıncılık Ankara.
- Yeşil, R. (2002), *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Yetkin, M. (2007), “10. Yılında 28 Şubat (5)”, *Radikal Gazetesi*, 01.03.2007 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214302> (08.04.2010).
- Yetkin, M. (2007), “E-Muhtıra Erken Seçimi Gündeme Taşdı”, *Radikal Gazetesi*, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=219781> (06.12.2009).
- Yıldız, B. (2008), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir
- Yılmaz, A. (1997), “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı*, Kasım-Aralık 1997, Yıl:3 Sayı:18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara.
- Yılmaz, A. (2000), *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, A. (2001), *Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar)*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Zurcher, E. J. (2007), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

Adalet ve Kalkınma Partisi İnternet Sitesi, Parti Tüzüğü: <http://www.akparti.org.tr/parti->

[tuzugu_80.html](#) (20.04.2010)

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği İnternet Sitesi, Türkiye 2007 İlerleme Raporu: http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf (01.04.2010).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği İnternet Sitesi, Türkiye 2008 İlerleme Raporu: http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf (01.04.2010).

Cumhuriyet Halk Partisi İnternet Sitesi, Deniz Baykal Hakkında Özgeçmiş İçin Bkz: <http://www.chp.org.tr/GenelBaskan-Ozgecmis.aspx> (20.04.2010).

Cnn Türk İnternet Sitesi, Türkiye'de Yapılan Referandumlar: <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/03/01/iste.turkiyede.yapilan.referandumlar/565803.0/index.html> (04.04.2010).

Freedom House İnternet Sitesi: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2008> (02.12.2009).

Magna Carta Hakkında Bilgi İçin: <http://www.britannia.com/history/docs/magna2.html> (19.11.2009).

Milliyetçi Hareket Partisi İnternet Sitesi, Devlet Bahçeli Hakkında Özgeçmiş İçin Bkz: http://www.mhp.org.tr/genel_baskanin_hayati.php (20.04.2010).

Milliyetçi Hareket Partisi İnternet Sitesi, Parti Tüzüğü: http://www.mhp.org.tr/mhp_parti_tuzugu.php (20.04.2010).

Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=972729> (06.11.2009).

Ntv Msnbc İnternet Sitesi: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/439256.asp> (06.11.2009).

Radikal Gazetesi İnternet Sitesi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214302> (08.04.2010).

Taraf Gazetesi İnternet Sitesi: <http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-gazetecilerin-parali-ajanlik-kavgasi.htm> (01.04.2010)

TBMM İnternet Sitesi, Milletvekili Seçim Kanunu: <http://www.tbmm.gov.tr/genser/kanun4.html> (23.03.2009).

Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı İnternet Sitesi: <http://www.tesav.org.tr/> (13.04.2010).

Türk Silahlı Kuvvetleri İnternet Sitesi: http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html (06.11.2009).

ÖZGEÇMİŞ

- ADI-SOYADI** : Mustafa Boran Özkan
- LİSANS EĞİTİMİ** : Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
- LİSANS MEZUNİYET TARİHİ** : 05.06.2006
- YABANCI DİLİ** : İngilizce ÜDS Puanı-70